

श्रीमद् बुद्धिसागरजी ग्रन्थमाला-ग्रन्थाकर ३५

षड् द्रव्य विचार.

रचयिता.

जैनाचार्य श्रीमद् बुद्धिसागरजी
सूरीश्वर.

प्रगटकर्ता.

पादरानिवासी वकील मोहनलाल हीम-
चंदनी सहायथी.

श्री अध्यात्म ज्ञान प्रसारक मंडळ.

(चंपागली-मुंबई.)

हा. लल्लुभाई करमचंद दलाल.

द्वितीयावृत्ति.

नकल. ५००

वैशाख. २४४२ विक्रम सं. १९७२ सने १९१६

किंमत. ०-४-०

ભાવનગર-શ્રી આનંદ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. ગુલાબચંદ
લક્ષ્મીભાઈએ છાપ્યું.

निवेदन.

जिनेश्वर कथित शास्त्रोक्तो पार पामर जीवो पामी शके तेम नथी तेमां पण (१) गणितानुयोग (२) चरणकरणानुयोग (३) कथानुयोग अने (४) द्रव्यानुयोग ए चारे विभागमां द्रव्यानुयोगनो सर्वथा प्रकारे पार तो कोइक ज्ञानी विरला पामी शके छे. आ विषयमां उंडा उतरवुं अने आत्माने आत्मस्वरूपे अवलोकी, कैवल्य ज्ञान प्रगटाववुं ए घणुंज विकट कार्य छे. तेमां पण वर्त्तमान समये तथा प्रकारना ज्ञाननी रुचि थवी एतो महा पुण्य-वंतनुं लक्षण जाणवुं.

द्रव्यानुयोगना अनेक ग्रन्थो छे ते सर्वनुं

વ્યવસાયી મનુષ્યો વાચન, મનન કરી શકતા નથી. તેઓને આ લઘુ ગ્રંથ વડે ‘ષટ્દ્રવ્ય’ નો અભ્યાસ થાય તે માટે સાસ્ત્રવિશારદ ગુરુવર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીસૂરીશ્વરે સં. ૧૯૫૮ ની સાલમાં પાદરા ગામે આ ગ્રંથ રચ્યો હતો અને તેને વકીલ મોહનલાલ હેમચંદે પોતે પ્રગટ કર્યો હતો. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ સ્વાસ્થ્ય થવાથી અને અભ્યાસીઓને તે ઉપયોગી હોવાથી ફરીથી વકીલ મોહનલાલ હેમચંદની દ્રવ્ય સાહાય્યથી મંડળને ગ્રંથમાલ્લાના ૩૫ મા ગ્રંથ તરીકે પ્રગટ કરવાનો શુભ પ્રસંગ મલ્યો છે.

પ્રથમ આવૃત્તિ કરતાં કેટલેક સ્થળે શ્રીમદે સ્વહસ્તે સુધારો વધારો કર્યો છે અને તેમાં પણ સ્વાસ્થ્ય કરી સમક્રિતનું સ્વરૂપ વિશેષ પ્રકારે આલેખ્યું છે.

આ લઘુ ગ્રન્થ ઉપયોગી પ્રસંગે પાસે રહી શકે તે માટે આવી નાની સાઈઝ રાખી છે, અને ૨૪૦ પૃષ્ઠ થવા ઉપરાંત, કાગલો વગેરેની મોંઘવારી છતાં—માત્ર ૦-૪-૦ ની કિંમત રાખી છે.

આ ગ્રન્થમાં દ્રવ્યના ષટ્ ભેદ, તેના ગુણો, તેના પર્યાય, તેનું સ્વરૂપ, તેના ક્ષેત્ર ક્ષેત્રી, પરમાણુઓના ભેદ, વર્ગણા, આત્માનું નિત્યપણું, અનિત્યપણું, ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રુવ શી વસ્તુ છે, જ્ઞાનના પ્રકાર—ભેદ—વ્યવહારજ્ઞાન અને નિશ્ચયજ્ઞાન, કર્મના પ્રકાર, તેનો કર્તા, કારણ, દ્રવ્યના પક્ષ, સપ્તનય, પ્રમાણ, સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ ધ્યાનના પ્રકાર, વાર ભાવના, અને સમકિતનું સ્વરૂપ વગેરે વાવતો ઉપર વિવેચન ઘણીજ ઉત્તમ અને સરલ રીતે કર્યું છે, તેનો દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસીઓ પોતે ઉપયોગ કરશે અને

६

बीजाओने ते मार्गे प्रेरणे, एवी आशा पूर्वक
आ ग्रन्थना प्रगतार्थे द्रव्यनी सहाय करनार व-
कील मोहनलाल हेमचंदने धन्यवाद आपी
विरमीए छीए.

मुंबाई. } ली.
चंपागली, } अध्यात्म ज्ञानप्रसारक
जेष्ठ वदि ११ } मंडळ.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપંચમી-વીર સંવત્ ૨૪૩૫)

જે તમારે તત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સ્મરણ અને પ્રીય શૈલીમાં સમજવા હોય અને પોતાનું હૃદય નિર્મળ બનાવવું હોય, તે મંડળ તરફથી પ્રગટ થયેલ:—

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા
અવશ્ય વાંચો.

મજકુર ગ્રન્થમાળામાં નીચલા ગ્રન્થો પ્રગટ થયેલ છે, જે વાંચી, મનન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢાવો. ઉત્તમ ગ્રન્થો એજ અપૂર્વ સત્સંગ છે. ખચીત આ ગ્રન્થોના મનનથી ઘણું જાણવા અને મેળવવા પામશો—ગુરૂશ્રીની લેખનશૈલી-માધ્યસ્થદષ્ટિ હોવાથી, દરેક ધર્માવ-

૨

લંબીઓ તેને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિવેચન છે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશક, અને યોગક, પદો-ભજનો- તે તે વિષયમાં લિખતા કરી નાખે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી, હૃદયની વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રિય તથા પથ્ય-વાણીથી હરેક જણને ઉત્તમ બનાવી શકાય છે અને તે મુજબ આ ગ્રન્થો છે.

માત્ર વાંચકોના હિતાર્થે, ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાયવડે, કેઈપણુ ગ્રન્થપ્રકાશક મંડળ કરતાં ઓછામાં ઓછી કીંમત રાખવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે—ઓછી કીંમત છતાં છપાઈ-કાગળ-બંધાઈ વગેરે કામ સુંદર થાય છે, તદ્ ઉપરાંત વધુ પ્રચારાર્થે—પ્રભાવના વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ, અને ભેટ આપનાર માટે વધુ નકલો મંગાવનારને (શીલીકમાં હોય તો) બની શકતી ઓછી કીંમતે આપવામાં આવે છે.

જ્યોને પ્રગટ થઈ ચુકેલા અને થવાના ગ્રન્થો પૈકી, કોઈપણ ગ્રન્થો પોતાના મુરખી કે સ્નેહી અને ઉપકારીઓના સ્મરણાર્થે, પ્રગટ કરવાને ઇચ્છા હોય તેમને તે મુજબ મંડળ સગવડ કરી આપે છે.

પત્ર વ્યવહાર-મુખ્ય-ચંપાગલી, વ્યવસ્થાપક-શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ જોગ કરવો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળામાં પ્રગટ થયેલા ગ્રન્થો.

અંક	પૃષ્ઠ. ર. આ. પા.
૧ ક ભજન સંગ્રહ ભા ૧ લો. ૨૦૦	૦-૮-૦
૧ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા..	૨૦૬ ૦-૪-૦
૨ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો...	૩૩૬ ૦-૮-૦
૩ ભજનસંગ્રહ ભાપ ૩ જો...	૨૧૫ ૦-૮-૦

૪

૪ સમાધિ શતકમ્.	૩૪૦ ૦-૮-૦
૫ અનુભવ પરિચયશી..... ..	૨૪૮ ૦-૮-૦
૬ આત્મપ્રદીપ..... ..	૩૧૫ ૦-૮-૦
૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.....	૩૦૪ ૦-૮-૦
૮ પરમાત્મદર્શન... ..	૪૩૨ ૦-૧૨-૦
૯ પરમાત્મજ્યોતિ.	૫૦૦ ૦-૧૨-૦
૧૦ તત્ત્વખિંદું..	૨૩૦ ૦-૪-૦
૧૧ ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ ખીજી)	૨૪ ૦-૧-૦
૧૨-૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫	
મો તથા જ્ઞાનદિપીકા	૧૯૦ ૦-૬-૦
૧૪ તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આ- વૃત્તિ ખીજી)... ..	૬૪ ૦-૧-૦
૧૫ અધ્યાત્મ ભજનસંગ્રહ	૧૯૦ ૦-૬-૦
૧૬ ગુરુબોધ..... ..	૧૭૨ ૦-૪-૦
૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા	૧૨૪ ૦-૬-૦
૧૮ ગહુંદીસંગ્રહ..... ..	૧૧૨ ૦-૩-૦

૫

૧૬ શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૪૦ ૦-૧-૦
૨૦ શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૨ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી).	૪૦ ૦-૧-૦
૨૧ ભજન પદસંગ્રહ ભાગ ૬ ક્રો.	૨૦૮ ૦-૧૨-૦
૨૨ વચનામૃત..	૩૮૮ ૦-૧૪-૦
૨૩ યોગદીપક..	૨૬૮ ૦-૧૪-૦
૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા	૪૦૮ ૧-૦-૦
૨૫ આનન્દધન પદસંગ્રહ ભા- વાર્થસહિત	૮૦૮ ૨-૦-૦
૨૬ અધ્યાત્મ શાન્તિ (આ- વૃત્તિ ધીજી)....	૧૩૨ ૦-૩-૦
૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો...	૧૫૬ ૦-૮-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ....	૬૬ ૦-૨-૦
૨૯ કુમારપાલ ચરિત્ર (હિંદી)..	૨૮૭ ૦-૬-૦

६

३०. ३१. ३२. ३३. ३४. सुभसा-
गर गुर्गीता तथा पट्टाव-
लीसह गुर्ग्ररित्र विलाओ. ३०० ०-४-०
३५ षड्द्रव्य विचार (द्वितीयावृत्ति)२४८ ०-४-०

ग्रन्थो नीच्यत्वा स्थगोथी वेद्याणु मंगशे.

१. अमहावाह-जैन जोडींग

डे. नागोरीशराह.

२. मुंअध-मेसर्स मेवळ हीरळनी कुं.

डे. पायधुणी.

३. „श्री अद्यात्मज्ञानप्रसारक मंडण

डे. अंपागली.

४. पुना-शा. वीरयंह कृष्णळ

डे. वैतालपेठ.

॥ ॐ नमः ॥

षड्द्रव्य विचार.

मङ्गलम्

नमो अरिहंताणं. नमो सिद्धाणं. नमो आ-
रियाणं. नमो उवज्झयाणं. नमो लोए सव्व
साहूणं. एसोपंचनमुकारो. सव्व पावप्पणास-
णो. मंगलाणंच सव्वेसिं. पढमं हवइ मंगलम्

दुहा.

ब्राह्मी भगवती भारती, प्रणमी तेना पाय
जिनवाणीना चार भेद, अनुयोगे करी थाय।१।

1

(२)

गणित चरण करण कथा, द्रव्य ए चार उदार; १
 द्रव्य ए चारमां सारछे, धरतां भवजल पार २
 अति गहन द्रव्यानुयोग, उदाधि सम कहे जिन
 तेनो लेश हुं वर्णवुं, अति उत्कंठित दीन ३
 भाग्यदशा जो आकरी, सद्गुरु करुणा होय
 निर्मल बुद्ध्यादिकथी, समजे विरलो कोय ४
 योग्य जीवने एहनो, लागे मनमां राग;
 सम्मतिग्रंथे भाखीयुं, ते साधु महा भाग ५
 उदासीनता संपजे, धरतां एहनुं ध्यान
 निर्मल थावे आतमा, पामे केवलज्ञान ६
 द्रव्यतणा षड् भेद छे, धर्माधर्म विचार
 आकाश पुद्गल कालने, आतम ए मनोहार ७
 पंच धुर ते हेय छे, आतम उपादेय
 गुण पर्याय छे तेहना, भविजन ने हेय ज्ञेय ८

(३)

पूर्व प्रणीत ग्रंथोदधि, सम्मत्यादिक सार
 तेहनो लेश लही करी, वचन वदुं धरी प्यार ९
 पंडितजन सुदृष्टिथी, देखे जो आ ग्रंथ
 सार विचारी धारीने, पामे शिवपुर पंथ १०
 दुर्जन देखी दोषने, मनमां माने हर्ष
 पंडित जन करे पारखुं, माने ते उत्कर्ष ११

आ चतुर्गति रूप संसारमां आत्मा अना-
 दि कालथी परिभ्रमण करे छे, अने कर्मना
 योगे जन्म जरा मरणादिरूप दुःख भोगवे
 छे. कर्मना संयोगथी एकेंद्री बेरेंद्री तेरेंद्री चौ-
 रेंद्री अने पंचेंद्रीपणुं पामे छे. दश दृष्टांते दु-
 र्लभ मनुष्य जन्म पामीने पण श्रावककुल,
 सद्गुरु समागम, जिनवाणीनुं श्रवण तेनी
 सद्वहणा अने ते प्रमाणे वर्तवुं ए आदि उत्त-
 रोत्तर दुर्लभ छे.

(૪)

જ્યાં સુધી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓ-
ઠ્ઠાતું નથી ત્યાંસુધી શુદ્ધ સદ્ગુણ થતી નથી.

શ્રી જિનેશ્વર કથીત વાણી સાંભળવાથી
આત્માનું સ્વરૂપ યથાતથ્ય સમજાય છે, માટે
જ્ઞાનનો ઘણો સ્વપ કરવો. જ્ઞાન વિના જીવ
અજીવ આદિ પદાર્થનું સમ્યક્ જ્ઞાન થતું
નથી. આત્મા નિત્ય કેવી રીતે છે; અનિત્ય
કેવી રીતે છે; ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવ શી વ-
સ્તુ છે તેનું જ્યાં સુધી જ્ઞાન થતું નથી, ત્યાં સુ-
ધી જીવ સમ્યક્ વસ્તુ જાણી શકતો નથી,
અને હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય પણ જાણી શક-
તો નથી. સમ્યક્ વસ્તુના જ્ઞાન થકી સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

જ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે ? વ્યવહારજ્ઞાન
૨ નિશ્ચયજ્ઞાન.

(५)

व्यवहारज्ञान-एटले अलंकार, व्याकरण, अन्य मत्तियोना ग्रंथ तथा गणितानुयोग, कथानुयोग, चरणकरणानुयोगनुं जाणपणुं, ए सर्व व्यवहार ज्ञान छे. तथा उपयोग विना सूत्र सिद्धांतना अर्थ करवा ए पण व्यवहार ज्ञान छे. हठ समाधि ते पण व्यवहार ज्ञानछे. एमांथी मुक्ति मळती नथी, पण आत्माना स्वरूपनुं सम्यक् जाणवुं, षड् द्रव्यना गुण पर्यायनुं जाणवुं, उत्पाद व्यय अने ध्रुवनुं जाणवुं, ते थकी निश्चय ज्ञान पूर्वक मुक्ति थाय छे. पांच द्रव्य त्याग करवा योग्य छे, एमां आत्मानी वस्तु कंडू नथी, ए पांचमां पण पुद्गल द्रव्यना संयोग संबंधे आ आत्मा परवस्तु पोतानी मानी बेठो छे, पण वस्तुतः ते पोतानी नथी. ज्ञान वस्तु आत्मानी छे.

(६)

अनंतज्ञान, अनंत दर्शन, अनन्त चारित्र अने अनंत वीर्यनो भोक्ता आत्मा अरूपी असंख्य प्रदेशमयी छे. तेनुं जे ज्ञान तेने निश्चय ज्ञान कहे छे.

आत्मा वस्तु अनादि अनंत छे, तेने अनादिथी कर्मनो संयोग थयो छे, तेथी दुःखी थाय छे. भवी साथे कर्मनो संबंध अनादि सांत भांगे छे. अभवी साथे कर्मनो संबंध अनादि अनंतमे भांगे छे.

कर्मना आठ प्रकार छे—ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्य, नाम, गोत्र, अने अंतराय एम आठ कर्म छे, तेनी उतर प्रकृति १५८ छे. ते कर्मरूप जड वस्तुनो प्रपंच विचित्र छे. जेम ब्राह्मीरूप जड औ-

(૭)

ષધિના ભક્ષણ થકી બુદ્ધિનું સ્ફુરાયમાનપણું થાય છે, તેમ કર્મ વસ્તુ જે જડરૂપે છે, તેના સંબંધ થકી આત્મા વિચિત્ર આકારે દેખાય છે, અને જુદા જુદા પ્રકારનાં શરીરને ધારણ કરે છે, તેમ પાંચઈંદ્રી, મન, વચન અને કાય-રૂપ પુદ્ગલ વસ્તુને ધારણ કરે છે, એ સર્વ કર્મના પ્રપંચ છે, એ કર્મ પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. જડ છે. સક્રિય છે, તેમાં આત્માપણું નથી, એમ જ્યારે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેનાથી મોહ ઉતરે છે. ષડ્ દ્રવ્યનું જ્ઞાન થવાથી સમક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ષડ્ દ્રવ્ય દેખાડે છે.

(૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) પુદ્ગલા-

(८)

स्तिकाय (५) काल (६) जीवास्तिकाय-ए
छ द्रव्य शाश्वतां छे.

ए छ द्रव्यना अनुक्रमे गुण कहे छे.

१ धर्मास्तिकायना गुण ४ (१) अरुपी
(२) अचेतन (३) अक्रिय (४) गतिसहाय

२ अधर्मास्तिकायना गुण ४ (१) अ-
रुपी २ अचेतन (३) अक्रिय (४) स्थितिसहाय

३ आकाशास्तिकायना गुण ४ (१) अ-
रुपी (२) अचेतन (३) अक्रिय (४) अव-
गाहनादान

४ पुद्गलास्तिकायना गुण ४ (१) रुपी
(२) अचेतन (३) सक्रिय (४) मिलण विख-
रण पूरणगलन

५ कालद्रव्यना गुण ४ (१) अरुपी

(९)

(२) अचेतन (३) अक्रिय (४) मन्वापुराण
वर्तना लक्षण

६ जीवद्रव्यना गुण ४ (१) अनंतज्ञान
(२) अनंतदर्शन (३) अनंतचारित्र (४) अ-
नंतवीर्य ए छ द्रव्यना गुण कक्षा ते नित्य
ध्रुव रूपे छे.

छ द्रव्यना अनुक्रमे चार चारपर्याय कहेछे.

१ धर्मास्तिकायना (१) खंध (२) देश
(३) प्रदेश (४) अगुरु लघु

२ अधर्मास्तिकायना (१) खंध (२) देश
(३) प्रदेश (४) अगुरु लघु

३ आकाशास्तिकायना (१) खंध (२) देश
(३) प्रदेश (४) अगुरु लघु

४ पुद्गल द्रव्यना (१) वर्ण (२) गंध

(१०)

३ रस (४) स्पर्श (अगुरुल-
घु सहित)

५ कालद्रव्यना (१) अतीत(२) अनागत
(३) वर्तमान(४) अगुरु लघु

६ जीवद्रव्यना (१) अव्याबाध (२) अनवगाह
(३) अमूर्तिक (४) अगुरु लघु

ए छ द्रव्यना छ पर्याय कहा.

हवे ए छ द्रव्यना गुण पर्यायनुं साध-
र्म्यकहे छे.

अगुरु लघु पर्याय छए द्रव्यमां सरखो
छे. अरुपी गुणे करी पांच द्रव्यनुं साधर्म्य छे.
एक पुद्गल द्रव्यमां अरुपी गुण नथी. का-
रण के पुद्गलद्रव्य रुपी छे. तथा अचेतन
गुणे करी धर्मास्तिकाय; अधर्मास्तिकाय; आ-

(११)

काश; पुद्गल अने काल ए पांच द्रव्यनुं साधर्मिपणु छे. जीवद्रव्यमां अचेतन गुण नथी, 'चेतनालक्षणोजीव इति वचनात्' साक्रियगुणे करी जीव तथा पुद्गल ए बे द्रव्यनुं व्यवहारथी साधर्म्य छे. कर्म थकी रहीत सिद्ध जीवोमां सक्रिय गुण नथी, बाकीना चार द्रव्यमां सक्रिय गुण नथी; गति सहाय गुण एक धर्मास्तिकायमां छे. बाकीना पांच द्रव्यमां नथी, स्थिति सहाय गुण एक अधर्मास्तिकायमां छे, बीजा पांच द्रव्यमां नथी. तथा अवगाहना गुण ते एक आकाशास्तिकाय द्रव्यमां छे, बाकीना पांच द्रव्यमां नथी. वर्तना गुण एक काल द्रव्यमां छे, बीजा पांच द्रव्यमां नथी, मिलण विखरण गुण पुद्गल द्रव्यमां छे, बाकीना पांच द्रव्यमां नथी,

(१२)

तथा ज्ञानना गुण ते एक जीवद्रव्यमां छे,
बाकीना पांच द्रव्यमां नथी. ए मूल गुण
कोइ द्रव्यना कोइ द्रव्यमां मळता नथी.

एक धर्मास्तिकाय, बीजो अधर्मास्ति-
काय, त्रीजो आकाश, ए त्रण द्रव्यना त्रण
गुण तथा चार पर्याय सरखा छे, अने अरुपी,
अचेतन, अक्रिय ए त्रण गुणे करी काल द्र-
व्य पण ए समान छे.

हवे ए छ द्रव्यना गुण पर्याय स्वरूप
जाणवाने सूत्रपाठ गाथा कहे छे.

परिणामि जीव मुत्ता सपणसा एगै खित्तै
किरिआय ॥ णिच्चं कारण कत्ता सव्वगय
इयरे अप्पवेसे ॥ १ ॥

अर्थ. नयनिश्चये छए द्रव्य परि-

(१३)

णामी छे. कारण के धर्मास्तिकाय पोतानामां निश्चयनये परिणमी रह्युं छे, पण बीजा पांच द्रव्यमां परिणमतुं नथी. बीजुं अधर्मास्तिकाय द्रव्य पण निश्चयनये पोताना स्वरूपमां परिणमी रह्युं छे, पण बीजा पांच द्रव्यमां परिणमतुं नथी. आकाशास्तिकाय पण निश्चयनये पोताना स्वरूपमांज परिणमे छे. काल द्रव्य पण निश्चयनये पोताना स्वरूपमां परिणमी रह्युं छे, पण बीजा पांच द्रव्यमां निश्चयनये परिणमतुं नथी. जो निश्चयनये जीव पुद्गल द्रव्यमां परिणमेतो कोइकाले कर्म थकी रहीत थइ सिद्धिपद पामे नही. व्यवहारनये जीवनाटकीयानी पेठे एकेंद्री; बेरेंद्री; तेरेंद्री; चौरेंद्री; देवता; मनुष्य; तिर्यच;

(१४)

नारकी. अने समुच्छिम पंचेद्रीरूप नवा नवा पुद्गलना वेष पेहेरी नवां नवां नाम धरावी आत्मभान भूल्यो छतो चार गतिरूप संसार नगरना चोराशीलाख चउटामां अनादिकाळथी अनेक दुःख सहन करतो भमतो फरे छे. ए रीते आ जीव कर्मरूप पुद्गलमां परिणम्यो छतो भटक्या करे छे. परंतु निश्चयनये जीव सदा शाश्वतो छे, अने सत्ताए सिद्ध समान छे. व्यवहारनये जीव अने पुद्गल ए वे द्रव्य परिणामी छे. तथा पुद्गलास्तिकाय द्रव्यना पण निश्चयनये परमाणुआ सर्व पोताने स्वभावे रह्या छे, अने व्यवहार नये पुद्गल परमाणुआ मली खंध थाय छे, पण जो निश्चयनये खंध थातो होत तो कोइ

(१५)

काले ए खंध विखराइ जात नहीं. सदा काल खंध भावेज रहेत. परंतु तेमतो रहेता नथी, माटे व्यवहारनये पुद्गलना परमाणुआ मळी खंध थाय छे, अने पाछा खंध विखराइ पण जाय छे. निश्चयनये परमाणुआओ पोतपोताने स्वभावे सदा शाश्वता छे, पण कोइ काले वधशे घटशे नहीं. बाळ्या बळशे नहीं. गाळ्या गळशे नहीं. ए रीते ए छे द्रव्य निश्चयनये पोतपोताने स्वभावे परिणामिक जाणवां, व्यवहार नये धर्म; अधर्म; आकाश; अने काल ए चार द्रव्य अपरिणामी छे. अने जीव तथा पुद्गल ए बे द्रव्य परिणामी छे. केमके व्यवहार नयने मते जीव समये समये अनंतां कर्मरूप वर्गणानां दळीयां ले छे, अने समये समये अनंतां

(१६)

कर्मरूप वर्गणानां दळीयां खेरवे छे, पण जो नि-
 श्रयनये कर्मनुं ग्रहण जीव करतो होय तो
 कोइ काले कर्मथकी रहीत थाय नहीं.
 आत्मा राग अने द्वेषे परद्रव्यमां प-
 रिणमे छे, रागद्वेष रूप मोहनी अशुद्धताए
 पुद्गल परमाणुआना स्कंधोने ग्रहण करे छे
 अने मनुष्य देवता नारकी तथा तिर्यचना
 शरीर रूप खंध प्रते नीपजावे छे. ते खंध
 स्थिति प्रमाणे रहे छे, वळी पाछा खेरवे छे.
 वळी बीजा परमाणुआओने ग्रहण करी नवा
 शरीर रूप खंधने नीपजावे छे, केटलाएक
 पुद्गल परमाणुआ स्कंधरूपकर्मने ग्रहण करी
 पाछा खेरवे छे, एम व्यवहार नये अनादि
 काळथी जीव पुद्गलने परिणमनपणानी घ-
 टमाल समये समये चाली रही छे, शुभपु-

(૧૭)

દુઃખનો સંબંધ થવાથી જીવ સુખ માને છે, અને અશુભ પુદ્ગલનો સંબંધ થવાથી જીવ દુઃખ માને છે, તે પુણ્ય પાપરૂપ જાણવું પણ એ સ્વવસ્તુ નથી. એમ વ્યવહાર નયથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય પરિણામી છે.

હવે છ દ્રવ્યમાં જીવ દ્રવ્ય અને અજીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ બતાવે છે, નાણંચ દંસણંચેવ ચરિત્તંચ તવોતહા, વીરિયંત્વઓગોઅ એંજીઅસ્સલક્ષણં. ॥ ૧ ॥

અર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ જેનામાં હોય, તેને જીવ કહે છે. અને બાકીનાને અજીવ કહે છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલ, એ પાંચ દ્રવ્ય અજીવ

(૧૮)

છે. કારણ કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ વીર્ય અને ઉપયોગરૂપ જીવનું લક્ષણ તેમનામાં નથી. જીવ દ્રવ્ય તે જીવ છે, ' ચેતનાલક્ષણો જીવ ઇતિવચનાત્ '

છાંદ દ્રવ્યમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય મૂર્તિમંત છે. અને શેષ પાંચ દ્રવ્ય અમૂર્ત છે. ધર્મ, અધર્મ આકાશ, અને કાલ એ ચાર દ્રવ્ય અમૂર્ત છે. જીવદ્રવ્યના બે ભેદ છે. સિદ્ધ અને સંસારી, તેમાં સિદ્ધના જીવ અમૂર્તિમંત છે. અને સંસારી જીવો કર્મો-પાધિથી મૂર્તિમંત છે. નિશ્ચયનયે જીવ અરૂપી છે માટે અમૂર્તિ કહેવાય છે. અને વ્યવહારનયે કરી દેવતા, મનુષ્ય, તીર્થંચ અને નારકી રૂપ જીવના પાંચસે ત્રેસઠ (૫૬૩)

(૧૯)

ભેદ થાય છે, તે સર્વે મૂર્તિરૂપે જાણવા. વ્યવહાર નયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનંતા પરમાણુઆ મળી સ્વંધ બને છે, ત્યારે નજરે દીઠામાં આવે છે, માટે એને મૂર્ત કહેવાય છે. છ દ્રવ્યના સ્વરૂપમાં મૂર્ત અમૂર્તનો વિચાર કહ્યો.

હવે સપ્રદેશી અને અપ્રદેશીનો વિચાર કહે છે.

છ દ્રવ્યમાં પાંચ દ્રવ્ય સપ્રદેશી છે, અને એક કાલદ્રવ્ય અપ્રદેશી છે, ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશમય છે. અધર્માસ્તિકાય અસંખ્ય પ્રદેશમય છે, આકાશ દ્રવ્ય અનંત પ્રદેશી છે. જીવદ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. જીવ દ્રવ્ય અનંતા જાણવા. તથા પુદ્ગલ પરમાણુઆ (ઉપચારથી) અનંત પ્રદેશી છે,

(२०)

अने एकेक परमाणुआमां अनंता पर्याय रह्या छे. परमाणुआ अनंत छे. ए रीते पांच द्रव्य सप्रदेशी छे, अने कालद्रव्य अप्रदेशी छे, एनो गणित काल तो उत्पाद व्ययरूप पलटण स्वभावे अढी द्वीप प्रमाणे जाणवो. ए रीते षड् द्रव्यमां सप्रदेशी अने अप्रदेशीनो विचार कह्यो.

षड् द्रव्यमां त्रण द्रव्य एक, अने त्रण द्रव्य अनेक जाणवां. कारणके धर्मास्तिकाय द्रव्य असंख्यात प्रदेशी, लोकव्यापी एक जाणवुं. तेमज अधर्मास्तिकाय द्रव्य असंख्यात प्रदेशी लोकव्यापी एक जाणवुं. तेमज आकाशास्तिकाय द्रव्य पण अनंत प्रदेशी लोका-लोकव्यापी एक जाणवुं, एम ए त्रण द्रव्य ते एक कहीए, अने जीव द्रव्य छे ते लोक

(૨૧)

વ્યાપી અનંતાં જાણવાં, તે એકેક જીવના અ-
 સંખ્યાતા પ્રદેશ છે, અને એકેક પ્રદેશે અનં-
 તિ કર્મની વર્ગણાના થોકડા લાગ્યા છે.
 તથા જીવથકી રહીત ઘટપટ દંડ પ્રમુખ
 બીજા પુદ્ગલના છુટા સ્કંધ પળ અનં-
 તા છે, માટે જીવ થકી પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંત-
 ગુણાં જાણવાં, અને એકેકી કર્મ વર્ગણામાં
 અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઆ રહ્યા છે તે પરમા-
 ણુઆ દ્રવ્ય થકી સદાકાલ શાશ્વતા છે, માટે
 એકેક પરમાણુઆમાં અનંતા ઉત્પાદ વ્યયરુપ
 કાલના સમય અતીતકાલે વ્યતીત થઈ
 ગયા. તથા હજી પળ અનંતા સમય આવતે
 કાલે વ્યતીત થાશે, અને પરમાણુઆ તો તેના
 તેજ સદાકાલ શાશ્વતા છે. માટે પુદ્ગલ દ્રવ્ય
 થકી પળ કાલદ્રવ્યના સમય અનંતા જાણવા,

(૨૨)

ए रीते जीव पुद्गल अने काल ए त्रण अ-
नेक कहीए. ए रीते एक अनेकनो विचार षड्-
द्रव्यमां कह्यो.

हवे षड् द्रव्यमां क्षेत्र अने क्षेत्रीनो
विचार दर्शावे छे.

छ द्रव्यमां आकाश द्रव्य, क्षेत्र छे अने
बाकीनां धर्म, अधर्म, काल, पुद्गल, अने
आत्मा, ए पांच द्रव्य आकाश क्षेत्रमां रहे
छे, माटे क्षेत्री जाणवां. ते केवी रीते रखां
छे ते बतावे छे, आंखनी पांपणनो एक वाल
ग्रहण करीने तेना खंड [भाग] एवा करी
एके एक खंडना वे खंड न थाय, एवा सू-
क्ष्म खंड प्रमाणे आकाश क्षेत्र लइए, तेटला-
मां आकाशना असंख्याता प्रदेश रखा छे, अने

(२३)

तेटलामां धर्मास्तिकायना असंख्यात प्रदेश छे, तथा अधर्मास्तिकायना पण असंख्यात प्रदेश छे. अने निगोदीया गोळा पण असंख्याता रह्या छे. ते सर्व पड्या मुकीने तेमांहेलो एक गोळो लहीए ते एक गोळामां असंख्याती निगोद रही छे. ते असंख्याती निगोद पडती मुकीने ते मांहेथी एक लहीए, ते एक निगोदमां पण अनंता जीव रह्या छे, ते जीवनी गणत्री बतावे छे, अनादि एक अतीतकाल छेडा रहीत, अनंतो काल गयो, तथा अनागत काल ते पण छेडा रहीत छे. ते सर्वेना जेटला समय थाय, तेनी साथे वर्तमान कालनो एक समय पण गणवो. एटले अतीत अनागत अने वर्तमानकालना जेटला समय थाय, ते सर्वेने अनंतगुणा करीए एटला जीव

(૨૪)

એક નિગોદમાં રહ્યા છે. તે સર્વ જીવ પડ્યા મુકીને તે માંહેથી માત્ર એક જીવ લઈએ તે એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે. તે મધ્યે એકેકા પ્રદેશે અનંતી કર્મની વર્ગનાઓ લાગી છે. તે સર્વ વર્ગનાઓ પડતી મુકીને તે માંહેથી એક વર્ગના લહીએ, તે એક વર્ગનામાં અનંતા પુદ્ગલ પરમાણુઆ રહ્યા છે. તે બતાવે છે.

પ્રથમ પરમાણુઆના બે ભેદ છે. એક છુટા પરમાણુ અને બીજા સંધના. વળી સંધના બે ભેદ છે. એક જીવ સહીત સંધ, અને બીજા જીવ રહીત સંધ, તે ઘટપટદંડ પ્રમુખ અજીવ સંધ જાણવા. ત્યાં પ્રથમ જીવ સહીત સંધનો વિચાર લેવીએ છીએ.

બે પરમાણુઆ મેલા થાય તે વારે દ્વ્ય-ણુક સંધ કહેવાય છે. ત્રણ પરમાણુઆ મે-

(२५)

ला थाय, तेवारे व्यणुक खंध कहेवाय छे, एम असंख्याता परमाणुआ भेळा थाय, त्यारे असंख्याताणुक खंध कहेवाय छे, एटला परमाणुआना खंध थाय त्यां सुधीना खंध ते सर्वे जीवने ग्रहण करवा योग्य थता नथी. एटला परमाणुआना खंधने कोइ जीव ग्रहण करी शकतो नथी. परंतु अभव्य राशिना जीव चुम्मोत्तरमे बोले छे, ते थकी अनंत गुणाधिक परमाणुआ ज्यारे भेळा थाय, ते वारे औदारिक शरीरने लेवा योग्य वर्गणा थाय छे. ते औदारिकनी वर्गणाथी अनंत गुणाधिक दळीआं जेवारे भेळां थाय तेवारे वैक्रिय शरीरने लेवा योग्य वर्गणा थाय छे. वैक्रियनी वर्गणाथी अनंत गुणाधिक दळीयां जेवारे भेळां थाय, तेवारे आहारक

(૨૬)

શરીરને લેવા યોગ્ય વર્ગના થાય છે અને આ-
 હારકની વર્ગનાથી અનંતગુણાધિક દ્લીયાં
 જેવારે મેઝાં થાય તેવારે તૈજસ શરીરને લેવા
 યોગ્ય વર્ગના થાય છે. તૈજસની વર્ગ-
 નાથી અનંતગુણાધિક દ્લીયાં જેવારે મેઝાં
 થાય તેવારે એક ભાષાને લેવા યોગ્ય વર્ગના
 થાય છે તથા ભાષાની વર્ગનાથી અનંત ગુણા-
 ધિક દ્લીયાં મેઝાં થાય, તેવારે એક શ્વાસો-
 ચ્છ્વાસને લેવા યોગ્ય વર્ગના થાય છે. તે શ્વા-
 સોશ્વાસની વર્ગનાથી જેવારે અનંત ગુણા-
 ધિક દ્લીયાં મેઝાં થાય, તેવારે એક મનને
 લેવા યોગ્ય વર્ગના થાય છે, એ સાતમી મનો-
 વર્ગનાથકી પળ આઠમી કાર્મણ વર્ગનામાં અનં-
 તગુણાધિક પરમાણુઆ સ્કંધ જાણવા. એવી
 જીવને રાગદ્વેષની અશુદ્ધતાથી અનંત કર્મની

(૨૭)

વર્ગનાઓ લાગી છે, તેથી જીવના જ્ઞાનાદિક ગુણ દબાઈ ગયા છે. માટે જીવ થકી પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંત ગુણા જાણવા. તે પુદ્ગલરૂપી છે. અચેતન છે. સક્રિય છે. પૂરણગલન છે. જીવે અનંતી પુદ્ગલ પરમાણુઆ રૂપી ઐંઠ વારંવાર ગ્રહણ કરી, તોપણ તેથી તૃપ્તિ પામતો નથી. પારકી વસ્તુ પોતાની માની બેઠો છે. અહો જીવ દ્રવ્ય અનંત શક્તિવાલું છે તેને પુદ્ગલદ્રવ્યે પોતાના કબજામાં લીધું છે, તેને સંગે રાચ્યો માચ્યો છે, માટે પરવસ્તુ ઉપરથી મોહ ઉતારવો, અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય અન્ય વસ્તુ જાણી તેનાથી દૂર રહેવું એ સાર છે.

પૂર્વે કહેલી આઠ વર્ગના જીવને અનાદિ કાલથી લાગી છે. ઔદારિક; વૈક્રિય; આહા-

(२८)

रक; तैजस; ए चार वर्गणा बादर छे. तेमां पांच वर्ण, बे गंध, पांच रस, अने आठ स्पर्श ए वीश गुण जाणवा. बाकीनी चार वर्गणा सूक्ष्म छे. तेमां शोल गुण छे. तथा एक परमाणुआमां एक वर्ण, एक गंध, एक रस अने बे स्पर्श मळी पांच गुण छे. ते परमाणुआ बधशे घटशे नहीं. छे तेटलाने तेटला रहेवाना. ए प्रकारे जीवनी तथा अजीवनी वेहेचण करतां धारतां विचारतां समकितनी प्राप्ति थाय छे.

हवे ए छ द्रव्यमां सक्रिय केटलां अने अक्रिय केटलां ते बतावे छे.

निश्चयनये छए द्रव्य सक्रिय छे. अने व्यवहारनये चार द्रव्य अक्रिय छे, धर्मास्ति-

(२९)

काय, अधर्मास्तिकाय, आकाश द्रव्य, अने काल ए चार अक्रिय छे. जीव अने पुद्गल, ए बे द्रव्य सक्रिय, व्यवहार नये छे. धर्मास्तिकाय द्रव्य ते जीव अने पुद्गल ए बे द्रव्यने चालवामां सहाय आपवा रूप क्रिया करे छे तथा निश्चयनये अधर्मास्तिकाय पण जीव द्रव्य अने पुद्गल द्रव्यने स्थिर थवामां सहाय गुणरूप क्रिया करे छे. तथा निश्चयनये आकाशास्तिकाय द्रव्य पण जीव तथा अजीवने अवगाहना आपे छे. तथा निश्चयनये काल द्रव्य पण जीव अजीवरूप वस्तुमां पोतानी वर्तनारूप क्रिया करतो जाय छे. तथा निश्चयनये जीव द्रव्य पण पोताना स्वरूपमां रमवारूप क्रिया करतो जाय छे, कारणके जो निश्चय-

(३०)

नये शुभाशुभ रूप विभाव दशामां र-
मण करवारूप क्रिया करतो होय तो कोइ
काळे जीव मोक्ष पामेज नहीं. माटे निश्चय
नये तो जीव पोताना स्वरूपमां रमवा
रूपज क्रिया करे छे. निश्चय नये पुद्-
गल परमाणुआ पण अनादि काळना पो-
तानी मळवा विखरवारूप क्रिया करता जाय
छे. ए रीते छए द्रव्य निश्चय नये पोत-
पोतानी क्रिया करे छे माटे सक्रिय छे.

व्यवहारनये धर्म, अधर्म, आकाश
अने काळ, ए चार द्रव्य अक्रिय जाणवां.
तथा जीव अने पुद्गल ए बे-द्रव्य सक्रिय
जाणवां. कारणके व्यवहार नयने मते जीव,
रागद्वेषरूप अशुद्धताए करी समय समय अ-

(૩૧)

નંતા પુદ્ગલ પરમાણુઆસ્કંધનું ગ્રહણરૂપ ક્રિયા કરે છે અને પુદ્ગલ પરમાણુ કર્મસ્કંધનો જીવને વલગવાનો સ્વભાવ છે. પુદ્ગલ પરમાણુઆ કર્મસ્કંધો વલગવારૂપ ક્રિયા કરે છે. અનાદિકાલનાં જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય મળવા વિચરવારૂપ ક્રિયા કરે છે માટે સક્રિય જાણવાં.

હવે એ છ દ્રવ્યમાં નિત્ય કેટલાં અને અનિત્ય કેટલાં તે બતાવે છે. નિશ્ચયનયે છ એ દ્રવ્ય નિત્ય છે. અને નિશ્ચયનયે છ એ દ્રવ્ય અનિત્ય પણ છે. તથા વ્યવહાર નયે તો ચાર દ્રવ્ય નિત્ય જાણવાં, અને બે દ્રવ્ય અનિત્ય જાણવાં. ધર્માસ્તિકાયાના અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, અને ચલણ સહાય, એ ચાર ગુણ, અને પર્યાયમાં ધર્મા-

(३२)

स्तिकायनो एक खंध, ए पांच नित्य जाणवा. तथा देश, प्रदेश, अने अगुरु लघु, ए त्रण पर्याय अनित्य जाणवा, अधर्मास्तिकायना पण अरूपी, अचेतन, अक्रिय, अने स्थिति सहाय, ए चार गुण तथा पर्यायमां अधर्मास्तिकायनो खंध, ए पांच नित्य जाणवा अने देश, प्रदेश तथा अगुरु लघु, ए पर्याय अनित्य जाणवा. आकाशास्तिकायना अरूपी, अचेतन, अक्रिय अने चोथो अवगाहना, ए चार गुण तथा पर्यायमां खंध, ए पांच नित्य जाणवा. तथा देश, प्रदेश अने अगुरु लघु, ए त्रण पर्याय अनित्य जाणवा. काल द्रव्यना अरूपी, अचेतन, अक्रिय, अने वर्तना लक्षण, ए चारगुण नित्य जाणवा. तथा अतीत, अनागत, अने वर्त-

(३३)

मान तथा अगुरुलघु ए चार पर्याय अनित्य जाणवा, पुद्गल द्रव्यना रूपी अचेतने, सक्रिये, पुरण गलने मिलन विखरण, ए चार गुण नित्य जाणवा तथा वर्ण गंध रस अने स्पर्श अगुरु लघु सहित ए चार पर्याय अनित्य जाणवा. जीवद्रव्यना ज्ञान, दर्शन, चारित्र, अने वीर्य ए चार गुण, अने अव्याबाध, अमौर्तिक, अन्वगाह, ए त्रण पर्याय एम सात नित्य जाणवा. एक अगुरु लघु पर्याय अनित्य जाणवो, ए रीते निश्चयनये करी छ द्रव्य नित्य पण कहीए, अने अनित्य पण कहीए.

हवे व्यवहार नये धर्म, अधर्म, आकाश, अने काल, ए चार द्रव्य नित्य कहीए. तथा जीव अने पुद्गल ए बे द्रव्य अनित्य जाणवां. कारण के व्यवहार नये

(३४)

जीव चारगतिमां जन्म मरणे देवता, मनुष्य, तिर्यच, अने नारकीरूप नवा नवा भव धारण करे छे, माटे अनित्य कहीए. तथा व्यवहारनये पुद्गल द्रव्यना खंध पण सर्व अनित्य जाणवा, कारण के पुद्गल द्रव्यना खंध बने छे, अने पाछा विखरे छे, माटे अनित्य जाणवा. द्रव्यास्तिकायना मते जीव असंख्यात प्रदेशी नित्य सदाकाल शाश्वतो छे, अने अशुद्ध अनित्य पर्याये जीव अशाश्वतो जाणवो. कारणके अशुद्ध अनित्य पर्याये जीव चार गतिरूप संसारमां उत्पाद व्ययरूप पलटण स्वभावे वर्ते छे. ते आवी रीतेमनुष्य भवना पर्यायो व्यय थयो अने देवताना भवना पर्यायो उत्पाद थयो. वळी तिर्यच भवना पर्यायो व्यय थयो, अने म-

(૩૫)

નુષ્ય ભવના પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો. એમ જીવ અશુદ્ધ અનિત્ય પર્યાયે ઉત્પાદ વ્યયરૂપ પલટણ સ્વભાવે ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં સદાકાલ વર્તે છે, અને જીવ એનો એ ધ્રુવપણે શાશ્વતો છે, તથા જીવના જન્મ મરણ થાય છે તે સર્વ ઉત્પાદ વ્યયે થાય છે, માટે દ્રવ્યાસ્તિકનયે જીવને નિત્ય સમજવો, અને પર્યાયાસ્તિક નયે કરી જીવને અનિત્ય સમજવો. એ રીતે ષડ્ દ્રવ્યમાં નિશ્ચય વ્યવહારે નિત્યાનિત્યપણું જાણવું.

ષડ્ દ્રવ્યમાં જીવ દ્રવ્યને પાંચ દ્રવ્ય કારણ રૂપ જાણવાં, અને જીવ દ્રવ્ય અકારણ જાણવું, જેમકે જીવકર્તા અને તેને ધર્માસ્તિકાય કારણ મળ્યું, તેવારે જીવને ચાલવા હાલવા રૂપ કાર્ય થયું. તેમજ જીવકર્તા અને

(३६)

तेने अधर्मास्तिकाय रूप कारण मळ्युं, तेवारे जीवने स्थिर रहेवा रूप कार्य नीपज्युं, तेमज जीवकर्ता अने तेने आकाशास्तिकाय कारण मळ्युं तेवारे जीवने अवगाहना रूप कार्य बन्युं. तेमज जीवकर्ता अने तेने पुद्गलास्तिकाय रूप कारण मळ्युं तेवारे जीवने समय समय अनंता कर्म स्कंधो लेवा खेरववा रूप कार्य नीपज्युं. तेमज जीव द्रव्यकर्ता अने तेने काल द्रव्य कारण मळ्युं. तेवारे नवा पुराणा वर्तनारूप कार्य नीपज्युं. ए रीते षड् द्रव्यमां जीवने पांचे द्रव्य कारण पणे जाणवा, अने जीव पोते अकारण छे.

घणी प्रतियोमां संक्षेपे एटलुं छे के छ द्रव्यमां एरु जीव द्रव्य कारण छे, बाकीनां धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्ति-

(३७)

काय, पुद्गलास्तिकाय, काल, ए पांच द्रव्य अकारण छे, ए वात पण घणी रीते मळती छे, माटे बहुश्रुत कहे ते खरुं. आगम सार ग्रंथकर्त्तानी ध्यानमां तो एम आवे छे के जीव द्रव्य कारण, अने पांच द्रव्य, अकारण एम संभवे छे.

निश्चयनये छ ए द्रव्य पोते पोताना स्वरूपनां कर्त्ता छे, अने व्यवहार नये अनेक नयनी अपेक्षाए जोतां तो एक जीव द्रव्य कर्त्ता, अने पांच द्रव्य अकर्त्ता जाणवां. ते आवी रीते व्यवहार नयना छ भेद छे. त्यां प्रथम शुद्धव्यवहारनये जीव शुद्ध निर्मल, कर्म थकी रहीत एवं पोतानुं स्वरूप नीपजाववुं तेनो कर्त्ता जाणवो. एटले जे जे (चालु) गुणठाणानुं छोडवुं, अने उपरनां

(३८)

गुणठाणांनुं लेखुं, तेने शुद्धव्यवहारनये कर्त्ता कहीये. पहिले गुणठाणे अनंतानुबंधिनी चोकडी हती ते खपावी अने चोथे गुणठाणे आव्यो त्यारे जीवने एक समकित गुण प्रकाशित थयो, अने अप्रत्याखानीनी चोकडी खपावी त्यारे पांचमुं गुणठाणुं प्राप्त करी देशविरति गुण प्राप्त कर्यो. तथा प्रत्याख्यानीनी चोकडी खपावी तेवारे छठे सातमे गुणठाणे सर्वविरति गुण पाम्यो. अगीआरमे बारमे गुणठाणे पहोंची रागद्वेष रूप मोहनीय कर्म खपावी बारमे गुणठाणे घातीकर्मनो क्षय करी तेरमे गुणठाणे केवलज्ञान पाम्यो. ए रीते पूर्वनां गुणठाणांनुं छोडवुं, अने उपरनां गुणठाणांनुं ग्रहण करवुं तेने शुद्ध व्यवहार नय जाणवो.

(३९)

जीव कर्मरूप अशुद्धताने टाळे, अने गुण रूप शुद्धताने नीपजावे, ते जीवमां शुद्ध व्यवहार नय जाणवो.

हवे बीजा अशुद्ध व्यवहारनये जीव-मां अज्ञान रागद्वेष, अनादिकाळना शत्रु थइ लाग्या छे, तेथी जीवमां अशुद्धपणुं जाणवुं. ए अशुद्धताए जीवने समय समय अनंतां कर्मरूप दलीआं सत्ताए लागे छे. ए अनादिकालनी अशुद्ध जाणवी. ए अशुद्ध व्यवहारनये जीवकर्त्ता छे तेनुं स्वरूप जाणवुं. हवे बीजा शुभ व्यवहार नये जीव दान, शील, तप, भाव, पूजा, प्रभावना, सेवा, भक्ति साधर्म्यवात्सल्य, विनय, वैयावृत्य, उपकार, करुणा, दया, यत्ना, मीठुं मनोहर वचन बोलवुं, अने सर्व जीवनुं रुडुं चिंतववुं

(४०)

ए आदि अनेक प्रकारनी जीवने शुभ करणी जाणवी. ए शुभ व्यवहारनये जीवकर्त्ता कहीये. चोथा अशुभ व्यवहार नये जीव क्रोध, मान, माया, लोभ, विषय, कषाय, हास्य, रति, अरति, भय, शोक, दुगंछा, निद्रा, चाडी, ममता, हिंसा, मृषा, अदत्त, मैथुन, अने परिग्रह, ए आदि अनेक प्रकारनी जीवने अशुभ करणी जाणवी. ए अशुभ व्यवहारनये जीवकर्त्ता जाणवो.

हवे पांचमा उपचरित व्यवहारनये घर, कुटुंब, परिवार, हाट, वखार, गाम, गरास, देश, चाकर, दास, दासी, वाणोतर, राज्य, वाडी, वन, आराम, कुवा अने सरोवर, ए आदि अनेक प्रकारनी वस्तु ते पोतानार्थी प्रत्यक्षपणे जुदी छे, तेने जीव अज्ञानपणे पोतानी करी

(૪૧)

જાણે છે. તેને મારું મારું કરતો ફરે છે, તેની વૃદ્ધિ દેખી खुशी થાય છે, તેનો નાશ દેખી રહે છે, કુટે છે, શોક કરે છે, અને તેને માટે પોતાના પ્રાણનો પણ નાશ કરે છે, તેને પોતાનું માની તેના કર્તામાની જીવ, પાપનો અધિકારી પોતે થાય છે, એ રીતે ઉપચરિત વ્યવહારનયે જીવને કર્તા જાણવો.

હવે છઠ્ઠા અનુપચરિત વ્યવહારનયે જીવ શરીર આદિ પરવસ્તુ, જે પોતાના સ્વરૂપથી પ્રત્યક્ષપણે જુદી છે, પણ પરિણામિક ભાવે લોલી ભૂતપણે એકઠી મલી રહી છે, તેને જીવ પોતાની કરી જાણે છે. એવાં શરીરને જીવ અનંતિવાર પામ્યો, અને અનંતિવાર તે શરીરનો ત્યાગ કર્યો, તોપણ અજ્ઞાનપણે જીવ તેને પોતાનું કરી જાણે છે, તેને વાસ્તે અ-

(૪૨)

નેક પ્રકારની હિંસા કરે છે, અસત્ય વચન બોલે છે, અદત્ત ગ્રહણ કરે છે, પળ અંતે તે વસ્તુ પોતાની થતી નથી, પળ પાપ કરી જીવ ભારે થાય છે. એ રીતે અનુપચરિત વ્યવહારનયે જીવકર્તા જાણવો. એ રીતે છ પ્રકારે વ્યવહારનયને મતે જીવને કર્તાપણું દેખાડયું.

સવ્વગયડ્યર--કહેતાં સર્વગત એટલે સર્વવ્યાપી દ્રવ્ય કેટલાં અને ડ્યર કહેતાં દેશવ્યાપી દ્રવ્ય, છ દ્રવ્યમાં કેટલાં પામીએ તે કહે છે.

ષડ્દ્રવ્યમાં એક આકાશદ્રવ્ય, સર્વ લોકાલોકવ્યાપી છે, અને પાંચ દ્રવ્યદેશ વ્યાપી જાણવાં, ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશી લોક વ્યાપી જાણવું. અધર્માસ્તિ-

(४३)

काय द्रव्य असंख्यात प्रदेशी लोकव्यापी जाणवुं. तथा कालद्रव्य गणितकाल ते अढी-द्वीपव्यापी जाणवुं. तथा जीवद्रव्य पण लोकव्यापी जाणवुं. तथा पुद्गलद्रव्य पण लोकव्यापी जाणवुं. अकेक जीवने, सत्ताए अनंता कर्मरूप पुद्गल परमाणुआ स्कंध लाग्या छे. तथा ते थकी बीजा छुटा लोकव्यापी पुद्गल परमाणुआस्कंध पण अनंता छे. ते सर्वे लोकव्यापी छे. ए रीते ए पांच द्रव्य देशव्यापी जाणवां. अने एक आकाशास्तिकाय द्रव्य, अनंत प्रदेशी, सर्वव्यापी जाणवुं. ए रीते छ द्रव्यमां सर्वव्यापी तथा देशव्यापीनुं स्वरूप जाणवुं.

छ ए द्रव्य अप्पवेसा-अप्रवेशी एटले कोइ द्रव्य बीजा द्रव्यमां प्रवेश करी भळी

(४४)

जता नथी, अने एक बीजानुं कोइकोइनुं काम पण करतां नथी. जेम कोइ दुकान उपर पांच वाणोतर रहेता होय ते सर्व पोतपोतानुं कार्य फरमाव्या मुजब कर्या करे, अने सहु सहुनी मर्यादामां चाले, तेम लोकमां छ द्रव्य भेळां रह्यां छे. छ द्रव्य पोतपोतानी मर्यादामां वर्ते छे, पण निश्चयनये कोइपण बीजामां मांहेमांहे भळतां नथी, माटे अप्रवेशी-जाणवां. एरीते षड् द्रव्यनुं स्वरूप बार भांगे भव्य जीवोए जाणवुं.

हवे एकेका द्रव्यमां आठ पक्ष कहे छे.

आठ पक्षनां नाम-एक नित्य, बीजो अनित्य, त्रीजो एक, चोथो अनेक, पांचमो सत्, छठो असत्, सातमो वक्तव्य, आठमो अवक्तव्य.

(४५)

धर्मास्तिकायना चारगुण नित्य छे. तथा पर्यायमां धर्मास्तिकायनो एक खंध नित्य छे. बाकीना देश, प्रदेश, अने अगुरु लघु, ए त्रण पर्याय अनित्य छे. अधर्मास्तिकायना चार गुण, तथा एक लोकप्रमाण खंध नित्य छे. अने बाकीना त्रण पर्याय अनित्य छे. आकाशास्तिकायना चार गुण, तथा लोकालोक प्रमाण खंध नित्य छे, अने देश, प्रदेश, तथा अगुरु लघु, ए त्रण पर्याय अनित्य छे. कालद्रव्यना चारगुण नित्य छे अने चार पर्याय अनित्य छे. पुद्गल द्रव्यना चार गुण नित्य छे, अने चार पर्याय अनित्य छे. जीव द्रव्यना चार गुण, अने त्रण पर्याय नित्य छे, अने एक अगुरु लघु पर्याय, अनित्य छे. ए रीते नित्यानित्य पक्ष कहाँ.

(४६)

हवे षड् द्रव्यमां एक अनेक पक्ष बतावे छे.

एक धर्मास्तिकाय, बीजो अधर्मास्तिकाय, ए बे द्रव्यना खंध लोकाकाश प्रमाणे एक छे अने गुण अनंता छे. आकाश द्रव्यनो लोकाकाश प्रमाण खंध एक छे. अने गुण अनंता छे. पर्याय अनंता छे, प्रदेश अनंता छे, माटे अनेक छे. काल द्रव्यनो वर्तनारूप गुण एक छे, अने बीजा गुण अनंता छे, पर्याय अनंता छे, समय अनंता छे, केमके अतीतकाले अनंता समय गया, अने अनागत काले अनंता समय आवशे, तथा वर्तमानकाले समय एक छे माटे अनेक पक्ष छे. पुद्गल द्रव्यना परमाणुआ अनंता छे. एक एक परमाणुमां अनंता गुणपर्याय छे

(૪૭)

તે અનેકપણુ છે, અને સર્વ પરમાણુમાં પુદ્ગલ-
પણું તે એકજ છે. જીવ દ્રવ્ય અનંતા છે, એ-
કેકા જીવમાં પ્રદેશ અસંખ્યાતા છે, તથા ગુણ
અનંતા છે. પર્યાય અનંતા છે તે અનેકપણું
છે, પણ જીવિતવ્ય સર્વ જીવોમાં એક સ-
રખું છે, માટે એકપણું છે.

ઇહાં શિષ્ય પુછે છે કે- સર્વ જીવ એક
સરખા છે તો મોક્ષના જીવ સિદ્ધ પરમાનંદ
મયી દેખાય છે, અને સંસારી જીવ કર્મવશ
પડયા દુઃખી દેખાય છે, તેનું કેમ ? તેને ઉ-
ત્તર આપે, છે, કે- નિશ્ચયનયે તો સર્વ જીવ
સિદ્ધ સમાન છે, માટેજ સર્વ જીવ કર્મ સ્વ-
પાવી સિદ્ધ થાય છે, તેથી સર્વ જીવની સત્તા
એક છે, વળી શિષ્ય પુછે છે કે જો સર્વ જીવ
સિદ્ધ સમાન કહો છો તો અભવ્ય જીવ પણ

(४८)

सिद्ध समान छे एम ठर्यु, अने तेतो मोक्षे जाता नथी, तेनुं केम ? तेने उत्तर आपे छे के अभव्य ने कर्म चीकणां छे, अने अभव्यमां, परावर्त धर्म नथी, तेथी सिद्ध थता नथी, अभव्यने कर्मनो संबंध अनादि अनंतमे भांगे छे, तेथी कोइ काले ते मोक्ष जशे नहीं. भव्य जीवमां परावर्त धर्म छे माटे कारण सामग्री मळ्यथी पलटण पामे छे अने गुणश्रेणि चढीने सिद्ध थाय छे. आत्माना आठ रुचक प्रदेश, निश्चय नयथी भव्य तथा अभव्य सर्व जीवोना सिद्ध समान छे, माटे सर्व जीवनी सत्ता एक सरस्वी छे. ए आठ रुचक प्रदेशने कर्म बीलकुल लागतां नथी ते आचारांगसूत्रनी श्री शिलांगाचार्य कृत टीकाना लोकविजय अ-

(४९)

ध्ययनमां प्रथमोद्देशके कहुं छे.

हवे सत् तथा असत् पक्ष कहे छे. ए छ द्रव्य स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल, अने स्व-भावपणे सत् एटले छता छे. अने परद्रव्य परक्षेत्र, परकाल, अने परभावपणे असत् एटले अछता छे. तेनी रीत बताववाने माटे ए षड् द्रव्यनो द्रव्य, क्षेत्र, काल, अवे भाव, कहीये छीए.

दव्वंगुणसमुदाज
खित्तंओगाहवट्टणाकालो
गुणपज्जाय पवत्ति
भावोनिअवत्थुधम्मोसो ॥१॥

धर्मास्तिकायनो मूल गुण चलण सहाय
पणो ते स्वद्रव्य, अधर्मास्तिकायनो मूल गुण

(૫૦)

સ્થિતિ સહાયપણો તે સ્વદ્રવ્ય જાણવો. આ-
 કાશાસ્તિકાયનો મૂલ ગુણ અવગાહપણો તે
 સ્વદ્રવ્ય, કાલદ્રવ્યનો મૂલ ગુણ વર્તનાલક્ષણ
 પણો તે સ્વદ્રવ્ય જાણવો. તથા પુદ્ગલ દ્રવ્ય-
 નો મૂલગુણ પૂરણ ગલનપણો તે સ્વદ્રવ્ય જા-
 ણવો. જીવ દ્રવ્યનો મૂલ ગુણ જ્ઞાનાદિકચે-
 તના લક્ષણપણો તે સ્વદ્રવ્ય, એ છ દ્રવ્યનો
 સ્વદ્રવ્યપણો કહ્યો.

હવે ષડ્ દ્રવ્યનો સ્વક્ષેત્ર કહે છે—ધર્મા-
 સ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો સ્વક્ષેત્ર અસં-
 રુચાત પ્રદેશમય જાણવો. આકાશ દ્રવ્યનો
 સ્વક્ષેત્ર અનંત પ્રદેશમય જાણવો. કાલ દ્ર-
 વ્યનો સ્વક્ષેત્ર સમયરૂપ છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યનો
 સ્વક્ષેત્ર એક પરમાણુ છે. પરમાણુ આ અનંતા
 છે. જીવ દ્રવ્યનો સ્વક્ષેત્ર એક જીવના અસં-

(५१६)

ख्याता प्रदेश छे.

हवे स्वकाल ते षड्द्रव्यमां अगुरु लघु-
नो छे. छए द्रव्यना पोत पोताना गुण पर्याय
ते सर्व द्रव्यनो स्वभाव जाणवो. सारांशके
धर्मास्तिकायमां पोतानाज द्रव्य, क्षेत्र, काल,
भाव छे, पण बीजा पांच द्रव्यना नथी. तथा
अधर्मास्तिकायमां पण पोताना ज स्वद्रव्य,
क्षेत्रकाल, भाव छे पण बीजा पांच द्रव्यना
नथी. आकाशास्तिकायमां आकाशना ज स्वद्र-
व्यादिक चार छे, पण बीजा पांच द्रव्यना
नथी. तथा काल द्रव्यमां कालना स्वद्रव्या-
दिक चार छे, पण बीजा पांच द्रव्यना नथी.
पुद्गल द्रव्यना स्वद्रव्यादि चार पुद्गल द्र-
व्यमां छे, पण बीजा पांच द्रव्यना नथी. तथा
जीव द्रव्यना स्वद्रव्यादिक चार ते जीव द्र-

(५२)

व्यमां छे, पण बीजा पांच द्रव्यना नथी.
 “गुणपर्यायवद्द्रव्यम्—” द्रव्यथी अभेदपणे
 गुणपर्याय होय तेने द्रव्य कहे छे तथा स्व-
 धर्मनो आधारवंतपणो तेने क्षेत्र कहे छे, अने
 उत्पाद व्ययनी वर्तना तेने काल कहे छे,
 तथा विशेष गुण परिणति, स्वभाव परि-
 णति, पर्याय प्रमुख ते स्वभाव कहीए.

अत्र एक-भेद स्वभाव, बीजो-अभेद
 स्वभाव, त्रीजो-भव्य स्वभाव चोथो-अभ-
 व्य स्वभाव अने पांचमो-परम स्वभाव, ए
 पांच स्वभाव जाणवा. तेमां द्रव्यना सर्व ध-
 र्मने पोतपोताना स्व स्व कार्य करवेकरी भेद
 स्वभाव छे, अने अवस्थानपणे अभेद स्व-
 भाव छे. अणपलटण स्वभावे अभव्य स्व-
 भाव छे. तथा पलटण स्वभावे भव्य स्वभाव

(५३)

छे. द्रव्यना सर्व धर्म ते विशेष धर्मने अनु-
यायीज परिणमे ते माटे ते परम स्वभाव क-
हीए. ए सामान्य स्वभाव जाणवा. ए रीते
छए द्रव्य स्वगुणे सत् छे अने परगुणे अ-
सत् छे.

हवे छए द्रव्यमां वक्तव्य तथा अवक्-
तव्य पक्ष कहे छे.

ए छ द्रव्यमां अनंता गुण पर्याय ते व-
क्तव्य एटले वचने कहेवा योग्य छे, अने
अनंता गुणपर्याय ते अवक्तव्य एटले वचने
करी कही शक्याय नहीं एवा छे. केवळ
ज्ञानी महाराजे ज्ञाने समस्त भाव दीठा
तेना अनंतमे भागे जे वक्तव्य एटले कहेवा
योग्य हता तेकह्या. वळी तेनो पण अनंतमो
भाग श्री गणधर देवे सूत्रमां गुंथ्यो. जे सू-

(५४)

त्रमां गुंथ्यो तेना असंख्यातमा भागे हाल आ-
गम रक्षां छे. ए छ द्रव्यमां आठ पक्ष कहा.

हवे नित्य तथा अनित्य पक्षथी चतुर्भ-
गी उपनी ते बतावे छे. जेनी आदि नथी
अने अंत नथी ते अनादि अनंत पहेलो भां-
गो जाणवो. तथा जेनी आदि नथी पण
अंत छे, ते अनादि सांत बीजो भांगो जा-
णवो. तथा जेनी आदि पण छे अने अंत
पण छे, ते सादि सांत त्रीजो भांगो जाणवो.
वली जेनी आदि छे, पण अंत नथी, ते सादि
अनंत नामे चोथो भांगो जाणवो.

हवे ए चार भांगा द्रव्योमां केवी रीते
उतरे छे, ते बतावे छे.

जीव द्रव्यमां ज्ञानादिक गुण ते अनादि
अनंत छे, नित्य छे. भव्य जीवने कर्म साथे

(૫૫)

સંબંધ અનાદિ છે. પણ સિદ્ધ થાય, ત્યારે અંત આવે છે, તેથી ઈ અનાદિ સાંત બીજો ભાંગો જાણવો. દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી પ્રમુખના ભવ કરવા, તે સાદિ સાંત ભાંગો છે. જે જીવ કર્મ સ્વપાવી મોક્ષે ગયા તેની મોક્ષપણે આદિ છે, અને પાછું સંસારમાં કોઈ વસ્તુ આવવું નથી માટે અંત નથી, તેથી તે આશ્રયી સાદિ અનંત ભાંગો છે. અભવ્ય જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનંત છે. જીવ દ્રવ્યના ચાર ગુણ અનાદિ અનંત છે. જીવને કર્મ સાથે સંયોગ તે અનાદિ સાંત છે, પણ અભવ્યને નહીં. અભવ્યને કર્મ સંયોગ અનાદિ અનંત છે.

ધર્માસ્તિકાયમાં ચાર ગુણ અને પાંચમો સ્વંધ તે અનાદિ અનંત છે, તેમાં અનાદિ સાંત

(५६)

भांगो नथी. तेथी देश, प्रदेश, अने अगुरु लघु ते सादि सांत भांगे छे. तथा सिद्धना जीवो, धर्मास्तिकायना जे प्रदेशे रह्या छे, ते प्रदेश आश्रीने सादि अनंत भांगो छे. एवीज रीते अधर्मास्तिकायमां पण चौभंगी जाणवी.

आकाश द्रव्यमां गुण तथा खंध अनादि अनंत छे. बीजो भांगो नथी. तेना देश, प्रदेश, तथा अगुरु लघु, सादि सांत छे. तथा सिद्धना जीवनी साथे जे संबंध ते सादि अनंतमा भांगे छे. पुद्गल द्रव्यमां गुण, अनादि अनंत छे. जीव पुद्गलनो संबंध अभव्यने अनादि अनंत छे अने भव्य जीवने अनादि सांत छे. पुद्गलना खंध सर्व सादि सांत छे. जे खंध बंधाया ते स्थिति प्रमाणे रही खरे छे, वळी नवा बंधाय छे. सादि

(૫૭)

અનંત ભાંગો પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં નથી.

કાલ દ્રવ્યમાં અનાદિ અનંતમા ભાંગે ચાર ગુણો છે. પર્યાયમાં અતીત કાલ અનાદિ સાંત છે. અને વર્તમાનકાલ સાદિ સાંત છે. તથા અનાગત કાલ સાદિ અનંત છે. એ કાલનું સ્વરૂપ સર્વ ઉપચારથી છે. એ રીતે કાલ દ્રવ્યમાં ચૌભંગી જાણવી.

હવે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવમાં ચૌ-ભંગી કહે છે.

જીવ દ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્યથી જ્ઞાનાદિક ગુણ છે તે અનાદિ અનંત છે.

સ્વક્ષેત્રે જીવના પ્રદેશ અસંખ્યાતા છે. તે સાદિ સાંત છે. તદુદ્વર્તનાપણે ફરે છે, એ હેતુથી, અથવા અવગાહના માટે સાદિ સાંત છે, પણ

(૫૮)

છતિપણે તો અનાદિ અનંત છે. સ્વકાલ અ-
 ગુરુ લઘુનો અનાદિ અનંત છે, અને અગુરુ
 લઘુ ગુણનો ઉપજવો, તથા વિણસવો તે સાદિ
 સાંત છે. તથા સ્વભાવ ગુણ પર્યાય તે અનાદિ
 અનંત છે અને ભેદાંતરે અગુરુલઘુ તે સાદિ
 સાંત છે. ધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્ય જે ચલણ
 સહાય ગુણ તે અનાદિ અનંત છે, અને સ્વક્ષેત્ર
 અસંખ્યાત પ્રદેશ લોક પ્રમાણ છે તે અવગા-
 હનાપણે સાદિ સાંત છે. સ્વકાલ તે અગુરુ-
 લઘુગુણે અનાદિ અનંત છે અને ઉત્પાદ વ્યય
 તે સાદિ સાંત છે. તેમજ અધર્માસ્તિકાયના
 પણ ચાર ભાંગા જાણવા. આકાશાસ્તિકાયમાં
 સ્વદ્રવ્ય અવગાહનાદાનગુણ તે આનાદિ અનંત
 છે. અને સ્વક્ષેત્ર લોકાલોક પ્રમાણ અનંત
 પ્રદેશ તે અનાદિ અનંત છે. સ્વકાલ તે અગુરુ

(५९)

लघु गुण सर्वथापणे अनादि अनंत छे, अने उपजवे तथा विणसवे सादि सांत छे.

स्वभाव ते चार गुण, तथा खंध अने अगुरु लघु ते अनादि अनंत छे, तथा देश प्रदेश ते सादि सांत छे. ते आकाश द्रव्यना वे भेद छे, एक चौदराज लोकनो खंध लोकाकाश प्रमाण ते सादि सांत छे, अने बीजो अलोकाकाशनो खंध ते सादि अनंत छे.

काल द्रव्यमां स्वद्रव्य जे नवा पुराणवर्तना गुण ते अनादि अनंत छे. स्वक्षेत्र समय ते सादि सांत छे. केमके वर्तमान समय एक छे माटे, तथा स्वकाल ते अनादि अनंत छे. स्वभाव ते गुणचार अने अगुरु लघु अनादि अनंत छे. अतीतकाल अनादि सांत

(૬૦)

છે. વર્તમાન કાલ સાદિ સાંત છે. અનાગત કાલ સાદિ અનંત છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્યજે પૂરણ ગલન-ધર્મ છે તે અનાદિ અનંત છે. અને સ્વક્ષેત્ર પરમાણુ તે સાદિ સાંત છે. સ્વકાલ અગુરુ લઘુ તે અનાદિ અનંત છે. અગુરુ લઘુનો ઉપજવો વિણસવો તે સાદિ સાંત છે. સ્વભાવ તે ગુણ ચાર, અનાદિ અનંત છે. વર્ણાદિ પર્યાય ચાર, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તે સાદિ સાંત છે. એ દ્રવ્યાદિ ચારની પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં ચૌભંગી જાણવી.

હવે છ દ્રવ્યના સંબંધ આશ્રયીને ચૌભંગી દેખાડે છે.

તેમાં પ્રથમ આકાશ દ્રવ્ય છે. તેમાં અ-

(६१)

लोकाकाशमां पांच द्रव्यमांनुं कोइ पण द्रव्य नथी. धर्मास्तिकाय; अधर्मास्तिकाय; पुद्गलास्तिकाय; काल अने जीव, ए पांच द्रव्यो अलोकमां नथी.

लोकाकाशमां स्व सहित छ द्रव्य छे, लोकाकाश द्रव्य तथा धर्मास्तिकाय द्रव्य अने अधर्मास्तिकाय ए त्रण द्रव्य ते अनादि अनंत छे. जे लोकाकाशना एकेक प्रदेशमां धर्म द्रव्य तथा अधर्म द्रव्यनो अकेक प्रदेश रह्यो छे, ते कोइ काले विछडशे नहीं. माटे अनादि अनंत जाणवो. लोकाकाश क्षेत्र अने जीव द्रव्यनो अनादि अनंत संबंध जाणवो. संसारी जीव कर्म सहित तथा लोकनाप्रदेशनो सादि सांत संबंध छे, लोकांत सिद्धक्षेत्रना सिद्ध जीवोनो, आकाश प्रदेश साथे

(૬૨)

સાદિ અનંત સંબંધ છે. લોકાકાશ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિ અનંત સંબંધ જાણવો. આકાશ પ્રદેશની સાથે પુદ્ગલ પરમાણુનો સાદિ સાંત સંબંધ જાણવો. એમ આકાશ દ્રવ્યની પેઠે ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પણ સંબંધ જાણવો. નિશ્ચયનયે છ એ દ્રવ્ય સ્વસ્વભાવે પરિણમી રહ્યાં છે તે પરિણામીપણો સદા શાશ્વતો છે તે માટે અનાદિ અનંત છે.

જીવ દ્રવ્ય તથા પુદ્ગલ દ્રવ્ય વંને મઠ્ઠી સંબંધપણાને પામે છે અને તેથી તેને પરપરિણામીપણો છે. તે પરપરિણામીપણું અભવ્ય જીવને અનાદિ અનંત છે, અને ભવ્ય જીવને અનાદિ સાંત છે. પુદ્ગલનો પરિણામીપણો તે સત્તાએ અનાદિ અનંત છે અને પુદ્ગલનું મઠ્ઠવું વિ-

(૬૩)

સ્વરત્વું તે સાદિ સાંત ભાંગે જાણવું. જીવ દ્રવ્ય પુદ્ગલ સાથે મઢેલો સક્રિય છે, અને પુદ્ગલ દ્રવ્યથી રહિત થાય ત્યારે જીવ દ્રવ્ય અક્રિય છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય સદા સક્રિય છે.

હવે એક અનેક પક્ષથી નિશ્ચય જ્ઞાન કહેવાને નય કહે છે. સર્વ દ્રવ્યમાં અનેક સ્વભાવ છે, તે એક વચનથી કહ્યા જાય નહીં માટે માંહોમાંહે નયોવડે સંક્ષેપપણે કહે છે.

મૂલ નયના બે ભેદ છે. એક દ્રવ્યાર્થિક અને બીજો પર્યાયાર્થિક. તેમાં ઉત્પાદ વ્યય પર્યાયને ગૌણપણે અને પ્રધાનપણે દ્રવ્યની ગુણ સત્તાને ગ્રહે તેને દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે તેના દશ ભેદ છે.

૧ સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે તે નિત્ય દ્રવ્યાર્થિક.

(६४)

२ अगुरु लघु अने क्षेत्रनी अपेक्षा न करे अने मूल गुणने पिंडपणे ग्रहे ते एक द्रव्यार्थिक.

३ ज्ञानादिक गुणे सर्व जीव एक सरखा छे, माटे सर्व जीवोने एक कहे अने स्वद्रव्यादिकने ग्रहे ते सत्द्रव्यार्थिक जेम स लक्षणं द्रव्यम्

४ द्रव्यमां केहेवा योग्य गुण अंगीकार करे ते द्रव्यार्थिक जाणवो.

५ आत्माने अज्ञानी कही बोलाववो ते अशुद्ध द्रव्यार्थिक नय जाणवो.

६ सर्व द्रव्य गुण पर्याय सहित छे एम कहेवुं ते अन्वय द्रव्यार्थिक.

७ सर्व जीवनी मूल सत्ता एक छे ते परम द्रव्यार्थिक जाणवो.

(६५)

८ सर्व जीवना आठ रुचक प्रदेश निर्मल छे ते शुद्ध द्रव्यार्थिक नय जाणवो.

९ सर्व जीवना असंख्याता प्रदेश एक सरखा छे ते सत्ताद्रव्यार्थिकनय जाणवो.

१० गुण गुणी एक छे ते परमभाव ग्राहक द्रव्यार्थिक नय जाणवो. जेम आत्मा ज्ञानरूप छे.

इत्यादिक द्रव्यार्थिक नयना दश भेद-कह्या. हवे पर्यायार्थिक नयना छ भेद कहे छे.

जे पर्यायने ग्रहे तेने पर्यायार्थिक नय कहे छे, तेना छ भेद नीचे प्रमाणे.

एक द्रव्य पर्याय, बीजो द्रव्य व्यंजन पर्याय, त्रीजो गुणपर्याय, चोथो गुण व्यंजन पर्याय, पांचमो स्वभाव पर्याय, छठो वि-भाव पर्याय ए छ छे.

(६६)

१ जीवने भव्यपणुं तथा सिद्धपणुं कहेवुं ते द्रव्यपर्याय.

२ जे द्रव्यना प्रदेशनुं मान ते द्रव्य व्यंजनपर्याय.

३ एक गुणथी अनेकता थाय. जेम धर्माधर्मादि द्रव्य पोताना चलण सहकारादि गुणथी अनेक जीव तथा पुद्गलने सहाय करे तेने गुणपर्याय नय कहे छे.

४ एक गुणना घणा भेद ते गुण व्यंजनपर्याय कहीए.

५ स्वभाव पर्याय ते अगुरु लघु पर्यायथी जाणवो. ए पांच पर्यायो सर्व द्रव्यमां छे.

६ विभाव पर्याय ते जीव पुद्गल ए

(६७)

वे द्रव्यमां छे. जीव जे चार गतिना नवा नवा भव करे ते जीवमां विभाव पर्याय तथा पुद्गलमां खंधपणु ते विभावपर्याय जाणवो.

हवे पर्यायना बीजा छ भेद कहे छे— एक अनादि नित्य पर्याय, ते पुद्गल द्रव्य-नो मेरु प्रमुख. बीजो सादि नित्य पर्याय ते जीव द्रव्यनी सिद्धावस्था सिद्धावगाहनादिक.

त्रीजो अनित्य पर्याय ते समय समय-मां द्रव्य उपजे विणसे छे ते. “सादिसां-त पर्याया भव शरीराध्यवसायादयः” इति नयचक्रे. चोथो अशुद्ध अनित्य पर्याय ते जन्म मरण थाय छे, ते बडे कहेवो. पांचमो उपाधि पर्याय ते कर्म संबंध. छट्टो शुद्ध पर्याय जे मूल पर्याय, सर्व द्रव्यना एक सर-खा छे ते एवं पर्यायार्थिकनुं स्वरूप कहुं. नय

(६८)

चक्र तथा आगमसार कर्त्ताना मते बीजा पर्या-
यना छ भेदमां तफावत पडे छे. तत्त्वकेवल्लि-
गम्यम्.

सातनय.

१ नैगम २ संग्रह ३ व्यवहार ४ रुजुसू-
त्र ५ शब्द ६ समभिरूढ ७ एवंभूत ए सात
नयनां नाम जाणवां.

१ नैगमनय.

नथी एक गमो ते जेनो तेने नैगमनय
कहे छे, गुणनो वा कार्यनो एक अंश उप-
न्यो होय तो ते नैगम नय कहीए, जेम कोइ
मनुष्यने पाली लाववानुं मन थयुं त्यारे ते
वगडामां लाकडां लेवा चाल्यो, तेने रस्ता-
मां बीजो कोइ माणस भेगो थयो. तेणे पूछयुं

(६९)

के, तुं क्यां जाय छे ते वारे तेणे कछुं के हुं, पाली लेवा जाउं छुं. ते पाली तो हजु घडी नथी पण मनविषे चिंतव्युं ते थइ एम गण्युं. तेम नैगम नय सर्व जीवने सिद्ध समान कहे छे. कारण के सर्व जीवोना आठ रुचक प्रदेश निर्मळ सिद्ध समान छे, तेथी एक अंशे सिद्ध छे, ते माटे सिद्ध समान सर्व जीव कह्या. ते नैगम नयना त्रण भेद छे. अतीत नैगम, अनागत नैगम, अने वर्तमान नैगम. आ प्रमाणे आगमसार ग्रंथमां कथ्युं छे.

नयचक्र बालावबोधमां नैगमनयना त्रण भेद कह्या छे. १ आरोप २ अंश ३ संकल्प. तथा विशेषावश्यकमां चोथो भेद षण उपचारपणे कहे छे. नथी एकगमो-अ-

(७०)

भिप्राय ते जेनो तेने नैगमनय कहे छे. नै-
गमनय अनेक आशयी छे, ते नैगमनयना
चार भेद छे. नैगमना भेद पैकी आरोप नै-
गमना चार प्रकार छे.

१ द्रव्यारोप, २ गुणारोप, ३ कालारो-
प, ४ कारणाद्यारोप.

१ गुणादिकमां द्रव्यपणो मानवो ते
द्रव्यारोप. जेम वर्तना परिणाम ते पंचा-
स्तिकायनो परिणमन धर्म छे, तेने काल
द्रव्य कहीने बोलाव्यो. ए काल ते भिन्न
पिंड रूप द्रव्य नथी, पण आरोपे द्रव्य छे,
माटे द्रव्यारोप जाणवो. द्रव्यने गुणनो आ-
रोप ते जेम ज्ञान गुण छे, पण ज्ञानी तेज
आत्मा एम ज्ञानने आत्मा कह्यो, ते गुणा-
रोप जाणवो. तथा जेम श्री महावीर स्वा-

(७१)

मीनुं निर्वाण थयां घणो काळ गयो छे, पण आज दीवालीना दीवसे वीरनिर्वाण छे, एम जे कहेवुं ते वर्तमानकालमां अतीत कालनो आरोप कर्यो जाणवो. तथा आज श्री पद्मनाभ प्रभुनो निर्वाण छे, एम जे कहेवुं ते वर्तमान कालमां अनागतकालनो आरोप, एवी रीते अतीतना बे भेद छे. तथा अनागतना बे भेद छे तथा वर्तमानना पण बे भेद छे ते सर्व मळी कालारोपना छ भेद जाणवा. चोथो वळी कारणविषे कार्यनो आरोप करवो ते कारणाद्यारोप जाणवो.

ते कारण चार छे. १ उपादान कारण. २ निमित्त कारण. ३ असाधारण कारण. ४ अपेक्षा कारण. तेमां बाह्यद्रव्य क्रिया ते साध्य सापेक्षवाळाने धर्मनुं निमित्त कारण

(७२)

छे तोपण तेने धर्मकारण कहीए. तेमज श्री तीर्थकर मोक्षनुं कारण छे, तेथी तेमणे ' तारयाणं ' कह्या ते कारणमां कर्त्ता-पणानो आरोप कर्यो. एम आरोपता अनेक प्रकारे छे ते कारणाद्यारोप.

वळी संकल्प नैगमना बे भेद छे १ स्व-परिणामरूप वीर्य चेतनानो जे नवो नवो क्षयोपशम लेवोते. २ कार्यांतरे नवे नवे कार्ये नवो नवो उपयोग थाय ते. ए बे भेद थया. तथा अंश नैगमना पण बे भेद छे. १ भिन्नां श ते जुदो अंश, स्कंधादिकनो, बीजो अभि-न्नांशते जे आत्माना प्रदेश तथा गुणना अविभाग इत्यादिक ए सर्व नैगमनयना भेद जाणवा.

(७३)

(२) संग्रहनय.

सामान्यवस्तुसत्ता संग्राहक संग्रहःस-
द्विविधः सामान्य संग्रहः विशेषसंग्रहश्च सा-
मान्य संग्रहो द्विविधः मूलतऊत्तरतश्च मूलतोऽ
स्तित्वादिभेदतः षड्विध उत्तरतो जाति समु-
दायभेदरूपः जातितः गवि गोत्वं, घटे घटत्वं,
वनस्पतौ वनस्पतित्वं, समुदायतो सहकारा-
त्मके वने सहकारवनं, मनुष्यसमूहे मनुष्य
वृन्द, इत्यादि समुदायरूपः अथवा द्रव्यमिति
सामान्य संग्रहः जीव इति विशेष संग्रहः

अर्थः सामान्ये करी मूल सर्व द्रव्य
व्यापक नित्यत्वादिक सत्तापणे रह्या जे धर्म
तेनो जे संग्रह करे तेने संग्रहनय कहे छे.

तेना बे भेद छे. १ एक सामान्य सं-
ग्रह २ बीजो विशेष संग्रह.

(૭૪)

સામાન્ય સંગ્રહના બે ભેદ છે. ૧ મૂલ સામાન્યસંગ્રહ ૨ ઉત્તર સામાન્યસંગ્રહ. વળી મૂલ સામાન્યના અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સત્ત્વ, અગુરુલઘુત્વ એ છ ભેદ છે તથા ઉત્તર સામાન્યના બે ભેદ છે.

૧ જાતિ સામાન્ય ૨ સમુદાય સામાન્ય. તત્ર ગાયના સમુહમાં ગોત્વરૂપ જાતિ છે તથા ઘટ સમુદાયમાં ઘટત્વ અને વનસ્પતિમાં વનસ્પતિપણો તે જાતિ સામાન્ય કહ્યો. આંવાના સમૂહને અંબ વન કહે, તથા મનુષ્યના સમુહમાં મનુષ્ય ગ્રહણ થાય તે સમુદાય સામાન્ય. એ ઉત્તર સામાન્ય તે ચક્ષુદર્શન તથા અચક્ષુદર્શનગ્રાહી છે, અને મૂલ સામાન્ય તે અવધિદર્શન તથા કેવલ દર્શનથી ગ્રહવાય છે.

અથવા છ દ્રવ્યના સમુદાયને દ્રવ્ય કે-

(७५)

हवुं, ए सामान्य संग्रह, अने जीवने जीव द्रव्य कही अजीव द्रव्य थकी जुदो पाडवो, ते विशेष संग्रह. विशेषावश्यकमां संग्रहन-यना चार भेद कह्या छे. १ संग्रहीत संग्रह २ पिंडित संग्रह ३ अनुगम संग्रह ४ व्यतिरेक संग्रह.

१ सामान्यपणे वहेचण विना ग्रहण थाय एवो जे उपयोग अथवा एवुं जे वचन अथवा एवो धर्म कोईपण वस्तुने विषे होय तेने संग्रहित संग्रह कहीए.

२ एक जाति माटे एकपणो मानीने ते एक मध्ये सर्वनो ग्रहण थाय जेम “ एगे आया ” “ एगे पुग्गले ” इत्यादि वस्तु अनंति छे पण जाति एक

(७६)

माटे ग्रहण थाय छे ते बीजो पिंडित संग्रह-
नय कहीए.

३ जे अनेक जीवरूप अनेक व्यक्ति छे
ते सर्वमां पामीए, जेम “ सच्चिन्मय आ-
त्मा ” एटले सर्व जीव तथा सर्व प्रदेश अने
सर्व गुण ते जीवनां लक्षण छे. ते अनुगम
संग्रह नय कहीए.

४ जेना ना कहेवाथी तेनाथी इतरनो
सर्व संग्रहपणे ज्ञान थाय ते जेम अजीव छे
तेवारे जे जीव नही ते, अजीव कहीए. ए-
टले कोइक जीव छे एम व्यतिरेक वचने
ठर्यो. तथा उपयोगे जीवनो संग्रह थाय छे,
ते व्यतिरेक संग्रह कहीए.

एक नाम लीधाथी सर्व गुण पर्याय प-
रिवार सहीत आवे ते संग्रहनय जाणवो.

(७७)

दृष्टांत—जेम कोइक मन्युष्ये प्रभाते दा-
तण करवाने अर्थे पोताना घरना बारणे बे-
शीने चाकरने कहुं के दातण लइ आवो !
तेवारे चाकर पुरुष, पाणीनो लोटो, रुमाल,
दातण एम सर्व चीज लइ आव्यो. शेठे तो
एक दातण नाम लइने मंगाव्युं हतुं पण स-
र्वनो संग्रह करी चाकर लइ आव्यो ते रीते
संग्रहनय जाणवो.

(३) व्यवहारनय.

संग्रहग्रहीतवस्तु भेदांतरेण विभजनं
व्यवहरणं, प्रवर्तनं वा व्यवहारः सद्विधिः
शुद्धोऽशुद्धश्च ॥

संग्रहनये ग्रहीत जे वस्तु तेने भेदांतरे
वेहेचवुं, तेने व्यवहारनय कहे छे. जेम द्रव्य

(७८)

एवुं सामान्य नाम कहुं. तेमां वली वेहेचण करीए जे द्रव्यना बे भेद छे. एक जीव द्रव्य, तथा बीजुं अजीव द्रव्य, तेमां पण वेहेचण करीए जे जीवना बे भेद छे. एक संसारी, बीजा सिद्ध, वली तेमां पण संसारीना बे भेद छे. एक स्थावर, बीजो त्रस. तेमां स्थावरना पृथ्वीकाय, अपूकाय, तेउकाय, वायुकाय, अने वनस्पतिकाय ए पांच भेद छे. त्रसना चार भेद छे. बेरेंद्री, तेरेंद्री, चौरेंद्री, अने पंचेंद्री. पञ्चेन्द्रियना देवता, मनुष्य, तिर्यच अने नारकी एम चार भेद छे. एम उत्तरो-तर जीवना ५६३ भेदनी वेहेचण करवी इत्यादिक सर्व व्यवहारनयनो स्वभाव जाणवो. अथवा प्रवर्तन व्यवहारना बे भेद छे ? शुद्ध व्यवहार २ अशुद्ध व्यवहार.

(७९)

सर्व द्रव्यनी स्वरूप शुद्ध प्रवृत्ति-जेम धर्मास्तिकायनी चलण सहायता तथा अधर्मास्तिकायनी स्थिति सहायता तथा जीवनी ज्ञायकता इत्यादिकने वस्तुगत शुद्ध व्यवहार कहीए.

द्रव्यनो उत्सर्ग नीपजवा माटे जे रत्नत्रयिनी शुद्धता गुणस्थाने श्रेणि आरोहणरूप ते साधन शुद्ध व्यवहार कहीए.

अशुद्ध व्यवहारना वे भेद छे. १ सदभूत व्यवहार २ असदभूत व्यवहार. तेमां जे क्षेत्रे अवस्थाने अभेदे रह्या जे ज्ञानादिगुण तेने परस्पर भेदे कहेवा ते सदभूत व्यवहार. तथा हुं क्रोधी छुं, हुं मानी छुं, अथवा देवता छुं, मनुष्य छुं, इत्यादि देवतापणे ते हेतुपणे परिणमतां ग्रह्यां जे देवगति विपाकी

(૮૦)

કર્મ તેને ઉદયરૂપ પ્રભાવ છે તે ષળ યથાર્થ જ્ઞાન વિના ભેદ જ્ઞાનશૂન્ય જીવ તે ઇક કરી માને છે તે અસદ્ભૂત અશુદ્ધ વ્યવહાર કહીએ. તેના બે ભેદ છે.

૧ આ શરીર મારું છે, હું શરીરી છું, ઇત્યાદિ કેહેવું તેને સંશ્લેષિત અસદ્ભૂતવ્યવહાર જાણવો.

૨ આ પુત્ર મારો, આ સ્ત્રી, કુટુંબ, ધન-ધાન્યાદિક નવવિધ પરિગ્રહ મારો છે, એમ જે કહેવું તે અસંશ્લેષિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જાણવું. તે અસંશ્લેષિત અસદ્ભૂત અશુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ છે. ઇક ઉપચરિત અને બીજો અનુપચરિત.

વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યમાં વ્યવહાર-નયના મૂલ્ય બે ભેદ છે.

(८१)

१ वहेचणरूप व्यवहार,

२ प्रवृत्तिरूप व्यवहार.

प्रवृत्ति व्यवहारना त्रण भेद छे. वस्तु-
प्रवृत्ति, साधनप्रवृत्ति, लौकिकप्रवृत्ति. तेमां
साधन प्रवृत्तिना त्रण भेद छे.

१ जे अरिहंतनी आज्ञाये शुद्ध साधन
मार्गे इह लोक संसार पुद्गल भोग आसं-
सादिदोष रहीत जे रत्नत्रयिनी परिणति,
परभव त्याग सहित ते लोकोत्तर साधन प्र-
वृत्ति नामे पेहेलो भेद जाणवो.

२ स्याद्वाद विना मिथ्याभिनिवेश स-
हित साधन प्रवृत्ति ते दुःप्रावचनिक साधन
प्रवृत्ति.

३ लोकना स्व स्वदेश कुलनी चाले
प्रवृत्ति ते लोक व्यवहार प्रवृत्ति ए त्रण प्र-

(૮૨)

કારની પ્રવૃત્તિ જાણવી.

બાહ્ય સ્વરૂપ દેખીને ભેદની વેહેંચણ કરે અને જે બાહ્ય દેખાતા ગુણનેજ માને પણ અંતરંગ સત્તાને ન માને તેને વ્યવહારનય કહે છે, આ નયમાં આચાર ક્રિયા મુખ્ય છે. વ્યવહારનયે જીવની અવસ્થા અનેક પ્રકારે છે.

વઢી વ્યવહારનયના છ ભેદ છે.

૧ શુદ્ધ વ્યવહાર. તે પૂર્વના ગુણ ઠાણાનું છોડવું અને ઉપરના ગુણઠાણાનું ગ્રહણ કરવું, તેને શુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે. અથવા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ગુણ તે નિશ્ચય નયે એક રૂપ છે, પણ તે શિષ્યને સમજાવવાને જુદા જુદા ભેદ કહેવા તે શુદ્ધ વ્યવહારનય જાણવો.

(८३)

२ जीवमां अज्ञान रागद्वेष लाग्या छे ते अशुद्धपणो छे माटे अशुद्ध व्यवहार जाणवो,

३ पुण्यनी क्रिया करवी वा शुभपरिणति प्रवृत्ति ते शुभ व्यवहार.

४ पापनी क्रिया करवी वा अशुभ परिणति प्रवृत्ति ते अशुभ व्यवहार.

५ धन कुटुंब प्रत्यक्षपणे पोतानाथी जुदा छे पण जीवे पोताना करी जाण्या छे ते उपचरित व्यवहार.

६ शरीर, लेश्या, योग अने इंद्रिय इत्यादि वस्तुओ पोताना आत्मा थकी जुदी छे तेने आपणी करी जीव माने छे ते अनुचरितव्यवहारनय मतथी जाणवुं.

इत्यादि व्यवहारनयनुं स्वरूप जाणवुं.

(૮૪)

૪ ઋજુસૂત્રનય.

ઋજુ કહેતાં સરલ છે, શ્રુત કહેતાં બોધ તે જેનો તેને ઋજુ સૂત્ર નય કહે છે. ઋજુ શબ્દે-અવક્ર ઇટલે સમો છે શ્રુત તે જેને તે ઋજુ સૂત્ર નય કહીએ, અથવા ઋજુ-અવક્ર-પણે વસ્તુને જાણે, કહે, તેને ઋજુસૂત્રનય કહે છે.

જે અતીતકાલ અને અનાગત કાલની અપેક્ષા ન કરે પણ વર્તમાન કાલમાં જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે વર્તે તે વસ્તુને તેવા જ પરિણામે માને તેને ઋજુસૂત્રનય કહે છે. એ નય પરિણામગ્રાહી છે. જેમ કોઈ જીવ ગૃહસ્થ છે, પણ અંતરંગ સાધુ સમાન પરિણામ છે, તો તે જીવને એ નય સાધુ કહે છે.

(૮૫)

અથવા કોઈક જીવ સાધુને વેષે છે, પણ મનના પરિણામ વિષયાભિલાષા સહિત છે, તો તે જીવ અવ્રતી છે. એમ ઋજુસૂત્ર નયનો માનવો છે. તે ઋજુસૂત્ર નયના બે ભેદ છે. એક સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય, અને બીજો સ્થૂલ ઋજુસૂત્ર નય એમ બે ભેદ છે.

સદાકાલ સર્વ વસ્તુમાં એક વર્તમાન સમય વર્તે છે. એટલે જે જીવ અતીતકાલને વિષે અજ્ઞાની હતો અને અનાગતકાલે અજ્ઞાની થશે, એમ બે કાલની અપેક્ષા રાખ્યા વિના વર્તમાન સમયે જે જીવો હોય તેને તેવો કહે, તેને સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય કહે છે.

મોટા બાહ્ય પરિણામને જે ગ્રહે તેને સ્થૂલ ઋજુસૂત્રનય કહે છે. એ ઋજુસૂત્રના બે ભેદ દિગંબર કહે છે.

(८६)

ऋजुसूत्रं वर्तमानग्राहकं तद् वर्तमानं
नामादि चतुष्पकारं ग्राह्यं. नय चक्र कर्त्ता
ऋजुसूत्रनयमां नाम, स्थापना, द्रव्य, अने
भाव ए चार निक्षेपा ग्रहण करे छे.

५ शब्दनय.

जे वस्तु गुणवंत, तथा निर्गुणवंत होय,
तेने नामे कही बोलावीए. जे भाषा वर्गणा-
थी शब्दपणे गोचर थाय, ते शब्दनय, जे
कारणथी अरूपी द्रव्य वचनथी ग्रह्या जाय
नहीं, पण वचनथी कहेवा ते शब्दनय कहीए.
अहीं जे शब्दनो अर्थ ते पणो जे वस्तुमां
वस्तुपणे पामीए, त्यारे ते वस्तु शब्दनये
कहीए. जेम घटनी चेष्टाने करतो होय ते
घट कहेवाय. ए शब्दनयमां व्याकरणथी

(८७)

नीपन्या, अने बीजा पण सर्व शब्द लीधा. आगमसार ग्रंथ कर्त्ता शब्दनयमां चार निक्षेपा ग्रहण करे छे.

१ पहेलो नामनिक्षेपो ते आकार तथा गुणरहित वस्तुने नाम कही बोलावे, तेने नामनिक्षेपो कहे छे. जेम एक लाकडीने लेइने कोइए तेने जीव एवुं नाम कह्युं, ते नाम जीव जाणवो. एवी रीते नाम तप, अथवा नाम सिद्ध. जेम वड प्रमुखने सिद्धवड एम कही बोलावे छे, ते नाम निक्षेपो.

२ जेम कोइ वस्तुमां कोइ वस्तुनो आकार देखीने तेने ते वस्तु कहे. जेम चित्रामण अथवा काष्ठ पाषाण प्रमुखनी मूर्ति तेने घोडा हाथी कहेवाय ते स्थापना निक्षेपो

(૯૯)

જાણવો. એ સ્થાપના નિક્ષેપો નામ નિક્ષેપા સ હિત હોય છે. જેમ સ્થાપનાસિદ્ધ જિનપ્રતિમા પ્રમુખ તે સદ્ભાવ સ્થાપના અને અસદ્ભાવ સ્થાપના પણ હોય છે. અકૃત્રિમ જિનપ્રતિમા તે નંદીશ્વરદ્વીપ પ્રમુખમાં અને જે અત્રની પ્રતિમા તે કૃત્રિમ તે સર્વ સ્થાપના જાણવી. જેમ ચિત્રામણની સ્ત્રી જ્યાં હોય ત્યાં સાધુ રહે નહીં. કારણ કે સ્થાપના સ્ત્રી છે તે સ્ત્રી તુલ્ય જાણવી. તેમજ જિનપ્રતિમા જિન સરસ્વી જાણવી. કાલી દોરીને સાપની બુદ્ધિથી હણતાં સાપની હિંસા લાગે છે, તેમ જિનપ્રતિમાને જિનની બુદ્ધિ પૂજતાં માનતાં આત્મહિત જાણવું.

ચિત્રામણની મૂર્તિને હિંસાના પરિણામ થકી ફાડે તેને હિંસા લાગે છે તેમજ જિન-

(૮૯)

વર ધ્યાને, જિનપ્રતિમા પૂજતાં લાભ થાય છે.

૩ જેનું નામ હોય તથા આકાર સ્થાપના ગુણ પળ હોય અને લક્ષણ પળ હોય પળ આત્માનો ઉપયોગ મળે નહીં, તેને દ્રવ્યનિક્ષેપો જાણવાં. અજ્ઞાની જીવ તે જીવ સ્વરૂપના ઉપયોગ વિના દ્રવ્યજીવ છે. “ અણુવઓગોદ્વવમ્ ” ઇતિ અનુયોગદ્વાર વચનાત્ વઢી કહ્યું છે કે સિદ્ધાંત વાંચતાં પુછતાં પદ, અક્ષર, માત્રા, શુદ્ધ અર્થ કરે છે, અને ગુરુ મુખે સદ્દે છે તે પળ શુદ્ધનિશ્ચયનયે પોતાની સત્તા ઓલ્લખ્યા વિના સર્વ દ્રવ્યનિક્ષેપમાં છે. જે ભાવવિના દ્રવ્યપણું છે તે પુણ્યવંધનું કારણ છે પળ મોક્ષનું કારણ નથી. ઇદલે જે ધર્મ કરણીરૂપ કષ્ટ તપસ્યા કરે છે, પળ જીવ, અજીવ પદાર્થની સત્તા ઓલ્લખતો નથી,

(૧૦)

તેને ભગવતી સૂત્રમાં અવ્રતી તથા અપચ્ચ-
 સ્વાળી કહ્યા છે. આ કથન જે બાહ્યભાવમાં
 રાચે છે અને આત્મસ્વરૂપ જાણવા સ્વપ ક-
 રતા નથી તેને ફટકા તરીકે છે. એકાંત જિન-
 વચન નથી. દાન, પૂજા, તપ અને ક્રિયા
 પ્રમુખ સાપેક્ષબુદ્ધિથી મોક્ષનું કારણ છે.
 કારણે કાર્ય નીપજે ઇતિ વચનાત્. ॥

આત્માનું સ્વરૂપ ઓલસવાને બહુ ઉદ્યમ
 કરવો. મુનિપણું આત્માનું સ્વરૂપ જાણવા-
 થી થાય છે. જેમ જેમ આત્માનું સ્વરૂપ ગ્ર-
 હાય છે, તેમ તેમ પરભાવનો ત્યાગ થાય છે.
 શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “ ન-
 મુળીરન્નવાસેણ ” જંગલમાં વસવાથી
 કંઈ મુનિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ “ નાળે-

(९१)

णय मुणी होइ ”-आत्मस्वरूपनुं जे ज्ञान ते थकी मुनि थाय छे. इत्यादि द्रव्य निक्षेपानुं स्वरूप जाणवुं. विशेष गुरुगमथकी जिज्ञासुओए तत्त्व जाणवुं. आ वात एकांत समजवी नहि, आ संबंधी गुरुगमताए विशेष अधिकार जाणवो.

४ नाम, स्थापना, द्रव्य, ए त्रण निक्षेपा भाव विना अशुद्ध छे. नाम तथा आकार लक्षण गुण सहित वस्तु ते भावनिक्षेपो जाणवो. “ **उवओगोभावइतिवचनात्** ” पूजा, दान, शील, तप क्रिया, अने ज्ञान, ए सर्व भावनिक्षेपा सहित लाभनुं कारण छे. अत्र कोइ कहेशे जे मनना परिणाम दृढ करीने जे करीए, तेने भाव क-

(૧૨)

હીં. પળ ંમ કહેવું તે યોગ્ય નથી, ં પ્ર-
 માણે તો સુખની વાંછાં મિથ્યાત્વી પળ ઘ-
 ણા કરે છે, પળ સૂત્રની સાચે વીતરાગની
 આજ્ઞાં હેય તથા ઉપાદેયની પરીક્ષા કરવી,
 અજીવતત્ત્વ, તથા આસ્રવતત્ત્વ તથા બંધતત્ત્વ
 ઉપર ત્યાગ ભાવ, અને જીવના સ્વગુણ જે
 સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વ ઉપરે ઉપાદેય
 પરિણામ તેને ભાવ કહે છે, ં ચાર નિક્ષેપા કહ્યા.

શબ્દનયમાં ભાવની મુખ્યતા છે ંમ
 પળ છે.

૬ સમભિરૂઢનય.

જે વસ્તુના કેટલાક ગુણ પ્રગટયા છે
 અને કેટલાક ગુણ પ્રગટયા નથી પળ અવશ્ય
 પ્રગટશે ંહવી વસ્તુને જે વસ્તુ કહે તેને સમ-

(९३)

भिरूढनय कहे छे. ते वस्तुना एक पदार्थवाच्य नामांतरे भिन्नार्थ जाणे. भिन्नभिन्न शब्दनो भिन्नभिन्न अर्थ माने जेम जीव, चेतन, आत्मा, एनो एक अर्थ करी न सहहे, परंतु भिन्न अर्थ करे तेने समभिरूढ नयकहे छे. ए नय एक नय ओछी वस्तुने पूरेपूरी कहे छे. समभिरूढनय, तेरमे गुणठाणे वर्तता केवळीने सिद्ध कहे छे.

७ एवंभूतनय.

जे वस्तु पोताने गुणे संपूर्ण छे अने पोतानी क्रिया करे छे, तेने जे वस्तु करी बोलावे छे तेने एवं भूतनय कहे छे. मोक्षस्थानकमां जे जीव पहुँच्या तेने ते सिद्ध कहे छे. पाणीथी भरेलो स्त्रीना माथा उपर आवतो जल धरण क्रिया करतो जे घटतो होय छे तेने एवं भूतनय घट कहे छे.

(૧૪)

પ્રમાણ.

હવે પ્રમાણ બતાવે છે.—પ્રમાણના બે ભેદ છે (૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ (૨) પરોક્ષ પ્રમાણ.

૧ જે જીવ પોતાના ઉપયોગથી સાક્ષાત્ દ્રવ્યોને જાણે, તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહે છે. જેમ કેવળી છ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષપણે જાણે છે, તથા દેખે છે, તે માટે કેવલજ્ઞાન સર્વથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન તે મનોવર્ગના પ્રત્યક્ષ જાણે તથા અવધિજ્ઞાન તે પુદ્ગલ-દ્રવ્યને પ્રત્યક્ષ જાણે છે માટે એ બે જ્ઞાન દેશ પ્રત્યક્ષ છે.

૨ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ તે પરોક્ષ પ્રમાણ છે.

પરોક્ષ પ્રમાણના ત્રણ ભેદ છે.

(९५)

१ अनुमान प्रमाण, २ आगम प्रमाण,
३ उपमान प्रमाण.

१ कोइक सहीनाण-चिह्न देखीने जे ज्ञान थाय. जेम यत्र तत्र धूमस्तत्र तत्राग्निः जे जे ठेकाणे धूम होय ते ते ठेकाणे अग्नि होय. एटले धूमने देखीने जे अग्निनुं अनुमान थयुं, ते अनुमान प्रमाण.

२ शास्त्रनी साक्षीथी जे वात जाणीए. जेम देवलोक, नरक, निगोद विगेरेनो विचार आगमथी जाणीए छीए, ते आगम प्रमाण छे.

३ कोइक वस्तुनो दृष्टांत आपीने वस्तुने ओळखाववी ते उपमान प्रमाण जाणवुं.

(९६)

सप्तभंगीनुं स्वरूप.

१ स्यात् अस्ति. स्यात् कहेतां अने कान्तपणे सर्व अपेक्षा लेइने जीवद्रव्यमां आपणो द्रव्य, आपणो क्षेत्र, आपणो काल, तथा आपणो भाव, एम स्वगुण पर्याये जीव छे, तेम सर्व द्रव्य आपणे गुण पर्याये छे. ते स्यात् अस्ति नामनो पहेलो भांगो जाणवो.

२ स्यान्नास्ति. जीवद्रव्यमां बीजा पांच द्रव्यना द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, ते पर द्रव्यना गुणपर्याय जीवद्रव्यमां नथी, एटले पर द्रव्यना गुणनो नास्तिपणो जीव द्रव्यमां छे ए स्यात् नास्ति नामे बीजो भांगो थयो.

३ स्यात् अस्ति नास्ति द्रव्य स्वगुणे अस्ति अने परगुणे नास्ति ए बे भांगा एक

(९७)

जाणवो (२) तेनो ज्ञाता जीव (३) ज्ञेय ते सर्व द्रव्य.

(१) ध्यान ते जावना स्वरूपनुं (२) ध्याननो ध्याता जीव (३) ध्येय ते आत्मानुं स्वरूप. आत्माना त्रण भेद छे, १ बहिरात्मा २ अन्तरात्मा ३ परमात्मा.

१ शरीर, मन, लेश्या अने इंद्रियादि वस्तुने अज्ञानी जीव आत्मबुद्धिए माने ते पहेलो बहिरात्मा जाणवो. दुहा-पुद्गलमां राची रहे, पुद्गल सुखनिधान, तस लाभे लोभ्यो रहे, बहिरातम अभिधान ॥ १ ॥ पुद्गलथी न्यारो नहीं, आतम एवी बुद्धि, बहिरातम सुख शुं लहे, प्रगटे नहीं स्व-शुद्धि ॥ २ ॥

२ देह सहित जीव छे पण निश्चय

४

(૧૮)

સત્તા ગુણે સિદ્ધ સમાન છે એટલે પોતાના જીવને સિદ્ધ કરી ધ્યાવે તે અંતરાત્મા જાણવો. પુદ્ગલ વસ્તુ પોતાના આત્માની નથી. આત્માથી શરીર, ઇન્દ્રિય, અને લેશ્યા વગેરે ભિન્ન છે, આત્મા અરૂપી છે, પુદ્ગલ (કર્મરૂપ) રૂપી છે, આત્મા ચેતના સહીત છે, કર્મ જડ છે, આત્માને ચાર ગતિમાં ભટકવાનું કારણ કર્મ છે. તે મારી વસ્તુ નથી, પણ પર વસ્તુ છે. અરે હું એ પર વસ્તુને પોતાની માની બેઠો છું અને તેથી હું દુઃખી થાઉં છું. હે ચેતન ! તું અરૂપી અનંત ગુણનો ભોક્તા છે. આટલું કર્મના નાશથી તું પરમાત્મા શુદ્ધાત્મા સ્વરૂપ થઈશ. કર્મ રહિત જેવા સિદ્ધના જીવો છે, તેવો સત્તાએ તું પણ છે. કર્મના આવરણથી તારા ગુણ દબાઈ ગયા

(૯૯)

છે. इत्यादि पोताना आत्माने सिद्ध समान
ध्याववो ते अन्तरात्मानुं लक्षण छे,

३ सर्व कर्म खपात्री केवलज्ञान पा-
म्या तेवा अरिहंत तथा सिद्ध सर्व परमा-
त्मा जाणवा.

हवे द्रव्य मध्ये छ सामान्य गुण कहे छे.

१ अस्तित्व-ते छ द्रव्य आपणा गुण-
पर्याय प्रदेशे करी अस्ति छे तेमां धर्म, अ-
धर्म, आकाश अने जीव ए चार द्रव्यना
असंख्याता प्रदेश खंध छे अने पुद्गलमां
खंध थवानी शक्ति छे माटे ए पांच द्रव्य
अस्तिकाय छे अने छट्टो काल द्रव्यनो स-
मय छे ते कोइ कोइथी मळतो नथी. कार-
णके एक समय विणइया पछी बीजो समय
आवे छे माटे काल अस्तिकाय नथी. ए द्र-

(१००)

व्यमां अस्तित्व कह्यो.

२ वस्तुत्व-एटले छ द्रव्यमां वस्तुपणो कहे छे. ते द्रव्य एकठा एक क्षेत्र मध्ये रह्या छे. एक आकाश प्रदेशमां धर्मास्तिकायनो एक प्रदेश रह्यो छे. तथा, अधर्मास्तिकायनो पण एक प्रदेश रह्यो छे. आगमसार कर्त्ताना मत प्रमाणे जीव अनंताना अनंत प्रदेश रह्या छे एम लख्युं छे. आकाशना एक प्रदेशे आत्माना सर्व प्रदेशो रही शंकंता नथी एम अन्यागमोथी जणाय छे. पुद्गल परमाणुआ अनंता रह्या छे. ते सर्व पोतानी सत्ता लेइने रह्या छे, पण कोइ द्रव्य कोइ द्रव्य साथे मळी जतुं नथी ते वस्तुपणुं जाणवुं.

३ द्रव्यत्व-कहेतां द्रव्यपणो ते सर्व

(१०१)

समये द्रव्यमां छे. जे समयमां शुद्ध स्वगुणनी अस्ति छे तेज समयमां परगुणनी नास्ति पण छे. यस्मिन् समये शुद्ध स्वगुणस्य अस्तित्ता आत्मनि तस्मिन् समये एव परगुणस्य नास्तित्ता आत्मनि बोध्या. माटे अस्ति नास्ति ए बे भांगा एक समयमां भेला छे ते स्यात्अस्तिनास्ति त्रीजो भांगो थयो.

४ स्यात्अव्वक्तव्य. अस्ति अने नास्ति ए बेउ भांगा एक समयमां छे, तो वचने करी अस्ति एटलुं बोलतां असंख्याता समय लागे, तेथी नास्ति भांगो तेज वखते कहेवाय नहीं, अने जो नास्ति भांगो कह्यो तो अस्तिपणो आव्यो, माटे एकज अस्ति कहेतां थकां नास्तित्व तेज स-

(१०२)

मये द्रव्यमां छे, ते कहेवाणो नहीं. माटे मृषावाद लागे, तेमज नास्ति कहेतां अस्तिनो मृषावाद लागे, माटे वचने करी अगोचर छे. एक समयमां बे भांगा वचने करी कह्या जाय नहीं. कारण के एक अक्षर बोलतां असंख्याता समय लागे छे. माटे वचनथी अगोचर छे, ते स्यात् अवक्तव्य चोथो भांगो जाणवो.

५ अवक्तव्यपणो वस्तुमां अस्तित्वनो पण छे. माटे स्यात् अस्ति अवक्तव्य ए पांचमो भांगो जाणवो.

६ नास्तित्वनो पण अवक्तव्य पणो वस्तु मध्ये छे माटे स्यात् नास्ति अवक्तव्य ए छठो भांगो जाणवो.

(१०३)

७ अस्तित्व तथा नास्तित्व एटले अ-
स्तिपणुं तथा नास्तिपणुं एम बे धर्म एक
समये वस्तुमां छे, पण वचन थकी कह्या
जाय नही, माटे स्यात् अस्ति नास्ति
युगपत अवक्तव्य ए सप्तमो भांगो
जाणवो.

नित्यानित्यत्वादि अनेक धर्ममां सप्त-
भंगी लागु पडे छे.

१ स्यात् नित्यम् २ स्यात् अनित्यम्
३ स्यात् नित्यानित्यं ४ स्यात् अवक्तव्यं ५
स्यात् नित्यं अवक्तव्यम् ६ स्यात् अनित्यं
अवक्तव्यम् ७ स्यात् नित्यानित्यं युगपत्
अवक्तव्यम् ए सात भांगा जाणवा.

तेमज एक अनेकना सात भांगा जा-

(१०४)

णवा. तथा गुणपर्यायमां पण कहेवा. के-
मके सिद्ध मध्ये नयनथी तोपण सप्तभंगी
तो छे. ए सप्तभंगीमां आद्य त्रण भांगा स-
कला देशी छे अने बाकीना चार भांगा वि-
कला देशी छे.

“ त्रिभङ्गी ”

त्रण दशा बतावे छे १ बाधक २ सा-
धक ३ सिद्ध.

१ मिथ्यात्व दशा ते बाधक दशा जा-
णवी. २ समकित गुणठाणाथी मांडीने अ-
योगी केवळी गुणठाणा सुधी साधक दशा
जाणवी. ३ सर्व कर्मथी रहित सिद्ध दशा
जाणवी.

(१) ज्ञाननो जाणपणो ते जीवनो गुण

(૧૦૫)

દ્રવ્ય ઘોતપોતાની ક્રિયા કરે છે. ધર્માસ્તિકાયમાં ચલન સહાય ગુણ તે સર્વ પ્રદેશ મધ્યે છે. સદા પુદ્ગલ તથા જીવને ચલન સ્વભાવ રુપ ક્રિયા કરે છે.

પ્રશ્ન-લોકાંતસિદ્ધ ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાય છે. તે સિદ્ધના જીવોને ચલાવવામાં સહાય ક્રિયા કેમ કરતું નથી?

ઉત્તર-સિદ્ધના જીવો અક્રિય છે, માટે ચાલતા નથી. પણ તે ક્ષેત્રમાં સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવ તથા પુદ્ગલ છે; તેને ધર્માસ્તિકાય ચલન સહાય આપે છે. પણ સિદ્ધના જીવો અક્રિય છે, તેથી તેમને ચલનસહાય, ધર્માસ્તિકાય આપતો નથી. પુદ્ગલ સક્રિય છે, પણ પુદ્ગલ સંગ ત્યાગી જે સિદ્ધ થયા તે તો અક્રિય છે અને અક્રિય ઇવા

(१०६)

सिद्धना जीवो चाली शकता नथी. जे वस्तु सक्रिय होय छे, गति करी शके छे, तेने धर्मास्तिकाय चालवामां सहाय आपे छे, पण अक्रिय एवा सिद्धना जीवो गति करता नथी, तेथी तेमने चालवामां धर्मास्तिकाय सहाय; आपी शकतुं नथी. सिद्धात्माओ अक्रिय छे, माटे धर्मास्तिकाय चलण सहाय आपतो नथी. ते सिद्धना जीवो निश्चल स्वस्वरूपी छे.

अधर्मास्तिकाय जीव तथा पुद्गलने स्थिर राखवानी क्रिया करे छे. तथा आकाश द्रव्य ते सर्व द्रव्यने अवगाहना गुण रूप दान आपे छे.

प्रश्न—अलोकाकाशमां बीजुं कोइ द्रव्य नथी तो अलोकाकाश क्या द्रव्यने अवगा-

(૧૦૭)

હના દાન આપે છે?

ઉત્તર—અલોકાકાશમાં અવગાહના દાન દેવાની શક્તિ તો લોકાકાશ જેવીજ છે, પણ ત્યાં અવગાહના દાન લેનાર કોઈ દ્રવ્ય નથી, માટે અવગાહના દાન કરતું નથી. તેથી અલોકાકાશમાંથી અવગાહના ગુણ શક્તિ, જે સ્વભાવે છે તેનો નાશ થતો નથી. અલોકાકાશમાં અવગાહ ગુણમાં અગુરુ લઘુપર્યાયયોગેષુગુણ હાનિ વૃદ્ધિચક્ર ચાલી રહ્યું છે.

પુદ્ગલ દ્રવ્ય મિલવા વિસ્તરવારૂપ ક્રિયા કર્યા કરે છે. કાલદ્રવ્ય વર્તનારૂપ ક્રિયા કર્યા કરે છે. જીવ દ્રવ્ય જ્ઞાનલક્ષણ ઉપયોગ રૂપ ક્રિયા કરે છે. એ દ્રવ્યપણું ષડ્-દ્રવ્યોમાં કહ્યું.

(૧૦૮)

૪ પ્રમેયત્વં-ए प्रमेयपणो छ द्रव्यमां
 છે. તેનો પ્રમાણ કેવલી પોતાના જ્ઞાનથી
 કરે છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને
 આકાશ એ અકેક દ્રવ્ય છે. અને જીવ
 દ્રવ્ય અનંતા છે. તેહની ગણતરી બતાવે છે.
 સંજ્ઞી મનુષ્ય સંખ્યાતા છે. અસંજ્ઞી મનુષ્ય
 અસંખ્યાતા છે. નારકી અસંખ્યાતા છે. દે-
 વતા અસંખ્યાતા છે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અસં-
 ખ્યાતા છે. દ્વિન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. ત્રીન્દ્રિય
 અસંખ્યાતા છે. ચતુરિન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. તે
 થકી પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતા છે. અપ્કાય
 અસંખ્યાતા. તેજકાય અસંખ્યાતા. વાયુકા-
 ય અસંખ્યાતા. પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અ-
 સંખ્યાતા. તે થકી સિદ્ધના જીવ અનંતા.
 તે થકી બાદર નિગોદના જીવ અનંતગુણા.

(૧૦૯)

વાદર નિગોદ તે કંદ, મૂઝ, આદુ, સૂરણ, શકરીયાં, મુઝા, પ્રમુખ એના સૂઝના અગ્ર-ભાગ જેટલા ભાગમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે. તે સિદ્ધના જીવથી અનંતગુણા છે અને સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો, સર્વથી અનંતગુણા છે.

સૂક્ષ્મનિગોદ.

લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે, તેટલા નિગોદના ગોલા છે. તે એકેક ગોલામાં અસંખ્યાથી નિગોદ છે. અનંતા જીવોનું પિંડભૂત એક શરીર તેને નિગોદ કહે છે. તેમાંથી એક નિગોદમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે. અતીત કાલના સર્વ સમય તથા વર્તમાનકાલનો એક સમય તથા અનાગતકાલના સર્વ સમય, તે સર્વને ખેલા કરીએ. અને તેને અ-

(११०)

नंत गुणा करीए तेटला एक निमोदमां जीव
 रह्या छे. एटले एक निगोदमां अनंता जीव
 रह्या छे. तेमांथी एक जीव ग्रहण करीए.
 तेना प्रदेश असंख्याता छे अने एकेका प्र-
 देशे अनंति कर्मनी वर्गणा लागी छे. ते ए-
 केक वर्गणा मध्ये अनंता पुद्गल परमाणुआ
 छे. एम अनंता परमाणुआ, जीवनी साथे
 लाग्या छे. ते थकी अनंतगुणा पुद्गल पर-
 माणु जीवथी रहित छूटा छे.

गाथा.

गोलाय असंखिज्जा, असंख निगोए
 हवइ गोलो, इक्किमिनिगोए, अणंता जीवा
 मुणेयन्वा. ॥ ? ॥

अर्थ-लोकमांहे असंख्याता गोळा छे.

(૧૧૧)

એકેકા ગોઠા મધ્યે અસંખ્યાતી નિગોદ છે.
અને એકેક નિગોદમાં અનંતા જીવ છે.

ગાથા.

સત્તરસ સમહિઆ, કિરઙ્ગાણુ પાણમિ
હુંતિ સુહુભવા, સગતિસસયતિહુત્તર, પાણું
પુણઙ્ગ મુહુત્તમિ.

અર્થ—નિગોદિયા જીવ મનુષ્યના એક
શ્વાસોચ્છવાસમાં સત્તર ભવ ક્ષાણેરા કરે છે.
એક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૨ ત્રણ હજાર સાતસો
તોતેર શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે. તેટલામાં નિ-
ગોદિયા જીવ કેટલા ભવ કરે તે બતાવે છે.

પણસઠિસહસ્સપણસય, છત્તિસા ઙ્ગ મુ-
હુત્ત સુહુભવા, આવલિયાણં દોસય, છપ્પન્ના
એગસુહુભવે.

(११२)

अर्थ-एक मुहूर्तमां निगोदना जीव ६५५३६ भव करे छे. निगोदनो एक भव २५६ आवलीनो छे. क्षुल्लक भवनो ए प्रमाण छे.

गाथा-अथि अणंताजीवा, जेहिंनप-
तोतसाइ परिणामो. उववज्जंति चयंतिय, पु-
णोवि तथ्यतथ्येव ॥ निगोदमां अनंताजीव
एवा छे के जे जीवो, त्रसपणो कोइ वखते
पाम्या नथी. अनंतोकाल पूर्वे गयो तो
पण जे जीवो वारंवार त्यांज उपजे छे, अने
च्यवे छे. एम एकनिगोदमां अनंताजीव छे.
ते निगोदमां बे भेद छे. १ एक व्यवहार
राशिनिगोद, अने बीजो अव्यवहार राशि-
निगोद. तेमां जे बादर एकेन्द्रियपणो भावे
त्रसपणो पामीने पाछा निगोदमां जइ पड्या

(११३)

छे. ते निगोदिया जीवने व्यवहार राशिया कहीए. अने जे जीव कोइपण काळे निगोदमांथी नीकळ्या नथी, ते जीव अव्यवहार राशिया कहीए.

इहां मनुष्यपणामांथी जेटला जीव कर्म खपावीने मोक्षे जाय छे, तेटला जीवो तेज समये अव्यवहारराशिसूक्ष्मनिगोदमांथी नीकळीने उंचा आवे छे. जो दशजीव मोक्षे जाय तो दशजीव नीकळे. कोइक वेळाए भव्यजीव ओछा नीकळे तो एक बे अभव्य नीकळे पण व्यवहार राशिमां कोइ जीव वधेघटे नहीं. एवा निगोदना असंख्याता गोला लोक मांहे छे. घटे न राश निगोदकी वधे न सिद्ध अनन्त.

छदिशिना आव्या पुद्गलस्कंधो आहा-

(૧૧૪)

પળે જે લેછે: તે સકલગોલા કહેવાય છે, અને લોકાંતના પ્રદેશે જે નિગોદના ગોલા રહ્યા છે, તેને ત્રણ દિશિના આહારની સ્પર્શના છે માટે તે વિકલ ગોલા કહેવાય છે. એ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં અનંતુ દુઃખ છે. તેનું ઉદા-હરણ વતાવે છે. સાતમી નરકનું આઠવું તેત્રીશ સાગરોપમનું છે અને તે તેત્રીશ સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલા વસ્ત સાતમી નરકમાં તેત્રીશ સાગરોપમને આઠવે કોઈ જીવ ઉપજે તેટલા ભવમાં તે જીવને જેટલું છેદન ભેદનનું દુઃખ થાય તે સર્વ એકટું કરીએ, તેથી અનંતગુણ દુઃખ નિગોદિયા જીવને એક સમયમાં થાય છે. જેમ કોઈ દેવતા સાડાત્રણક્રોડ લોઠાની સોયો તપાવીને એકદમ કોઈ મનુષ્યના શરીરે ચોંપે

(૧૧૫)

તેથી તેને જે વેદના થાય છે, તેથી અનંતગુણી વેદના નિગોદિયા જીવને એક સમયમાં જ થાય છે. ભવ્ય જીવને નિગોદ પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. માટે તેહનો ત્યાગ કરવો એ હિત-શિક્ષા છે. સર્વ પ્રમેયનો પ્રમાતા આત્મા તે પોતાના જ્ઞાન ગુણે પ્રમેયનો પ્રમાણ કરે છે. એ પ્રમેયત્વપણો કહ્યો.

૫. સત્ત્વ કહેતાં સત્ત્વપણો તે છે એ દ્રવ્યોમાં છે. દ્રવ્યમાં એક સમયમાં ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે, અને તેજ સમયમાં સ્થિરપણે વર્તે છે. ઉત્પાદવ્યય, અને ધ્રુવપણો તેહી જ સત્ત્વપણો છે. “ ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્તં-સત્ત્વ ઇતિ તત્ત્વાર્થ વચનાત્ ” તેને વિસ્તારથી બતાવે છે.

૬ ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશ

(૧૧૬)

છે. ત્યાં એક પ્રદેશમાં અગુરુ લઘુ અસંખ્યા-
 તા છે, અને બીજા પ્રદેશમાં અગુરુ લઘુ અનં-
 તો છે. ત્રીજા પ્રદેશમાં સંખ્યાતો અગુરુ
 લઘુ છે એમ અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં અગુરુ લઘુ
 પર્યાય ઘટતો વધતો રહે છે, તે અગુરુ લઘુ
 પર્યાયચલ છે. તે જે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતો
 છે, તેજ પ્રદેશમાં અનંતો થાય છે. અને અનં-
 તાને ઠેકાણે અસંખ્યાતો થાય છે. અને અસં-
 ખ્યાતાને ઠેકાણે સંખ્યાતો અગુરુ લઘુ પર્યાય
 થાય છે. એમ લોક પ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદે-
 શમાં સરસ્વો સમકાલે અગુરુ લઘુ પર્યાય
 ફરે છે. જે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતો ફિટીને અ-
 નંતો થાય છે, તે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતપણાનો
 વિનાશ છે અને અનંતપણાનો ઉપજવો થાય
 છે, અને છ દ્રવ્યમાં અગુરુલઘુપણે ગુણ ધ્રુવ

(११७)

वर्ते छे, एम उपजवो. विणसवो. अने ध्रुव
ए त्रण परिणाम छे, तेने उत्पाद, व्यय,
अने ध्रुव कहे छे.

अधर्मास्तिकायमां उत्पाद, व्यय, अने
ध्रुवरूप त्रणे परिणाम असंख्याता प्रदेशे सदा
समय समयमां परिणमी रह्या छे. तेमां पण
उपजवुं विणसवुं अने स्थिर रहेवुं, एज सत्य
जाणवुं.

आकाशना प्रदेशमां पण एक समये
त्रण परिमाण परिणमी रह्या छे. जीवना
असंख्याता प्रदेश छे. तेमां पण उत्पाद, व्य-
य, अने ध्रुव, ए त्रण परिणाम समये २
परिणमा रह्या छे. तथा पुद्गल परमाणुआमां
पण सदा समय समय, उत्पाद, व्यय, अने
ध्रुव, ए त्रण परिणाम परिणमी रह्या छे.

(૧૧૮)

કાલનો વર્તમાન સમય મટીને અતીતકાલ થાય છે, તો તે સમયમાં વર્તમાનપણાનો વિનાશ છે, અને અતીતપણાનો ઉપજવો છે, તથા કાલપણે ધ્રુવ છે, એ સ્થૂલથકી ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણો કહ્યો અને વસ્તુપણે મૂલપણે જ્ઞેયને પલટવે જ્ઞાનનો પણ તે ભાસનપણે પરિણમવો થાય છે, તેમાં પૂર્વપર્યાયના ભાસનનો વ્યય, અને અભિનવજ્ઞેય પર્યાયના ભાસનનો ઉત્પાદ, તથા જ્ઞાનપણાનો ધ્રુવ, એ રીતે સર્વગુણના ધર્મની પ્રવૃત્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ, વ્યય શ્રી સિદ્ધ ભગવંતમાં પણ સમયે ૨ થઈ રહ્યો છે.

એ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશે જે ક્ષેત્રગત અસંખ્યાતા પુદ્ગલ તથા જીવને પહેલે સમયે ચલણ સહાયીપણો પરિણમતો હતો, તેજ પ્રદે-

(११९)

शमां बीजा समयमां अनंत परमाणुआ तथा अनंतजीव प्रदेशने चलणसहायीपणो थयो. तेवारे असंख्याता चलणसहायनो व्यय, अने अनंता चलणसहायनो उपजवो, अने चलणसहाय गुणपणे ध्रुव एम धर्म द्रव्य-मध्ये उत्पाद, व्यय, अने ध्रुवपणो. थइ रह्यो छे. ते प्रमाणे अधर्म, आकाशादि द्रव्यमां जाणवुं. तथा वली कार्य कारणपणे उत्पाद. व्यय तथा अगुरु लघुपर्यायना चलननो उत्पाद, व्यय, पंचास्तिकायमां कहेवो. तथा कालद्रव्य ते उपचारथी द्रव्य छे. तेनुं सर्व स्वरूप उपचारथीज कहेवुं. ए रीते सर्व द्रव्यमां सत्पणो छे, जो अगुरु लघुनो भेद न थाय, तो प्रदेशोनो मांहोमांहे भेद थाय नहीं. माटे अगुरु लघुनो भेद सर्वमां छे.

(१२०)

॥ अगुरु लघु ॥

अगुरु लघुपणो कहे छे.

जे द्रव्यनो अगुरु लघु पर्याय छे, ते छ प्रकारनी हानि वृद्धि करे छे.

१ अनंतभाग वृद्धि. २ असंख्याता-
भाग वृद्धि. ३ संख्यातभाग वृद्धि. ४ सं-
ख्यातगुण वृद्धि. ५ असंख्यातगुण वृद्धि. ६
अनंतगुण वृद्धि.

ए छ प्रकारनी वृद्धि कही. हवे छ प्र-
कारनी हानि बतावे छे.

१ अनंतभाग हानि. २ असंख्यातभाग
हानि. ३ संख्यातभाग हानि. ४ संख्यात
गुण हानि. ५ असंख्यातगुण हानि. ६ अ-
नंतगुण हानि.

(१२१)

ए छ प्रकारनी हानि समजवी.

सर्व द्रव्यमां ए छ प्रकारनी हानि तथा वृद्धि सदा समये समये थइ रही छे. उपजवो (उत्पाद) अने हानि कहेतां (व्यय) कहीए. ए अगुरु लघुत्व कह्युं. अगुरु लघु गुणने गोत्रकर्म रोके छे. ए अगुरु लघु स्वभाव सदा समये समये द्रव्यमां परिणमे छे.

ए छ द्रव्यमां जेटला सरखा गुण छे, तेने सामान्य गुण कहे छे.

जे गुण एक द्रव्यमां छे अने ते गुण बीजा द्रव्यमां नथी, तेने विशेष गुण कहे छे.

जे गुण कोइक द्रव्यमां छे, अने कोइक द्रव्यमां नथी, तेने साधारण असाधारण गुण कहे छे.

(૧૨૨)

ए छ द्रव्यमां अनंतगुण, अनंतपर्याय,
 अने अनंतस्वभाव सदा शाश्वता छे. जेवी
 रीते श्री केवली महाराजे प्ररूप्या. ते सर्व
 जे रीते छे, ते रीते शुद्ध सदहणापूर्वक यथार्थ
 उपयोगथी श्रुतज्ञानादिकथी यथार्थपणे जा-
 णवा, सदहवा. एवं निश्चयज्ञान ते मोक्षप्राप्तिनुं
 कारणीभूत छे. जे जीव ज्ञान पाम्यो, ते
 जीव विरति करे छे. तेज चारित्र जाणवुं.
 ज्ञाननुं फळ विरतिपणुं छे, ते मोक्षनुं
 कारण छे.

४ चार ध्यान.

१ आर्तध्यान २ रौद्रध्यान ३ धर्म-
 ध्यान ४ शुक्रध्यान.

१ आर्तध्यान अने २ रौद्रध्यान ए बे
 दुर्गतिहेतुभूत छे. ए बे ध्यान अशुभ छे.

(૧૨૩)

भव्य प्राणीयोने ए बे ध्यान त्याग करवा योग्य छे. धर्मध्यान अने शुक्लध्यान ए बे शुद्ध उपास्य छे.

आर्तध्यान.

मनमां आहट्ट दोहट्टना परिणाम ते आर्तध्यान कहीए. आर्तध्यानना चार पाया छे.

आर्तध्यानना ४ पाया छे १ इष्टवियोग
२ अनिष्टसंयोग ३ रोगचिंता ४ अग्रशौच.

१ इष्टवियोग—पौद्गलिक वस्तु जे मने आल्हादकारी लागे छे तेनो पोताथी वियोग थवाथी जेजे आहट्ट दोहट्टना परिणाम थाय छे, तेने इष्ट वियोगनामा आर्तध्यान कहे छे. भाइ, मित्र, सज्जन, माता, पिता, स्त्री, पुत्र अने धन प्रमुख इष्ट वस्तुनो

(१२४)

वियोग थवाथी जीव विलाप करे छे, ते इष्ट वियोगनुं लक्षण छे.

२ अनिष्टसंयोग—अनिष्ट एटले दुःखनां कारणभूत, शत्रु, दरिद्रिपणुं. तथा कुभार्या, कुभोजन, कुपुत्र, आदिनो संयोग एटले संबंध थवो. ते थकी मनमां जे दुःखचिंता उपजे, ते अनिष्टसंयोग नामा बीजो पायो आर्तध्याननो जाणवो.

३ रोगचिंता—शरीरमां अनेक प्रकारना रोगो रह्या छे. मनुष्यना शरीरमां साडात्रण कोटि रोम राजि छे. एकेका रोममां पोणा बबे रोग रह्या छे. तेमांथी केटलाक रोगो उदये आवे छते जीवने चिन्ता थाय छे. हाय हाय हुं हवे शी रीते जीवी शकीश. अरे माराथी आवुं दुःख खमातुं नथी. अरे

(१२५)

हुं मरी जाउं छुं. अरे जो पहेलोथी में द-
वाओ करावी राखी होत, तो आ बखते
खावाथी मारो रोग मटी जात. अरे हुं हवे
दुःख सहन कर्या करतां मरी जाउं तो सारुं.
अरे कोइ सारा वैद्यने बोलावी मारा रोग-
नी शांति थाय तेम करुं. आवा प्रकारनी
रोग संबंधथी जे चिंता करवी, ते रोगचिं-
ता नामनो आर्तध्याननो त्रीजो पायो जाणवो.

४ अग्रशौच—अग्र एटले आगळ भवि-
ष्यकाल संबंधी शौच—एटले शोक विचार,
चिंतवन, शौच करवो ते अग्रशौच कहीए.
जो आ वर्षमां अमुक काम करशुं तो आवता
वर्षमां अमुक लाभ थशे. दान, शीयल, अने
तप वगेरेनुं फल मागे के जो में तप, दान,
शीयल पाळ्युं होत, तो आवता भवमां दे-

(१२६)

वता थात, वा अमुक थात, चक्रवर्ति थात, राजा थात अने अमुकनो नाश करनार थात एवी आगला भवनी जे वाञ्छा तेने अग्रशौच कहे छे.

आर्तध्यानना चार पाया थकी जीव तिर्यचनी गतिमां जाय छे. माटे भव्य प्राणियोए ए ध्यानथकी दूर रहेबुं, आर्तध्यान रूप शत्रुनो मनमां वास करवा देवाथी आत्मानी अनंतिक्रद्धिनो नाश थाय छे. आत्मा, खरेखर आर्तध्यानथी अनादिकाळथी रजळ्यो अने हजी जो एनो संग नहीं मूके तो घणा भव भटकशे. जे आर्तध्यानने शत्रुरूप जाणे छे, ते तेनाथी दूर रहेवा अंतःकरणथी महेनत करे छे. संसारमां भूडनी पेटे रच्या पच्या थका दुर्ध्यान ध्यावे छे, ते पामरो अ-

(१२७)

धोगतिने सेवे छे. संसारमां कोइ कोइनुं नथी. चेतन पर जड वस्तुने पोतानी मानी अनंता दुःख भोगवे छे. खरो शत्रु दुर्ध्यान छे; ए दुर्ध्याने प्रसन्नचंद्रराजर्षिने सातमी नरकनां दलीयां संचाव्यां. (एकठां कराव्यां) पण धर्मध्यान रूपी योद्धाए आवी दुर्ध्यानने हठावी, मोक्षरूप स्त्रीनो मेळाप करावी आप्यो. आश्चर्य एटलुंज थाय छे के जीव पोते हित तथा अहितने जाणे छे, छतां अहितमां वर्ते छे. निर्ग्रथ महात्माओ हृदयरूप महेलमां चंडाल सरखा आर्तध्यानने प्रवेश करवा देता नथी. आत्महितैषियोए हुं कोण छुं, क्यांथी आव्यो, क्यां जाइश, तारु कोण, तुं कोण, ए वाक्यनो उपयोग पूर्वक विचार करी त्याज्य वस्तुनो त्याग करवो,

(१२८)

एज हितकारक छे, बारंवार आ मनुष्यज-
न्म पामवो दुर्लभ छे. भव्यो!!! जो धर्म-
सामग्री पामी प्रमाद करशो, तो घणा भव
भटकशो. अघोर दुःखमांथी छूटवानो आ
उत्तम अवसर छे. एम ज्ञानीओ पुस्तक द्वारा
जणावे छे.

आर्तध्यानना परिणाम पांचमा तथा
छट्टा गुणठाणा सुधी होय छे. कारण के
छट्टुं गुणठाणुं प्रमत्त छे, माटे त्यां ए ध्या-
ननो परिणाम संभवे छे.

२ रौद्र ध्यान.

१ हिंसानुबंधीरौद्रध्यान २ मृषानुबंधी-
रौद्रध्यान ३ अदत्तानुबंधीरौद्रध्यान ४ परि-
ग्रहानुबंधीरौद्रध्यान.

(१२९)

१ जे हिंसा करीने हर्ष पामे, बीजो कोइ हिंसा करतो होय तेने देखी खुश थाय. अथवा युद्धनी अनुमोदना (प्रशंसा) करे, तेने हिंसानुबंधी रौद्रध्यान होय छे.

२ जुठुं बोली मनमां हर्ष पामे. अहो में केवुं कपट कर्युं के-मारा जूठापणानी कोइने खबर पडी नहीं. एवो मृषावाद्दरूप परिणाम, ते मृषानुबंधी रौद्रध्यान कहेवाय छे.

३ चोरी करी, ठगाइ करी, मनमां राजी थाय, अने चिंतवे जे मारा जेवो कोण बळवान् छे, के जे पारको माल खाय छे. चोरोने चोरी करवामां सहाय आपवाना परिणाम अने चोरी करनारनी प्रशंसारूप परिणाम ते अस्तेयानुबंधी रौद्रध्यान जाणवुं.

५

(१३०)

४ धन, धान्य, खेत्र, वास्तु, रूप सुवर्ण कूप अने द्विपद नव जातनो परिग्रह वधारवानी घणी तृष्णा होय अने तेनी वृद्धिना उपायोनुं चिंतवन करे, कुटुंबना माटे गमे तेवुं पाप करे वा घणो परिग्रह मळवाथी अहंकार करे, अने जगत्ने तृणवत् माने. तथा परिग्रह रक्षण करवानी चिंता ए आदि परिणामने परिग्रहानुबंधी रौद्रध्यान कहे छे.

ए चार प्रकारना ध्यान थकी जीव नरकनी गतिमां जाय छे. माटे भव्यात्मा-ओए चार प्रकारनुं रौद्रध्यान ध्यावुं नहीं. महा रौरव भयंकर दुःखनुं कारण रौद्रध्यान छे. रौद्रध्यान पांचमा गुणठाणा सुधी छे. छठे गुणठाणे पण एक हिंसानुबंधी रौद्रध्यानान परिणाम कोइक जीवने होय छे. रौद्र-

(१३१)

ध्यान रूप सर्प जेने करडे छे, तेने चतुर्गतिरूप भवभ्रमण करवुं पडे छे. जेम मनुष्यने सर्पनो भय लागे छे, तेम वैरागीओने रौद्रध्यान रूप सर्पनो भय लागे छे. मंत्रवडे मंत्रवादीओ जेम सर्पनुं झेर उतारे छे, तेम धर्मध्यानरूप मंत्रवडे वैरागीयो पापरूप झेर उतारे छे. सर्प जेम अनिष्ट लागे छे तेम ज्ञानीओने रौद्रध्यानरूप सर्प अनिष्ट लागे छे. जनसमूह सर्पने पासे आववा देतो नथी, तेम ज्ञानीओ रौद्रध्यानरूप सर्पने पासे आववा देता नथी. एटलुं विशेष छे के, सर्पडंसथी एकवार मरवुं पडे छे पण रौद्रध्यानरूप सर्पडंसथी अनन्तिवार जन्म मरण करवुं पडे छे. रौद्रध्यान अघोर रात्री समान छे. अघोर अंधारी रात्रीमां जेम माणस अंध समान बनी जाय

(१३२)

छे, तेम माणस रौद्रध्यानरूप अंधारी अघोर रात्रीमां अज्ञानी बनी जाय छे. अघोर रात्रीमां जेम चोरोनो प्रचार थाय छे, अने तेओ खातर पाडे छे, तेम रौद्रध्यानरूप अघोर रात्रीमां राग, द्वेष, मोह, माया अदेखाइ, निंदा, क्लेश, चाडी, अने असत्यरूपी चोरो, आत्मानी अनंत ऋद्धि लुंटे छे. रौद्रध्यानमदिरा अत्यन्त बेभान कर्ता छे तथा अनंत दुःखनो हेतुभूत छे. हे चेतन!!! तुं आपोआप विचार के रौद्रध्यानरूप शत्रु तने हितकर्ता छे के अहितकर्ता छे ? हितकर्ता तो कदापिकाले कही शकाय नहीं, अने अहित करनार तो प्रत्यक्ष देखवामां आवे छे छतां तुं केम तेनो संग छोडतो नथी ? शुं ? तने कंइ पैसा बेसे छे ना तेम

(१३३)

पण नथी. द्रढप्रहारी जेवा हिंसके पण ए शत्रुनो संग त्याग कर्यो त्यारे ते सुख पा-
 म्यो. हे चेतन!!!तुं विचार के ए रौद्रध्यान-
 रूप शत्रुना वशमां पडेलो मम्मण शेठ, तथा
 संभूम चक्रवर्ति नरकनां महा रौरव दुःख
 भोगवे छे, तेम छतां केम तुं कंइपण मनमां
 विचार करतो नथी. सूर्यने तथा चंद्रने जेम
 राहु घेरे छे, तेम तने रौद्रध्यानरूप राहु ग्र-
 हण करे छे. जेम कोयला खावाथी कालुं
 मुख थाय छे, तेम रौद्रध्यानथी समजवुं.
 लाखो शत्रुओने जीतनाराओ पण रौद्रध्या-
 नरूप शत्रुने जीती शकता नथी, एवुं अशुभ,
 आत्मघाती, मलीन, रौद्रध्यान छे. एनो
 खंत पूर्वक त्याग करवो, एज हितकारी शि-
 क्षण छे. ए बे ध्याननो त्याग करवो जो-

(१३४)

इए. त्पारे हवे कोनो स्वीकार करवो तेवी आकांक्षा थतां धर्म ध्याननो स्वीकार करवो, एम शास्त्रकार जणावे छे.

३ धर्मध्यान.

दुर्गतिमांपडता प्राणियोने धारण करी राखे अर्थात् दुर्गतिमां पडवा दे नहीं अने उच्च गति आपे तेने सामान्य प्रकारे धर्म-ध्यान कहे छे.

१ आज्ञाविचय २ अपायविचय ३ विपाकविचय ४ संस्थानविचय एवं धर्मध्यान-ना चार पाया छे.

आज्ञाविचय-वीतराग देवनी आज्ञा साची करी सदहे, भगवंते छ द्रव्यनुं स्वरूप नयप्रमाण निक्षेपा सहित सिद्ध स्वरूप तथा

(૧૩૫)

નિગોદ સ્વરૂપ જેવી રીતે કહ્યું છે, તેવી રીતે હૃદયમાં ધારે, યથાતથ્ય કરી માને. સદ્દે, વીતરાગની આજ્ઞા નિત્યાનિત્યપણે તથા નિશ્ચય વ્યવહારપણે માને, શ્રદ્ધા કરે, તથા ઉત્સર્ગ અપવાદપણે માને, શ્રદ્ધા કરે, તે આજ્ઞા પ્રમાણે જેને યથાર્થ ઉપયોગ ભાસન થયો, તેના હર્ષથી તે ઉપયોગ મધ્યે, નિરાધાર, ભાસન, રમણ, અનુભવતા, એકતા, તેમાં તન્મયપણું જેને થાય છે તેના ધ્યાનને આજ્ઞા વિચય ધર્મધ્યાન કહે છે.

૨ અપાયવિચય-જીવમાં જે અશુદ્ધપણાથી કર્મના સંયોગે સંસારી અવસ્થામાં અનેક પ્રકારનાં અપાય કહેતાં દૂષણ છે. તે અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, અને કષાય અને આસ્રવ, તે મારા નથી. તેના થકી હું અનંતોકાલ રહ્નહ્યો,

(१३६)

अने अनेक प्रकारनी आकृतिने धारण करी चारगतिमां भम्या करुं छुं. ते अज्ञान, राग, द्वेष, मारो घात कर्त्ता छे. ते माराथकी भिन्न छे. हुं ते थकी जुदो छुं. अनंतज्ञान, अनंत-दर्शन, अनंत चारित्र अने अनंत वीर्यमयी छुं. शुद्ध, बुद्ध, अविनाशी छुं, अज, अनादि, अनंत, अक्षय, अक्षर, अनक्षर, अचल, अकल, अमल, अगम्य, अनामी, अवंधक, अकर्मि, अरूपी, अछेदी, अभेदी, अवेदी, अलेशी, अयोगी, अभोगी, अरोगी, अकषायी, अखेदी, अशरीरी, अनाहारी, अव्याबाध, अनवगाही, अगुरुलघुपरिणामी, अयोनि, अप्राणी, अतींद्रिय, अमर, अपर, अपरंपर, अव्यापी, अनाश्रित, अकंप, अविरुद्ध, अशोकी, असंगी, लोकालोकज्ञायक, शुद्ध अने

(१३७)

चिदानंदमय मारो आत्मा छे. एवो एकाग्रता-
रूप जे ध्यान, तेने अपायविचय धर्मध्यान
कहे छे.

३ विपाकविचय-पूर्वोक्त विशेषण युक्त
मारो जीव छे, पण अनादिकालथी कर्मनो
संबंध आत्मानि साथे लोलीभूतपणे छे तेथी
जीव अनंतां दुःख भोगवे छे. कर्मवशे जीव
दुःखी छे. कर्मनो विपाक चितवे जे-जीवनो
ज्ञानगुण ते ज्ञानावरणीय कर्म दाब्यो छे, जी-
वनो दर्शन गुण ते दर्शनावरणीय कर्म दा-
ब्यो छे, अव्याबाध गुण ते वेदनी कर्म रोक्यो
छे, क्षायिक गुण ते मोहनीय कर्म रोक्यो छे.
अक्षयस्थितिरूप जे गुण ते आयुष्य कर्म दा-
ब्यो छे. जीवनो अरूपी गुण ते नामकर्म दा-
ब्यो छे, अगुरु लघु गुण ते गोत्र कर्म दाब्यो

(१३८)

छे, अने अनंत वीर्य गुण ते अंतराय कर्म रोक्यो छे. एम आत्माना आठ गुण ते आठ कर्म रोक्या छे. आ संसारमां भमतां थकां जे जीवने सुख दुःख थाय छे ते कर्मथी थाय छे मोटे पौद्गलिक सुख उत्पन्न थये छते खुशी थवुं नहि, अने दुःख आवे छते शोक करवो नहीं. कर्म स्वरूपनी प्रकृति, स्थिति, रस, अने प्रदेशनो बंध, उदय, उदीरणा, तथा सत्ता चिंतववानो जे एकाग्रतारूप परिणाम, तेने विपाकविचय धर्मध्यान कहे छे.

४ संस्थानविचय—चौद राजलोकनो स्वरूप आ प्रमाणे विचारे. आ लोक चउद-राज प्रमाण ऊंचो छे. ते मध्ये सातराज अधोलोक छे. वचमां अठारसो योजन मनुष्य क्षेत्र तिछो लोक छे. ते उपर कंडक उणुं

(१३९)

सातराज उर्ध्वलोक छे. तेमां सर्व वैमानिक देवता वसे छे, अने ते ऊपर सिद्धशिला छे. तेनी ऊपर एक योजनना चोवीस भाग करीए तेमांना त्रेवीस भाग नीचे मूकी उपरना चोवीसमा भागे सिद्धक्षेत्र छे. ए रीते लोकनुं प्रमाण छे. ए लोकनुं संस्थान वैशाख छे. अनंतकाल पर्यंत जीवे संसारमां भमतां सर्व लोकने जन्ममरणवडे स्पर्श्यो छे. एवं जे लोकनुं स्वरूप चिंतववुं तथा लोकमां रहेला धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय आदि पंचास्तिकायनुं अवस्थान तथा परिणमन तथा द्रव्य मध्ये गुणपर्यायनुं अवस्थान तथा द्रव्य मध्ये रहेला उत्पाद, व्यय अने ध्रुवनुं सत्पणुं तेनो जे एकाग्रताए तन्मय चिंतवन, परिणाम, तेने संस्थान

(१४०)

विचय धर्मध्यान कहे छे.

आ आरामां भव्य प्राणीयोने धर्मध्याननो आधार विशेष छे. माटे तेने विषे तत्पर थवुं ते सुखकारी छे. धर्मध्यान चोथा गुणठाणार्थी मांडीने सातमा गुणठाणा सुधी होय छे.

४ शुक्लध्यान.

शुक्ल कहेतां निर्मल शुद्ध परआलंबन विना आत्माना स्वरूपने तन्मयपणे ध्याववुं तेने शुक्लध्यान कहे छे. तेना पाया ४ चार छे.

१ पृथक्त्व वितर्क सप्रविचार (२)
 एकत्व वितर्क अप्रविचार (३) सूक्ष्म क्रिया
 अप्रतिपाति (४) ऊच्छिन्न क्रिया निवृत्ति
 ए चार शुक्लध्यानना पाया छे.

(१४१)

१ वितर्क सप्रविचार-पृथक्त्व कहेतां जीवथी अजीव जुदा करवा. स्वभाव तथा विभावनी जुदी पृथक्पणे वहेचण करवी. स्वरूपने विषे द्रव्य तथा पर्यायनो पृथक्त्व एटले जुदा पणे ध्यान करी पर्याय ते गुणमां संक्रमावे, अने गुण ते पर्यायमां संक्रमावे ए रीते स्वधर्मने विषे धर्मांतर भेद ते प्रथक्त्व कहीए, अने तेनो वितर्क ते जे श्रुतज्ञाने स्थित उपयोग, अने सप्रविचार ते सविकल्प उपयोग एटले एक चिंतव्या पछी बीजो चिंतववो, तेने सप्रविचार कहीए. एटले निर्मल विकल्प रहित पोतानी सत्ताने ध्यावे, ते प्रथक्त्व वितर्क सप्रविचार नामनो पहेलो पायो जाणवो. ए पहेलो पायो आठमाथी अगीयारमा गुणठाणा सुधी

(૧૪૨)

હોય છે.

૨ એકત્વવિતર્ક અપ્રવિચાર-જે જીવ આપણા આત્માના ગુણ પર્યાયની એકતા કરી ધ્યાવે, તે આવી રીતે કે=જીવના ગુણપર્યાય અને જીવ તે એકજ છે. મારો જીવ સિદ્ધ સ્વરૂપ એકજ છે. એવો એકત્વ સ્વરૂપ તન્મયપણે અનંતા આત્મધર્મનો એકત્વપણે ધ્યાન-વિતર્ક કહેતાં શ્રુતજ્ઞાનાલંબીપણે અને અપ્રવિચાર કહેતાં વિકલ્પ રહિત દર્શનજ્ઞાનનો સમયાંતરે કારણતા વિના રત્નત્રયીનો એક સમયી કારણ કાર્યતાપણે જે ધ્યાન, વીર્ય ઉપયોગની એકાગ્રતા તે એકત્વવિતર્ક અપ્રવિચાર જાણવો. એ બીજો પાયો બારમા ગુણઠાણે ધ્યાવે. એ બેઉ પાયોમાં શ્રુતજ્ઞાનાલંબીપણો છે, પણ અવધિ મનઃપર્યવ

(१४३)

ज्ञानोपयोगे वर्ततो जीव कोइ ध्यान करी
 शके नही. कारणके ए बे ज्ञान परानुयायी
 छे माटे, ए ध्यानथी घनघातीयां चार कर्म
 खपावे. निर्मल केवलज्ञान पामे. पछी तेरमे
 गुणठाणे ध्यानंतरीए रहे. तेरमाने अंते
 अने चउदमे गुणठाणे नीचे प्रमाणे बे
 पाया ध्यावे.

३ सूक्ष्मक्रियाअप्रतिपाति—सूक्ष्म मन
 वचन कायाना योगरुंधे. शैलेशी करण करी
 अयोगी थाय. अप्रतिपाति निर्मल वीर्य अ-
 चलतारूप परिणाम ते सूक्ष्म क्रिया अप्रति-
 पाति ध्यान जाणवुं. इहां सत्ताए ८५ प्रकृति
 रही हती, तेमांथी ७२ खपावे.

४ उच्छिन्न क्रियानिवृत्ति—जे योगरुं-

(१४४)

धन कीधा पछी शेष तेर प्रकृति खपावे. अ-
कर्मी थाय, सर्व क्रियाथी रहित थाय ते स-
मुच्छिन्न क्रियानिवृत्ति शुक्लध्यान जाणवुं.
ए ध्यान ध्यावतां शेष कर्मप्रकृति दलखरण-
रूप क्रिया ऊछेदे. अवगाहना, देहमानमांथी
त्रीजो भाग घटाडे, शरीरनो त्याग करी
अहींथी सातराज ऊपर लोकने अंते जइ
सिद्ध थाय.

हवे बीजां चार ध्यान कहे छे. (१)
पदस्थ (२) पिंडस्थ (३) रूपस्थ (४)
रूपातीत.

१ अरिहंत, सिद्ध, आचार्य, उपा-
ध्याय अने साधु ए पंचपरमेष्ठीना गुणने
संभारे, तेनुं हृदयमां ध्यान करे ते पदस्थ
ध्यान जाणवुं.

(१४५)

२ शरीरमां रह्यो जे आपणो जीव तेमां अरिहंत, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय, अने साधुपणाना सर्व गुण छे एहवुं जे ध्यानते पिंडस्थ ध्यान कहीए. अथवा गुणीना गुण-मध्ये एकत्वता उपयोग करवो ते पिंडस्थ ध्यान जाणवुं.

३ शरीरकर्मादि रूपमां रह्यो थको पण मारो आत्मा अरूपी अनंतगुणी छे, शरीरमां रहेला आत्मामां ध्यान वडे तल्लीन थवुं. ब्रह्मरन्ध्रादि स्थानोमां ध्यान धरवुं, तेने पिंडस्थध्यान कहे छे. ए त्रण ध्यान धर्म ध्या-नमां गणवां.

४ रूपातीत, निराकार, निःसंगी, निर्मल, संकल्प विकल्प रहित, अभेद, एक, शुद्ध, सत्तारूप, चिदानन्द, असङ्ग, अखंड,

(१४६)

अनंतगुण पर्याय रूप आत्मस्वरूपनुं ध्यान,
ते रूपातीत ध्यान जाणवुं. अहींयां मार्गणा,
गुणठाणां नय, प्रमाण, मति आदिक ज्ञान,
क्षयोपशमभाव, सर्व त्याग करवा योग्य छे.
ए रूपातीत ध्यान कह्युं. विशेष चार ध्याननुं
स्वरूप योगशास्त्र आदिथी जाणवुं.

त्रीजुं धर्म ध्यान तेनी चार भावना
कहे छे.

चार भावना.

(१) मैत्री भावना (२) प्रमोद भा-
वना (३) कारुण्य भावना (४) माध्य-
स्थ्य भावना.

मैत्री भावना.

सर्व जीव साथे मित्रता चिंतववी. कोइ

(૧૪૭)

જીવ મારો દુશ્મન નથી. સર્વે જીવના આત્માઓ સિદ્ધ સમાન સત્તાએ છે, અને કર્મના વશથી સંસારમાં સુખી દુઃખી દેસ્વાય છે, તે સર્વ જીવ મારા સજાતીય ભાઈ છે. એકેન્દ્રિયાદિથી પશ્ચેન્દ્રિય સર્વ જીવ સજાતીય છે. તે મારા બાંધવ છે. મિત્ર છે. તો તેમના ઉપર મારે દ્વેષ કરવો ન જોઈએ. તેમનું મહું ચિંતવવું. મારું સ્વરાવ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. કર્મનોજ એ પ્રપંચ છે, કર્મ એ જડ વસ્તુ છે. અચેતન છે, રૂપી છે; કર્મ વસ્તુ વિજાતીય છે, એ થકી મારે દૂર રહેવું જોઈએ અને એના પ્રપંચમાં ફસાવું મારે યોગ્ય નથી. અનાદિકાલથી કર્મ જડ વસ્તુ મને ચાર ગતિમાં મટકાવે છે, અને મારું પોતાનું સ્વરૂપ ઓઢાવવા દેતું નથી. જેમ

(१४८)

दारु सारा माणसने पण वेभान बनावी दे
छे अने तेना गुणनो नाश करे छे, तेम कर्म
मारा गुणनो नाश कर्यो छे.

जेम कोइ पांच मित्रो हळीमळीने दर-
रोज एकठा रहे छे अने एक बीजा साथे
सारी रीते मित्रता राखे छे, परस्पर भलुं
वांछे छे. एक दिवसे पांच मित्रोए दारु
पीधो, ते दारुनी नीशा खूब चढी, त्यारे ते
परस्परस गाळो देवा लाग्या, अने एक
बीजाने मारवा लाग्या, तेमां ए सर्व प्रपंच-
नुं कारण दारु छे. ह्वे ज्यारे ए दारुनो
नीशो उतरी गयो त्यारे ते एक बीजा साथे
हळीमळीने वातो करवा लाग्या, अने मित्र-
पणे वर्तवा लाग्या. तेम कर्मरूपी दारुना
जुस्साथी सर्व जीवो एक बीजाने शत्रु दु-

(१४९)

श्मन भाइ बेन वगेरे प्रपंच तरीके माने छे, पण तेमां जीवोनो कांइ वांक नथी. ए सर्वनुं कारण कर्म छे. कर्मवडे जीव बीजा जीवने दुश्मन तरीके धारे छे, पण तेमां कोइ जीव कोइनो दुश्मन नथी. कर्म थकी रहीत थएला सिद्ध महाराजनुं कोइ खराब करवा समर्थ नथी तेम हुं पण ज्यारे कर्म रहित थइश, त्यारे कोइ मारुं खराब करी शकवा समर्थ नथी, कर्म तेज दुःखकारी छे.

कुतराने कोइ माणस कांकरो मारे तो ते कांकराने करडवा दोडे छे. सिंहने कोइ माणस गोळी मारे तो ते गोळी तरफ नहीं जतां ए गोळी कोणे मारी एम लक्ष्मी मारनार सामो दोडे छे. तेम केटलाक प्राणी कूतरा

(१५०)

अने केटलाक सिंहनां जेवा होय छे. कोइ माणसे कंड तेनुं बगाडयुं होय तो ते माणसे मारुं बगाडयुं, अरे ए मारो शत्रु छे, अरे ए मारो वैरी छे, एम धारी तेनुं भुंडं करवा तत्पर थाय छे, अने द्वेष करे छे, पण विचारतो नथी के जो मारे, शुभकर्मनो उदय वर्ततो होत तो मारुं भुंडं शी रीते करवाने समर्थ थात. हाल माठा कर्मनो विपाक उदये आव्यो छे, तेथी अन्य मनुष्य निमित्त कारणभूत थयो छे. पण तेमां कंड तेनो दोष नथी. ए अशुभ कर्म में कर्या छे तेनो ए दोष छे. माटे हे चेतन!!! तुं कर्मबंध रहीत था !!! अने कर्मनी जाळमां फसाइश नहीं. जेटलां कर्म कर्या छे, तेटलां भोगववां पडशे. तुं बीजा माणस उपर द्वेष शामाटे

(१५१)

करे छे पण ए आत्मा होवाथी तारो मित्र छे. तारुं बगाडवा ए समर्थ नथी, एम मैत्रीभावना भाववी.

सिंह जेम गोळी तरफ नहीं दोडतां गोळी मारनार कोण छे, एम विचारी मारनार सामो दोडे छे, तेम सिंह जेवा पुरुषोए दुःखना निमित्त कारण उपर दृष्टि नहीं देतां एम चिंतववुं के ए दुःख थवानुं मूख्यए कारण कर्म छे. ज्ञानी कर्म दूर करवाना उपायो शोधे छे. जो में माठां वा सारां कर्म कर्यां हशे, तो ते प्रमाणे मारे शुभाशुभ विपाक भोगववा पडशे. तेमां बीजो जीव मारुं भूंडुं करवा वा सारुं करवा समर्थ नथी. सर्व कर्मथी दुःख थाय छे, माटे सिंह समान पुरुषो कर्मनो नाश थाय तेम वर्ते छे, पण

(૧૫૨)

કોઈ જીવ ઉપર દ્વેષભાવ કરતા નથી.

મારા આત્માને જેમ કર્મ લાગ્યાં છે, તેમ બીજા જીવોને પણ કર્મ લાગ્યાં છે પણ આત્માઓ તો સર્વના સરખા છે. મારો આત્મા અરૂપી, અનંતજ્ઞાન, અનન્ત દર્શન અને અનન્ત ચારિત્રનો ભોક્તા છે. સર્વે જીવો ગુણોવડે એક સરખા છીએ. સજાતીય છીએ. માટે સર્વે જીવો મારા મિત્ર છે. એવી ભાવનાને મૈત્રી ભાવના કહે છે. સર્વ જીવ ઉપર હિતબુદ્ધિ રાખવી તેને મૈત્રી ભાવના કહે છે.

૨ બીજી પ્રમોદ ભાવનાને કહે છે. ગુણવંત અને જ્ઞાનાદિક ઉપર રાગ તેને પ્રમોદ ભાવના કહે છે. ધર્મ કરતા જીવોને દેખી સુશી થવું. જ્ઞાનવંત વૈરાગી મુનિયોને દેખી હર્ષ ધરવો, તથા દશ દૃષ્ટાંતે દોહીલો

(१५३)

मनुष्य जन्म पामीने श्रावक कुल अवतार
आदि धर्मनी जोगवाइ पामी हर्ष धरवो, तेने
प्रमोद भावना कहे छे.

३ धर्मवंत उपर राग अने मिथ्यात्वी
उपर द्वेष पण नहीं तेने माध्यस्थ भावना क-
हे छे. हिंसक जीव उपर पण उत्तम जीवने
करुणा उपजे. उपदेश देवा थकी जो सारा
मार्गे आवे तो तेने शुद्ध मार्गे आणवो. क-
दाचित् मार्गे न आवे तो पण द्वेष न करवो.
केमके ते अजाण छे. एम जाणवुं ए माध्य-
स्थ भावना.

४ सर्व जीवने पोताना तुल्य जाणी
दयापाले. कोइने हणे नहीं, तथा जे दुःखी
होय, धर्महीन होय, तेना उपर करुणा लावे,
अने तेनुं भलुं करवा चाहे. तथा धर्महीन

(१५४)

मनुष्य देखीने एम इच्छे के आ मनुष्य क्यारे धर्म पामशे ? यथार्थ आत्मतत्त्वनुं स्वरूप धर्मने क्यारे अवलंबशे, एवो जे परिणाम तेने चोथी कारुण्य भावना कहे छे.

बार भावना,

अनित्य भावना.

१ कुडुंब, धन, पुत्र अने परिवारादि सर्व विनाशी छे. प्रत्यक्ष देखाय छे ते शरीर पण एक दिवस नाश पामशे. जीवनो मूलधर्म अविनाशी छे. जे जे नजरे देखवामां आवे छे ते सर्वनो नाश थाय छे एम विचारवुं ते पहेली अनित्यभावना.

(१५५)

२ अशरणभावना.

२ संसारमां जीवने मरण समये शरण राखवा कोइ समर्थ नथी. माता, पिता, भाइ, बेन अने पुत्रादि जोतां शरीर मूकी जीव परलोक प्रयाण करे छे ते कोइनाथी रखातो नथी. राजा होय वा रंक होय, कीडो होय वा इंद्र होय, तो पण मृत्यु कोइने मूकतुं नथी. चार गतिना जीवोने मरण थकी रक्षण करी शरण राखवा कोइ समर्थ नथी. एम विचारवुं ते बीजी अशरणभावना जाणवी.

३ संसारभावना.

३ कर्मना योगे जीव चारगतिरूप संसारमां अनादिकाळथी जन्म मरण करे छे,

(૧૫૬)

અને અસહ્ય દુઃખ ભોગવે છે. સંસાર બઢતા અગ્નિ (દાવાનઢ) સમાન છે. ઉત્તમ પુરુષો-
 ં ચારિત્ર ગ્રહણ કરી સંસારનો ત્યાગ કર્યો
 છે. અરે હું મહા પાપી સંસારમાં રાચ્યો
 માચ્યો છું. હું હવે દુઃખમય સંસારથી વ્યારે
 છુટીશ. આ પ્રમાણે વિચારણા તે સંસારભા-
 વના જાણવી.

૪ એકત્વ ભાવના.

જીવ એકલો આવ્યો છે, અને અહીંથી
 એકલો બીજી ગતિમાં જાય છે. ધન
 ધાન્યાદિક પરિગ્રહ, પુત્ર, અને કલત્ર, વગેરે
 સાથે આવવાનું નથી. કુટુંબનું પેટ ભ-
 રવા સારું હિંસા, અસત્ય, ચોરી-કૂડ કપ-
 ઢથી હું લક્ષ્મી પેદા કરું છું, પણ તેથી થએ-
 લા પાપમાંથી કોઈ ભાગ લેનાર નથી. ક-

(१५७)

रेल कर्म मारे एकलाने भोगववुं पडसे. सर्गां, वहालां, वहालीस्त्री, पुत्र अने दीकरीओने जन्मती वखते साथे लाव्यो नहोतो. पूर्वभ-
 वना संबंधथी मारे तेमनो मेळाप थयो छे, पण अंते सर्व मूकी मारे एकलुं जवुं पडसे. जे जे प्रमाणे अहीं हुं धर्म वा अधर्म करुं छुं ते ते प्रमाणे परभवमां सुख दुःख पा-
 मीश. परने मारुं मानी हुं मलकाउं छुं, पण वस्तुतः कोइ मारुं नथी. संबंधे करी सर्व भेगुं थयुं छे, ते सर्वनो एक दिवस वियोग थाय छे. चोराशीलाख जीवयोनि भमतां दश दृष्टांते दोहीलो मनुष्य जन्म पामी, हे चेतन !!! हवे केम प्रमाद करे छे. आखो दिवस घांचीनी घाणीना बळदनीपेठे पाप काममां लागी रह्यो छे, पण जाणतो नथी के, मूढ ! अंते अनंतु

(१५८)

दुःख भोगवबुं पडशे. देखाता शरीरनी पण अंते खाख थइ जवानी छे. काया माटीमां माटीरूप थइ जशे. आ वखते जेवी धर्मनी सामग्री मळी छे, तेवी वारंवार मलनार नथी. माटे हे चेतन !!! चेत ! चेत ! माथे काळ झपाटा देत. तुं क्यांथी आव्यो. क्यां जा-इश. तुं कोण छे. तारुं कोण छे, एनो विचार कर. राम, रावण, पांडव, कौरव अने लक्ष्मण जेवा वीरपुरुषो एकला गया, तो तुं केम मोहराजानी घेंनमां उंघे छे. जाग ! जाग ! एकत्वपणुं धार. इत्यादि विचारणा ते एकत्व भावना जाणवी.

५ अन्यत्वभावना.

आ संसारमां कोइ कोइनुं नथी. सौ

(૧૫૯)

સ્વાર્થનું સગું છે. જ્યારે આપણાથી બીજાનો સ્વાર્થ સરતો નથી, ત્યારે અન્યોનું આપણા ઉપરથી હેત ઉતરી જાય છે. હે ચેતન! તારી નજરે જે જે પદાર્થો દેખાય છે, તે તારાથી જુદા છે, અને તું તેનાથી જુદો છે. માતા, પિતા, માઈ, બેન, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન એ સર્વ હે જીવ તારાથી જુદું છે, દૃશ્ય શરીર છે તે પણ હે ચેતન! તારાથી જુદું છે, લેશ્યા, યોગ, પાંચ સંસ્થાન, પાંચ શરીર, તથા પાંચ સંઘયણ, દસ પ્રાણ, અને પાંચ ઇન્દ્રિયો. એ સર્વ હે ચેતન! તારાથી જુદું છે. તેનામાં પોતાપણું માનીશ નહીં. એમ વિચારવું તે અન્યત્વ ભાવના જાણવી.

૬ અશુચિભાવના.

શરીર અપવિત્ર મઠ મૂત્રની સ્થાણ છે.

(१६०)

अशुचिमय छे, पुरुषनां नव अने स्त्रीनां बार द्वारथी सदा अशुचि नीकळे छे, हाल शरीर पवित्र लागे छे, पण रोग थए छते दुर्गंधी युक्त थइ जाय छे. मांस, रुधिर, मेद अने हाडकां वगेरेथी शरीर बन्युं छे, तेने देखी हे चेतन! तुं शुं राचे छे. गर्भावासे कीडानी पेटे नवमास मळमां रह्यो, सूर्यनो प्रकाश आवे नहीं, अने उंधे मस्तके रहेवुं एहवां गर्भनां दुःख चेतन शुं तुं विसरी गयो ? अशुचिमय काया देखी मोह पामी शुं राचे छे ? एम विचारवुं ते छट्टी अशुचिभावना.

७ आस्रवभावनामिथ्यात्व, अविरति, कषाय, अने योग्यकी जीव आस्रवनुं ग्रहण करे छे. शुभाशुभ कर्मनां दळीयां आववानो जे रस्तो तेने आस्रव कहे छे. शुभ दळी-

(१६१)

यांने पुण्य कहे छे, अने आत्मानी साथे लागेलां जे कर्मनां अशुभ दळीयां तेने पाप कहे छे, हिंसा, असत्य, चोरी, मैथुन अने परिग्रह रूप आस्रवथी कर्मनो बंध थाय छे. राची माचीने पांच इंद्रियोना त्रेवीश विषय सेववाथकी आस्रवनो बंध थाय छे. प्रमादना वशथकी तेम मन वचन कायाना दुःप्रणिधानथी तेमज क्रोध, मान, माया, लोभ, हास्य, रति, अरति, शोक, भय, दुगंछा, स्त्रीवेद, पुरुषवेद, अने नपुंसकवेद, ए आदिथी आत्मानी साथे आस्रवनो संबंध थाय छे. जीव अनादि काळथी आस्रवना ग्रहण करवाथी चार गतिमां भम्या करे छे, अने तेथी अनेक प्रकारनां दुःख पामे छे. ए आस्रव महा दुःखदायी छे. आत्मानुं अहितका-

३

(१६२)

रक आस्रव छे, माटे तेनाथी हे चेतन ! तुं दूर रहे, एम विचारवुं ते आस्रवभावना. आस्रवनो संबंध अभवी जीवने अनादि अनंत छे अने भवी जीवने अनादि सांत छे.

७ सम्बरभावना.

आस्रवनो जेनाथी रोध थाय तेने संवर कहे छे. जीव भावना भावे के-इर्या-समिति, भाषासमिति, एषणासमिति इत्यादि पांचसमिति अने त्रणगुप्ति शुद्ध क्यारे पाळीश, अने बावीस परिसहने समभावे क्यारे सहीश. चेतन ! विषयाभिलाषथी मन पाछुं वाळ. क्षांत्यादि दशविध यतिधर्म शुद्ध पाळवा उद्यम कर के जेथी आत्महित थाय. यतिधर्म भवोभवनां दुःख टालनार छे, अने पंचमी गति जे मोक्ष तेने आपनार छे, धन्य

(१६३)

छे ते मुनिवरनेके के जे मान अने अपमानने चित्तमां सम गणे छे, सोनुं अने पाषाण चित्तमां सम गणे छे, शत्रु मित्र उपर समदृष्टि राखे छे. पांच प्रकारनां चारित्र हे जीव तने क्यारे प्राप्त थशे. क्यारे एकाकी अप्रतिबद्ध विहार करीश. हे चेतन कोइपण जीव साथे वैर विरोध करीश नहीं. कारण के तेथी भवोभव दुःख पामीश. कपट कर नहीं. विश्वासघाती थाइश नहीं. संसाररूप समुद्रमां बुडाडनार नव प्रकारनो परिग्रह छे, तेनो त्याग कर ! मूर्छा-ममता राखवाथी जन्म मरण करवां पडे छे, तो साक्षात् नवविध परिग्रह केवां केवां दुःख पमाडशे, तेनो विचार करी परिग्रहनो त्याग कर. विषयने विष (ज्ञेय) सरखो जाण. एकेक इंद्रियना

(१६४)

विषयथी, भमरो, पतंग, मृग अने मीन दुःख पामे छे, तो जे पांचे इंद्रियोना विषयोना वशमां थइ गया छे, तेनी शी गति थशे. अनादि काळथी संसारमां उंचनीच कुळमां जीव उत्पन्न थाय छे. पुण्यना योगे उंच कुळमां अवतरे छे. नीच कुळमां उत्पन्न थएलानी निंदा करी पाछो नीच कुळमां उत्पन्न थयो. एम हे चेतन!!! तुं अनंतिवार उंचपणुं तथा नीचपणुं पाम्यो. बटाटा, शकरीयां, गाजरीयां, मूळा, आदु अने लसणमां जीव अनंतिवार उत्पन्न थयो, तो ते वखते जीवतुं उंचपणुं क्यां गयुं हतुं. एम समजी आठ मदने करीश नहीं. ए आठमद आत्माना गुणोनो नाश करनार छे. स्थूलिभद्र, मरीचि अने सनत्कुमार आदि, एकेक मद करवाथी कटुक विपाकने पाम्या

(૧૬૫)

છે, માટે એ આઠ મદનો ત્યાગ કર. કર્મવસ્તુ થકી તું જુદો છે. તું અનંત રત્નત્રયીનો મોક્તા છે. તું અરૂપી છે, અજ છે, અવિનાશી છે, અકષાયી છે, અરોગી છે, અમાયી છે, અવેદી છે અને અછેદી છે, इत्यादि સંવરભાવના જાણવી.

૧ નિર્જરભાવના.

૧ નિર્જરા=જેનાથી કર્મ નિર્જરે (દૂર થાય) તેને નિર્જરા કહે છે. હે ચેતન!!! તું નિર્જરભાવનાને હૃદયમાં ધારણ કર, અને વ્રતપચ્ચ્રવાણનો આદર કર. જ્ઞાન સહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે. વારભેદે તપશ્ચર્યા કરવાથી નિર્જરા થાય છે. નિકાચિત્ત કર્મ પણ તપ થકી દૂર થાય છે. સુકોશલ

(१६६)

मुनि, ढंढणकुमार अने गजसुकुमाल जेवा मुनीश्वरोने धन्य छे के जेओए उग्र तपश्चर्या करी छे. हुं पण ज्यांरे तेवी रीते तपश्चर्या करीश, त्यारे धन्य दिवस मानीश. इत्यादि विचारणा ते निर्जर भावना जाणवी.

१० लोकस्वरूप भावना.

चउदराज लोकनुं स्वरूप विचारवुं ते लोक स्वरूप भावना जाणवी. एनुं स्वरूप पूर्वे लखवामां आव्युं छे तेथी अहीं नथी लख्युं.

११ बोधिदुर्लभभावना.

संसारमां भमतां जीवने समकितनी प्राप्ति थवी दुर्लभ छे. समकित पाम्या छतां पण चारित्र ग्रहण करवुं दुर्लभ छे. इ-

(१६७)

त्यादि विचारणा ते बोधिदुर्लभ भावना जाणवी.

१२ धर्मना कथक सद्गुरुनी दुर्लभता.

धर्मना कथन करनार सद्गुरु तथा जिनेश्वर भगवान्नी स्याद्वादमय वाणी सांभळवानी सामग्री पामवी दुर्लभ छे, धर्मगुरुनी प्राप्ति दुर्लभ छे. ते बारमी धर्मदुर्लभ भावना जाणवी.

ए बार भावनानो विस्तार, अत्र ग्रंथ गौरवना भयथी कर्यो नथी. विशेष अधिकार बीजा ग्रंथोथकी जाणवो. मनुष्य जन्म पामी आलस्य, विषय, कषाय अने परभावमां जो आयुष्य गाळीश तो हे चेतन!!! दुर्गतिमां जाइश. आत्मस्वरूप ओळखवुं

(૧૬૮)

ઘણું દુર્લભ છે. ચિંતામણિ રત્ન પામવું તે સ-
 હેલ છે પણ સ્યાદ્વાદ રીતે આત્મજ્ઞાન થવું
 મુશ્કેલ છે. મારો આત્મા શાશ્વતો છે, પણ
 કર્મના પ્રપંચથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભટકે
 છે. હે ચેતન!!! તું જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-
 રૂપ રત્નત્રયી સહિત છે. ધન, કુટુંબ, ઇન્દ્રિ-
 ય, શરીર, લેશ્યા અને યોગ, એ સર્વ પરવ-
 સ્તુ છે. એમાં તારું કંઈ નથી. જીવ પોતે
 ધન, પુત્ર, અને સ્ત્રીના મોહમાં ફસાઈ તેને
 પોતાનું માનતો અનંત દુઃખની પરંપરા પામે
 છે. સંયોગી વસ્તુ, ધન, અને કુટુંબ, એ સર્વ
 તારાથકી અત્યંત ભિન્ન છે. હું ચેતન છું,
 એ પુદ્ગલ અચેતન જડ છે. તેની સંગતિથી
 હું પણ જડ જેવો થયો છું. હું અમૂર્ત છું,
 અને પુદ્ગલ મૂર્તિ છે. હું શુદ્ધ નિર્મલ છું.

(૧૬૯)

બુદ્ધ છું, જ્ઞાનાનંદી છું. હું વિકલ્પ સંકલ્પ
 થકી રહિત છું. મારું સ્વરૂપ અલક્ષ્ય છે. હું
 કર્મ રોગ થકી રહિત, અરોગી છું. હું છલે-
 શ્યાથી રહિત અલેશી છું. હું ચાર પ્રકાર-
 ના આહાર થકી રહિત અનાહારી છું. હું
 અવ્યાબાધ સુખનો ભોગી છું, હું અગુરુ લઘુ
 છું. અને આ સર્વ પ્રપંચ કર્મ થકી છે. એમ
 આત્માર્થી આત્મસ્વરૂપની ભાવના ભાવે છે
 અને સ્વગુણ રમણતાને આદરે છે. જેમ જેમ
 સંસારથકી ઉદાસીનપણું થાય છે, તેમ
 તેમ તેમ સંવેગરંગે રંગીત આત્મા થાય છે.
 આ કાલમાં ભવ્ય પ્રાણીઓને જ્ઞાનનો આ-
 ધાર છે. જ્ઞાનવડે આત્માનું યથાતથ્ય સ્વરૂ-
 પ જણાય છે, માટે જ્ઞાનનો ઘણો અભ્યાસ
 કરવો એજ હિતકારી છે.

(१७०)

समकित सहित ज्ञान, दर्शन, चारित्र ते मोक्षनुं कारण छे. ज्ञान सहित चारित्र न ग्रहण थइ शके, तो पण श्रेणिक राजानी पेठे सदहणा शुद्ध राखवी. जो समकित शुद्ध छे तो मोक्ष आसन्न छे. कह्युं छे के दंसण भट्टोभट्टो, दंसण भट्टोइनथिय निव्वाणं, सिज्झंति चरण रहिया, दंसण रहिया न सिज्झंति ॥ १ ॥ वळी आगममां कह्युं छे के-जंसक्कइतंकीरइ, अहवा नसक्कई तयंमिसदहणा; सदहमाणो जीवो, वच्चइ अयरामरंठाणं॥ अर्थ-रे जीव तुं करी शके तो कर अने जो न करी शके तोपण जेवो वीतराग भगवंते धर्म स्याद्वादरूप उपदेश्यो छे, ते प्रमाणे ह-

(१७१)

दयमां शुद्ध श्रद्धा राख. श्रद्धा धरनार अनु-
क्रमे मोक्षस्थानक पामे छे. जीवाजीवा
पुण्णं, पावासवसंवरो य निज्झरणा,
बंधो मुखो य तहा, नव तत्ता हुंति
नायठवा—जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आ-
स्रव, संवर, निर्जरा, बंध, अने मोक्ष, ए
नवतत्त्व जाणवा योग्य छे.

हेया बंधासव पुण्ण पावा, जी-
वाजीवाय हुंति विन्नेया, संवर नि-
ज्झर मुखो, तिन्निवि ए उवादेया
॥ १ ॥ बंध, आस्रव, पुण्य अने पाप ए
चार तत्त्व त्याग करवा योग्य छे, जीव
अने अजीव तत्त्व जाणवा योग्य छे, संवर,

(૧૭૨)

નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ આદરવા યોગ્ય છે.

જીવો સંવર નિજ્જર, મુખ્વો ચત્તારિ હુંતિ અરૂવી, રૂવી બંધાસવ-પુણ્ણ પાવા, મિસ્સ હુંતિ અજીવો-જીવ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ચાર તત્ત્વ અરૂપી છે. બંધ, આસ્રવ, પુણ્ય અને પાપ એ ચાર તત્ત્વરૂપી છે, અને અજીવ તત્ત્વ રૂપી પણ છે, અને અરૂપી પણ છે. ધર્મ, અધર્મ, આકા, શ અને કાલ એ ચાર દ્રવ્ય અજીવ તથા અરૂપી છે અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય અજીવ રૂપી છે.

છ દ્રવ્યના અગીઆર ૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ કહે છે.

૧ અસ્તિસ્વભાવ ૨ નાસ્તિસ્વભાવ ૩

(१७३)

नित्यस्वभाव ४ अनित्यस्वभाव ५ एकस्व-
भाव ६ अनेकस्वभाव ७ भेद स्वभाव ८
अभेदस्वभाव ९ भव्यस्वभाव १० अभव्य-
स्वभाव ११ परमस्वभाव ए अगीआर सा-
मान्य स्वभाव छे.

छ द्रव्यना दश विशेष स्वभाव कहे छे.

१ चेतन २ अचेतन ३ मूर्ति ४ अमूर्ति
५ एक प्रदेश ६ अनेक प्रदेश ७ शुद्ध
८ अशुद्ध ९ विभाव १० उपचरित स्वभाव
ए दश विशेष स्वभाव छे. ते श्री केवळी
भगवान् केवळज्ञानथी जाणे छे अने देखे छे
ए दश विशेष स्वभाव ते कोइक द्रव्यमां छे.
अने कोइ द्रव्यमां नथी. ए सर्व स्वभाव सिद्ध
भगवान् ज्ञानवडे जाणी रह्या छे. एवा अनं-
त गुणी सिद्ध भगवान् समान पोताना आ-

(૧૭૪)

ત્માને જાણી ઉપાદેય કરી ધ્યાવે, તેને સમ-
ક્રિત જાણવું.

ચડદરાજ લોકનો સ્વંધ લોકાકાશ સા-
દિસાંત છે. તે આવી રીતે કે લોકના મધ્ય
ભાગે આઠ રુચક પ્રદેશથી માંડીને સાદિ છે.
અને ચડદરાજ લોકનો અંત આવે ત્યાં સાંત
તથા એક ચડદરાજ લોકનો છેલ્લો પ્રદેશ મુ-
કીને પછે અલોકની આદિ લેવી, પણ અ-
લોકનો અંત નથી. માટે સાદિ અનંત
કહ્યો છે.

છ દ્રવ્યના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક પાંચ દ્રવ્ય-
નો ત્યાગ પરિણામ અને જીવ દ્રવ્ય આદરવાનો
પરિણામ તેને સમક્રિત જ્ઞાન કહે છે. તે સમ-
ક્રિત જ્ઞાનથી મહુંજ થાય છે. કહ્યું છે કે-
નાયમ્મિ ગિન્હિયવ્વે અગિહ્મિયવ્વેઅ ઇચ્છ

(૧૭૫)

અછમિ જઙ્ઘમેવઙ્ઘજો સોઝપણ્ણો તઠોનામ.
 ભાવાર્થ—જ્ઞાનથી છ દ્રવ્ય જાણીને આદરવા
 યોગ્ય હોય તે આદરે. અને ત્યાગવા યોગ્ય
 ત્યાગ કરે. ઇવો જે તે નય ઉપદેશ જાણવો.

હવે સમકિતની દશરુચિ કહે છે.

૧ નિસર્ગરુચિ—તે નિશ્ચયનયે જીવાદિ
 નવતત્ત્વ જાણે. આસ્રવને ત્યાગે અને સંવરને
 સેવે, વીતરાગનાં કહેલા છ દ્રવ્યને દ્રવ્ય,
 ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવથી જાણે, નામાદિ
 ચાર નિક્ષેપા જિનાજ્ઞા પૂર્વક પોતાની બુદ્ધિ-
 થી જાણે, સદ્દે. વીતરાગે કહેલા ભાવ સત્ય
 છે, ઇમ જાણવું તે સમ્યક્ત્વ છે.

૨ ઉપદેશરુચિ—નવતત્ત્વ તથા છ
 દ્રવ્યને ગુરુ ઉપદેશથી જાણીને સદ્દે તે.

૩ આજ્ઞારુચિ—વીતરાગ ભગવંતે કહે-

(१७६)

ली आज्ञानुं मान्यपणुं तेने आज्ञारुचि कहे छे.

४ सूत्ररुचि—वर्तमानकालमां विद्यमान, पिस्तालीश आगमादि मूलसूत्र, तथा निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि, टीका ए पंचांगीनां वचन माने ते जीव सूत्ररुचिमंत कहेवाय छे. आगम भणवानी तथा सांभळवानी घणी चाहना होय ते सूत्ररुचि जाणवी.

५ बीजरुचि—गुरु मुखथी एक पदनो अर्थ सांभलीने अनेक पद सदहे. ते बीजरुचि.

६ अभिगमरुचि—सूत्र-सिद्धांत अर्थ सहित जाणवानी इच्छाने अने अर्थ विचार सांळवानी घणी चाहनाने अभिगमरुचि कहे छे.

७ विस्ताररुचि—षड्द्रव्यना गुणपर्याय-

(१७७)

ने चार प्रमाण तथा सातनये विस्तारथी जाणवानी रुचिने विस्ताररुचि कहे छे.

८ क्रियारुचि-ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप, विनय, वैयावच्च, समिति, गुप्ति, चरण सित्तरी अने करण सित्तरी सहित, आत्म-धर्म साथे जे रुचि तेने क्रियारुचि कहे छे.

९ संक्षेपरुचि-अर्थज्ञान थोडुं कहे छते घणुं जाणीने कुमतिमां पडे नहीं, ते संक्षेपरुचि जाणवी.

१० धर्मरुचि-पांच अस्तिकायनुं स्वरूप जाणवानी तथा श्रुतज्ञाननो स्वभाव अंतरंग सत्ता सहहवानी रुचिने धर्मरुचि कहे छे. समकितना सदशठ बोल जाणी, आदरे, ते जीव समकिती कहेवाय छे. हे भव्यो! पूर्व पुण्ययोगे मनुष्य जन्म पास्या

(१७८)

छो, माटे शुद्धदेव, शुद्धगुरु, अने शुद्धधर्म तेने आदरो. सामायक-पूजा, प्रभावना, पडिकमण, पोसह, श्रावकनां बारव्रत, साधुनां पंचमहाव्रत, तीर्थयात्रा, सद्गुरुवाणी, जीर्णोद्धार अने शुद्धक्रियानो स्वप धर्मकरणीने हृदयमां धारण करो के जेथी अनुक्रमे शिवसुख पामो.

समकितनुं स्वरूप.

॥ तत्त्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनम् ॥

(तत्त्वार्थसूत्र)

देवत्वधीर्जिनेष्वेव, मुमुक्षुषुगुरुत्वधीः
धर्मधीरार्हतांधर्मे, तत्स्यात्सम्यक्त्व-
दर्शनम् ॥ १ ॥ (उपदेशप्रासाद)

(१७९)

भावार्थ-राग द्वेषने जीतनारा जिन क-
 हेवाय छे ते नामजिन, स्थापनाजिन, द्रव्य-
 जिन, अने भावजिन एम चार प्रकारे जिन
 छे. ते जिनेश्वरोमांज देवबुद्धि राखवी तथा
 भव (संसार) थकी पोताना आत्माने मुक्त
 करवाने इच्छनार जे मुमुक्षु पुरुषो तेमांज गुरु-
 पणानी बुद्धि राखवी, तेमज दुर्गतिमां पड-
 ता जीवोने धारण करनार जिनेश्वर प्रणीत
 धर्ममां धर्मपणानी श्रद्धा राखवी तेने सम्य-
 ग्दर्शन कहे छे. ते सम्यक्त्व स्वभावथी
 अथवा गुरुना उपदेशथी एम बे प्रकारे प्राप्त
 थाय छे.

स्वभावथी एटले गुरु विगेरेना उपदेश-
 नी अपेक्षा रहित स्वभावथी (क्षयोपशमथी)

(१८०)

जे प्राप्त थाय छे तेने निसर्ग सम्यक्त्व
 कहे छे अने गुरु उपदेशथी जे सम्यक्त्व
 थाय छे तेने अधिगम सम्यक्त्व कहे छे.

न्याय्यश्चसति सम्यक्त्वे ऽणुव्रतप्र-
 मुखग्रहःजिनोक्ततत्त्वेषुरूचिः शुद्ध-
 सम्यक्त्व मुच्यते ॥ अंतोमुहुत्तमि-
 त्तंपि, फासिय हुज्जजेहिं सम्मत्तं ते-
 सिंअवद्धुपुग्गल-परियट्टोचेवसंसारो॥
 सम्मदिठीजीवो, गच्छइनियमावि-
 माणवासीसु जइनविगयसम्मत्तो,
 अहवनबद्धाउओ पुंविं ॥

(१८१)

सम्यक्त्व प्राप्त करनार त्रणकरण करे छे.

त्रण करणनुं स्वरूप.

(१) अनादिकाळथी चाल्या आवता संसाररूप सागरमां पडेलो प्राणी, भव्यत्वना परिपाकयोगे पर्वतपरथी नदीमां पडेलो पथ्थरना न्याये (ते पथ्थर अथडातो कुटातो गोळ थाय छे तेम) अनाभोगपणार्थी यथा प्रवृत्तिकरण करे छे. अध्यवसाय विशेष रूप ते यथा प्रवृत्तिकरण छे. तेवडे एक आयुकर्म विना “आयुवर्जित साते कर्मनीजी; सागर कोडाकोडी हीणरे, स्थिति पढम करणेकरीजी; वीर्य अपूरव मोगर लीधरे ॥ समकित० ॥ १ ॥” “ बीजा ज्ञानावरणीयादि सात कर्मोने पल्योपमना असंख्यातमा भागे

(१८२)

न्यून एवा एक सागरोपम कोटाकोटिनी स्थितिवाळा करे छे. अहींया जीव कर्मथी उत्पन्न थएल अत्यंत निविड रागद्वेषना परिणामरूप कर्कश अने दुर्भेद्य एवी ग्रंथि सुधी आवे छे. आ ग्रंथीदेशसुधी तो अभव्यजीवो चारित्र लइने पण संख्याती वा असंख्यातीवार आवे छे. आ यथा प्रवृत्तिकरणनो काळ अंतर्मुहूर्तनो जाणवो.

अनाद्यनन्तसंसारऽऽवर्त्तवर्त्तिषुदे-
हिषु । ज्ञानदृष्टयावृत्तिवेद-नीया-
न्तरायकर्मणाम् ॥१॥ सागरोपम-
कोटीनां, कोटयस्त्रिंशत्परास्थितिः।
विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च मोहनीयस्य-

(१८३)

सप्ततिः ॥ २ ॥ ततो गिरिसरिद्ग्राव
घोलनान्यायतः स्वयम् । एकाब्धि-
कोटिकोट्यूना, प्रत्येकंक्षीयते स्थि-
तिः ॥३॥ शेषाब्धिकोटिकोटयन्तः
स्थितौसकलजन्मिनः यथा प्रवृत्ति-
करणाद्ग्रन्थिदेशंसमिर्ष्यति ॥४॥ रा-
गद्वेषपरीणामो दुर्भेदोग्रन्थिरुच्यते ।
दुरुच्छेदोदृढतरः काष्ठादेरिव सर्वथा
॥५॥ ग्रन्थिदेशंतुसंप्राप्ता रागादि-
प्रेरिताः पुनः । उत्कृष्टबन्धयोग्याः
स्युश्चतुर्गतिजुषोऽपिच ॥६॥

(२) अपूर्वकरण=पूर्वे कोइ पण वखत

(૧૮૪)

નહિ પ્રાપ્ત થણા એવા આત્માના પરિણામ થાય છે તે પરિણામવડે રાગદ્વેષની જે ગાંઠ છે કે જે સમક્ષિત પામવામાં અંતરાયભૂત છે તે ગાંઠને છેદી શકાય છે, અહીંયાં ભવ્ય-જીવ રસઘાત-સ્થિતિઘાત-ગુણશ્રેણિ અને અપૂર્વબંધ એ ચાર વાનાને કરે છે તથા અનંતાનુબંધી કષાયના જે દલીયાઓ ઉદય આવ્યા છે તેને ક્ષય કરે છે અને જે હવેપછી થોડા વસ્તુમાં ઉદયમાં આવવાના છે, તેની ઉદીરણા કરીને ઉદયમાં લાવી ઉપશમાવે છે, ક્ષય કરે છે. આ અપૂર્વકરણનો કાઢ અંત મુહૂર્તનો જાણવો.

તેષામધ્યેતુયેભવ્યા ભાવિભદ્રાઃ શ-
રીરિણઃ આવિષ્કૃત્યપરંવીર્ય મપૂર્વ-

(१८५)

करणेकृते ॥७॥ अतिक्रामन्तिस-
हसा । तंअन्थिदुरतिक्रमम् । अति-
क्रान्तमहाध्वानो घट्टभूमिमिवा-
ध्वगाः ॥ ८ ॥

(३) अनिवृत्तिकरण=जे करण याने वीर्य-
शक्ति प्राप्त थया बाद जेनी निवृत्ति थती नथी
अर्थात् सम्यक्त्व प्राप्त थया विना जेनी नि-
वृत्ति थती नथी. तेने अनिवृत्ति करण
कहे छे आ करणनो केटलोक काल
गये थके अने एक भाग बाकी रहे थके
मोटी जे स्थिति तेना बे विभाग करे छे. एक
नानी स्थिति अने बीजी मोटी स्थिति. नानी
स्थितिने आ करणमां भोगवी क्षय करे छे अने
मोटी स्थितिमांथी जे दलीयाओ थोडा स-

(૧૮૬)

મય પછી ઉદય આવવાના છે તેની ઉદીરણા કરી ઉદયમાં લાવી (એટલે નાની જે સ્થિતિ છે તેની અંદર મેઢવી ભોગવી ક્ષય કરે છે) આની ઉદીરણા બે આવલીકા બાકી રહે થકે ટ્લી જાય છે. અહીંયા મિથ્યાત્વના કેટલા-એક દલીયાઓ ક્ષય થઈ જાય છે. અહીંયાં પળ જીવ, રસઘાત-સ્થિતિઘાત, ગુણશ્રેણિ અને અપૂર્વબંધ એ ચારને કરે છે. અહીંયાં જીવ, અંતરુકરણ કરે છે. શેષ એક આવલીકા બાકી રહે થકે ત્રણ પુંજ કરે છે. મિથ્યાત્વના ચૌઠાળીયા રસવાળા દલીયાઓ છે તેમાંના કેટલાએકને ઉચ્ચપરિણામવડે એકઠાળીયા કરે છે અને કેટલાએકને બે ઠાળીયા અને ત્રણ ઠાળીયા રસવાળા કરે છે. કેટલાએક તેવાને તેવા ચૌઠાળીયા રસવાળા

(૧૮૭)

દલીયા રહે છે ઇટલે તે રસને સત્તામાંને સ-
 ત્તામાં હીન કરે છે. ત્રણ પુંજ થયા પછી જીવ
 ઉપશમ સમકિત પામે છે. આ કરણનો અને
 ઉપશમ સમકિતનો કાઠ અંતર્મુહૂર્તનો છે.
 ત્રણ કરણને પ્રાંતે જીવ ઉપશમ સમકિત પામે
 છે. ઉપશમ સમકિતનો કાઠ પૂર્ણ થયા પછી
 જો ઇકઠાળીયા રસનો ઉદય થાય તો તેનું
 નામ સમકિત મોહનીય જાણવું. તે વડે ક્ષયો-
 પશમ સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. બે અથવા ત્રણ
 ઠાળીયા રસનો ઉદય થાય તો મિશ્રમોહનીય
 જાણવી. તે વડે મિશ્રસમકિત પામે છે, તેનાથી
 જીવને ધર્મમાં ઉદાસીન વૃત્તિ થાય છે
 અને ચૌઠાળીયા રસનો ઉદય થાય તો મિ-
 થ્યાત્વ મોહનીય જાણવી. તે વડે જીવ મિથ્યા-
 ત્વને પામે છે. કર્મગ્રંથના મતે સંસારચક્રમાં

(१८८)

प्रथम उपशम समकित प्राप्त थाय छे अने सि-
द्धांतना मते प्रथम क्षयोपशम समकित प्राप्त
थाय छे.

॥ अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे-
कृते । मिथ्यात्वंविरलंकुर्युर्वेदनीयं-
यदग्रतः ॥९॥ आन्तर्मुहूर्तिकंसम्य-
ग्-दर्शनंप्राप्नुवन्तियत्, निसर्ग-
हेतुकमिदं । सम्यक्श्रद्धानमुच्यते
॥१०॥ गुरूपदेशमालम्ब्य सर्वेषाम-
पि देहिनाम् । यत्तत्सम्यग्श्रद्धानं
स्यादधिगमजंपरम् ॥११॥

उपशमसम्यक्त्व जीव ज्यारे अनंतानु

(१८९)

बंधी चोकडी तथा समकित मोहनीय मिश्र-
मोहनीय अने मिथ्यात्वमोहनीय ए सात प्र-
कृतिने उपशमावे छे (शान्त करे छे) त्यारे
तेने उपशम सम्यक्त्व प्राप्त थाय छे.

तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः करणत्रय-
पूर्वकमान्तर्मुहूर्त्तिकं चतुर्गतिक-
स्याऽपिसंज्ञिपर्याप्तपञ्चेन्द्रियस्यज-
न्तोर्ग्रन्थिभेदानन्तरं भवतीत्यु-
क्तप्रायम् ॥ उवसमसेढिगयस्सउ,
होइउवसा मियं तु सम्मत्तं । जोवा-
अकयतिपुंजो । अखविअमिच्छो-
लहइ सम्मं ॥

(१९०)

क्षयोपशमसम्यक्त्व = अनंतानुबंधीनी चोकडी, मिथ्याच्चमोहनीय, मिश्रमोहनीय अने समकितमोहनीय ए सात प्रकृतिनो प्रदेशोदय अने समकित मोहनीयनो प्रदेशोदय अने रसोदय जेमां होय तेने क्षयोपशम सम्यक्त्व कहे छे.

कम्मगंधेसुधुवं । पढमोवसमी
करेइ तिपुंजं ! तव्वडीओपुणगच्छ-
इ । सम्मे मिसंमि मिच्छेवा ॥

उपशम सम्यक्त्वथी च्युत थतां जो जीव सम्यक्त्व मोहनीयने पामे छे तो तेने क्षयोपशम सम्यक्त्वनी प्राप्ति थाय छे. कर्मग्रन्थना मत प्रमाणे एम जाणवुं. सिद्धांतना मत प्रमाणे औपशमिक सम्यक्त्वथी च्युत अवश्य

(१९१)

मिथ्यात्वने पामे छे. उक्तं च कल्पभा-
 ष्ये-आलंबण मलहंती, जहसठा-
 णं न मुंचए इलिआ, एवंअकयति
 पुंजी । मिच्छंचिअउवसमीएइ ॥
 मिच्छत्तंजमुइन्नं, तंखीणंअणुइअं-
 चउवसंतं । मीसीभावपरिणयं । वे-
 इज्जंतं खओवसमं ॥ तच्च सत्कर्म-
 वेदकमप्युच्यते, औपशमिककं-
 तुसत्कर्मवेदनारहिमित्यौपशमिक-
 क्षायोपशमिकयोर्भेदः ॥

सास्वादन सम्यक्त्व-अनंतानुबंधी क-
 षायना उदये उपशम समकित वमतां मि-
 थ्यात्व गुणस्थानक पाम्या पहेलां आंतरे

(१९२)

जघन्य एक समय अने उत्कृष्ट छ आवली-
का सुधी क्षीर वमन स्वाद सरखो जे भाव
रहे छे तेने सास्वादन सम्यक्त्व कहे छे.

सास्वादनं च पूर्वोक्तौपशमिक
सम्यक्त्वात् यततो जघन्यतः स-
मय उत्कर्षतश्च षडावलिकायाम
वशिष्टायामनन्तानुबन्ध्युदयात्तद्व-
मनेतदास्वादरूपं यतः ॥ उवसम
सम्मत्ताओ चयओमिच्छं अपाव-
माणस्स सासायणसम्मत्तं तयंत-
रालं मि छावलियं ॥

वेदक सम्यक्त्व-अनंतानुबंधीनी चो-
कडी मिथ्यात्व मोहनीय मिश्रमोहनीयने तद्.

(१९३)

न क्षय करी सातमा गुणस्थानकमां सम-
कितमोहनीनो छेल्लो ग्रास (भाग) भोगवे
छे, उपजे छे तेने वेदकसम्यक्त्व कहे छे.

क्षपकश्रेणिं प्रपन्नस्य चतुरन-
न्तानुबन्धिषु मिथ्यात्वमिश्रपुञ्ज-
द्वये च क्षपितेषु सत्सु क्षप्यमाणे
सम्यक्त्वपुञ्जे तत्सम्यक्त्वचरम-
क्षपणोद्यतस्य तच्चरमपुद्गलवेदन
रूपम् ॥

क्षपकश्रेणि अंगीकार करेलाने अनन्ता-
नुबंधी चार कषाय मिथ्यात्व अने मिश्र
ए छ प्रकृति क्षय करे छते अने सम्यक्त्व
मोहनीय पुंज क्षप्यमाण करे छते सम्यक्त्व

(१९४)

मोहनीयना चरम पुद्गल वेदनरूप एक साम-
यिक वेदक सम्यक्त्व जाणवुं.

क्षायिकसम्यक्त्व-अनंतानुबंधीनी
चोकडी-मिथ्यात्वमोहनीय, मिश्रमोहनीय
अने समकितमोहनीय ए सात प्रकृतिनो बंध-
उदय, उदीरणा अने सत्तानो सर्वथा जेमां
क्षय थाय छे तेने क्षायिक सम्यक्त्व कहे छे.
पञ्चसम्यक्त्वानां कालनियममाह

ननु सप्तकक्षये क्षायिकमित्यु-
क्तत्वात् सति क्षायिके श्रीकृष्णवा-
सुदेवः कथं तृतीयनरकावर्णीं ज-
गाम श्रेणिकश्च प्रथमामिति । उ-
च्यते-क्षायिकं द्वेषा शुद्धमशुद्धं

(१९५)

चेति तत्र श्रीकृष्णश्रेणिकयोरशुद्धं
 क्षायिकं तस्य सादिसपर्यवसितत्वा
 दिति न विरोधः। यदुक्तं श्रीनवपद-
 प्रकरणवृत्तौ तथाहि क्षायिकस्य
 शुद्धाशुद्धभेदेन द्विभेदत्वात् तत्रा-
 पायसद्रव्यविकला भवस्थकेवललि-
 नां मुक्तानां च या सम्यग्दृष्टिस्तच्छु-
 द्धं क्षायिकं तस्य च साद्यपर्यवसान-
 त्वान्नास्त्येव भंगो यदाह 'गंधहस्ती'
 भवस्थकेवलिनो द्विविधस्य सयो-
 गायोगभेदस्य सिद्धस्य वा दर्शनमो-
 हनीयसप्तकक्षयाविर्भूता सम्यग्दृ-

(१९६)

ष्टिः सादिपर्यवसानेति या त्वपायस-
 हचारिणी श्रेणिकादेरिव सम्यग्दृ-
 ष्टिः तदशुद्धं क्षायिकं तस्य च सा-
 दिसपर्यवसानत्वादस्ति प्रतिपातो य-
 दुक्तं गंधहस्तिना तत्र या च अपाय
 सद्रव्यवर्तिनी अपायो मतिज्ञानांशः
 सद्रव्याणि शुद्धसम्यक्त्वदालिका-
 नि तद्वर्तिनी श्रेणिकादीनां च सद्र-
 व्यापगमे भवत्यपायसहचारिणी
 सा सादिः सपर्यवसाना चेति केवल-
 ज्ञानोत्पत्तौ अपायक्षये अपायः म-
 तिज्ञानांशः तत्क्षयेऽसौ भवति न

(१९७)

प्रथमकषायोदये तत्काले तदुदया-
भावात् तत्क्षये एव तस्योपपत्तिरि-
त्यलं प्रसङ्गेन इति शुद्धाशुद्धं क्षा-
यिकं द्विभेदं.

श्रीकृष्ण श्रेणिक वगेरेने क्षायिक सम्यक्त्व
हतुं. तेमने चारित्रनी क्रियाओपर अत्यंत राग
होवाथी रोचक समकित पण कहेवाय छे.

खीणे दंसणमोहे-तिविहंमि विभव-
निआणभूअंमि ।

निपच्चवायमउलं—सम्मत्तं खाइयं

होइ ॥१॥

कारक सम्यक्त्व—तत्रकारकं सू-

(१९८)

त्राज्ञा शुद्धा क्रियैव, तस्या एव परगतसम्यक्त्वोत्पादकत्वेन सम्यक्त्वरूपत्वात् तदवच्छिन्नं वा सम्यक्त्वं कारकसम्यक्त्वं। एतच्च विशुद्धचारित्रिणामेव ॥१॥

सूत्राज्ञा शुद्धक्रिया तेज कारक सम्यक्त्व छे ते क्रियानेज परगत सम्यक्त्वोत्पादकपणावडे सम्यक् रूपत्व छे, ए हेतु थकी तदवच्छिन्नसम्यक्त्वने कारकसम्यक्त्व कहे छे. विशुद्ध चारित्रवंताने कारकसम्यक्त्व होय छे.

रोचक सम्यक्त्व—रोचयति स-

(१९९)

म्यगनुष्ठानप्रवृत्तिं, नतु कारयती-
ति रोचकम्, अविरतसम्यग्दृशां कृ-
ष्णश्रेणिकादीनां ॥१॥

सम्यक् अनुष्ठाननी प्रवृत्तिनी रुचि क-
रावे पण चारित्रनी प्रवृत्ति करावी शके
नहि तेने रोचक सम्यक्त्व कहे छे देशवि-
रत्यादि धर्मनी क्रियाओ रुचे पण ते करी
शकाय नहि कृष्ण श्रेणिकादिकनी पेठे.

दीपक सम्यक्त्व—दीपकं व्यञ्ज-
कमित्यनर्थान्तरम्, एतच्च यः स्वयं
मिथ्यादृष्टिरपि परेभ्यो जीवाजी-
वादिपदार्थान् यथावस्थितान् व्यन-
क्ति, तस्याङ्गारमर्दकादेर्द्रष्टव्यम् ॥१॥

(२००)

दीपकने व्यंजक सम्यक्त्व कहे छे पोते स्वयं जे मिथ्यादृष्टि जीव होय अने अन्योने यथावस्थित जीवाजीवादि पदार्थ समजावे छे तेने अंगारमईकनी पेटे दीपक सम्यक्त्व होय छे.

द्रव्यसम्यक्त्व—तत्र जिनोक्तत-
 त्वेषु सामान्येन रुचिर्द्रव्यसम्यक्-
 त्वम्—^{१२६}त्यां जिनोक्ततत्त्वोमां सामान्यथी जे
 रुचि थाय छे तेने द्रव्यसम्यक्त्व कहे छे—
 द्रव्यसम्यक्त्व ते भावसम्यक्त्वनुं
 कारण छे. कारण विना कार्यनी उत्पत्ति थती
 नथी. द्रव्यसम्यक्त्व विना भावसम्यक्त्वनी
 प्राप्ति थती नथी. नामसम्यक्त्व, स्था-
 पनासम्यक्त्व, द्रव्यसम्यक्त्व अने

(२०१)

भावसम्यक्त्व ए चार निक्षेपथी सम्य-
 क्त्व अवबोधवुं-द्रव्यसम्यक्त्वनी प्राप्ति बाद
 भावसम्यक्त्वनी प्राप्ति थाय छे, माटे द्र-
 व्यसम्यक्त्वना जे जे हेतुओ होय तेओनुं
 अवलंबन करतां सर्व जीवोने साहाय्य आ-
 पवी. तथा सामान्यतः जेने सव्वाइं जिणे
 सरभासिआइं, वयणाइं नन्नहा हुंति
 इय बुद्धि जस्स मणे-सम्मत्तं निच्चलं
 तस्स ॥ एवी श्रद्धा होय तेने द्रव्यसम्यक्त्व
 जाणवुं.

भावसम्यक्त्व-नयनिक्षेपप्रमा-
 णादिभिरधिगमोपायो जीवाजीवा-
 दिसकलतत्त्वपरिशोधनरूपज्ञानात्म-

(२०२)

कं भावसम्यक्त्वम्—परीक्षाजन्य-
मतिज्ञानतृतीयांशस्वरूपस्यैव तस्य-
शास्त्रे व्यवस्थापितत्वात्। तदाहुः सि-
द्धसेनदिवाकरपादाः एवं जिणपन्न-
त्ते, सद्वहमाणस्त भावओ भावे ।
पुरिसस्साभिणिबोहे-दंसणसदो ह-
वइ वच्चो ॥

नयनिक्षेपप्रमाणोवडे सर्वज्ञतत्त्वो नो अ-
पायरुप जे बोध थाय छे. जीवाजीवा
दिसकलतत्त्व परिशोधनरुप जे ज्ञान तेने
भावसम्यक्त्व कथे छे. परीक्षाजन्य मति-
ज्ञाननो त्रीजो अपायरुप जे भेद तेने भाव-
सम्यक्त्व रूपे व्यवस्थापवामां आव्यो छे.

(२०३)

नयनिक्षेप प्रमाणोवडे पदार्थोना ज्ञान पूर्वक
भावथी जिनेश्वरतत्त्वोनी जे श्रद्धा थाय छे
तेने भावसम्यक्त्व कहे छे.

श्री हरिभद्रसूरि नीचे प्रमाणे कहे छे.

जीवाइ नव पयत्थे, जो जाणइ तस्स
होइ सम्मत्तं, भावेण सद्वहंते अयाण-
माणेवि सम्मत्तं ॥ १ ॥ अरिहं देवो-
गुरुणो, सुसाहुणो जिणमयं पमाणंच
इच्चाइ सुहो भावो, सम्मत्तं वित्ति जग-
गुरुणो । जिणवयणमेव तत्तं इत्थ रुई
होइ दव्वसम्मत्तं । जह भावणाण स-
द्धा, परिसुद्धं भावसम्मत्तं ॥

जिनवचन तेज तत्त्व छे. सच्चमेव-

(૨૦૪)

જિણેહિં પપ્પણત્તં જિનેશ્વરે જે પ્રરૂપ્યું છે તેજ સત્ય છે. એવી સામાન્યરુચિને દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કહે છે. નયનિક્ષેપ પ્રમાણ પરિષ્કૃત વિસ્તાર રુચિનું ભાવસમ્યક્ત્વ રૂપે સ્ફુટપણું છે. ભાવજ્ઞાન શ્રદ્ધા પરિશુદ્ધને ભાવસમ્યક્ત્વ જાણવું. જે જ્ઞાની નવતત્ત્વોને નયનિક્ષેપ પ્રમાણ પૂર્વક સમજી શકે છે તેને ભાવસમ્યક્ત્વ પ્રકટે છે. સાતનય ચાર નિક્ષેપ અને ચાર પ્રમાણોથી ષડ્દ્રવ્ય-નવતત્ત્વ આદિનું વિસ્તાર પૂર્વક સ્વરૂપ અવબોધી જે તત્ત્વોનો નિશ્ચય કરવો તેને ભાવસમ્યક્ત્વ કથે છે.

વ્યવહારસમ્યક્ત્વ—જ્ઞાનશ્રદ્ધા-
નચરણૈઃ સપ્તષષ્ટિભેદશીલનં ચ વ્ય-
વહારસમ્યક્ત્વમ્

(૨૦૬)

જ્ઞાન શ્રદ્ધા અને ચરણથી સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદનું જે શીલન કરવું તેને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કથે છે. સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલની સજ્ઞાયથી તેનું વિશેષ સ્વરૂપ અવલોકવું. શુદ્ધ દેવગુરુ ધર્મની આરાધના કરવી, સિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ કરવું, અને દેવગુરુનું પૂજન કરવું વગેરે વ્યવહારનો વ્યવહારસમ્યક્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે. જૈન થવાનાં જે જે વ્યવહાર વડે કારણો છે તેઓની પ્રવૃત્તિ વડે પ્રવૃત્ત થવું તેને વ્યવહારસમ્યક્ત્વ કથવામાં આવે છે. દેવગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધાને વ્યવહારથી જે ધારણ કરવી તેને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે-વ્યવહારસમ્યક્ત્વથી જૈન શાસનની સેવા કરાય છે. વ્યવહારસમ્યક્ત્વનું શીલન કરતાં નિશ્ચયસ-

(२०६)

स्यक्त्व प्राप्त थाय छे माटे व्यवहार सम्य-
क्त्व प्रवृत्तिनो आदर करवो. निश्चयसम्य-
क्त्वना जे जे व्यवहारहेतुओ छे तेनी रुचि
प्रवृत्तिने व्यवहारसम्यक्त्व कहे छे.

निश्चयसम्यक्त्व—

निच्छयओ सम्मत्तं, नाणाइ मय-
प्पशुद्धपरिणामो, इअरं पुण तुह स-
मए, भणिअं सम्मत्तहेउहिं ॥

निश्चयतो ज्ञानादिमयात्मशुद्ध-
परिणामः निश्चयसम्यक्त्वम् ॥

निश्चयथी ज्ञानदर्शन चारित्रमय आत्म
शुद्धपरिणामने निश्चयसम्यक्त्व कहे छे.
ज्ञानदर्शन अने चारित्रसंलुलितपरिणामने

(२०७)

निश्चयसम्यक्त्व कहे छे तथा एने भावचारित्र कहे छे. भावचारित्रने निश्चयसम्यक्त्व के-
 वी रीते कहेवाय ? तेना उत्तरमां जणाववा-
 मां आवे छे के भावचारित्रस्यैव नि-
 श्चयसम्यक्त्वरूपत्वात् भावचारित्रने
 निश्चयसम्यक्त्वरूपत्व छे. अतएव मिथ्या-
 चारनिवृत्तिरूप कार्यनो तेथी सद्भाव छे.
 जो आ प्रमाणे निश्चयसम्यक्त्वनुं स्वरूप
 कहेतां श्रेणिक कृष्ण वगेरेने निश्चयसम्य-
 क्त्व घटी शके नहि ? उत्तरमां कहेवानुं के
 श्रेणिककृष्णादिकने निश्चयसम्यक्त्व नथी.
अप्रमत्तसंयतानामेव तद्व्यवस्थितेः
 सातमा गुणस्थानकवर्ति अप्रमत्त साधुओने
 निश्चयसम्यक्त्व होय छे. कारण के सातमा
 गुणस्थानकवर्ति अप्रमत्त साधुओने शुद्धात्म

(२०८)

ज्ञानदर्शन चारित्र परिणति होय छे. आचारांगसूत्रमां अप्रमत्त साधुओने निश्चयसम्यक्त्व कथ्युं छे. तत्पाठः—

जं सम्मंति पासह, तं मोणंति पासह, जं मोणंति पासह, तं सम्मंति-पासह ॥१॥ ण इमं सकं सिढिलेहिं अदिज्जमाणेहिं गुणासाएहिं वं-कसमायारेहिं पमत्तेहिं गारमावसं-तेहिं मुणी मोणं समादाय, धुणे कम्मसरिरगं, पंतलूहं च सेवंति धीरा सम्मत्त दंसिणोत्ति ॥ १ ॥

जे सम्यक्त्व छे ते चारित्र छे, अने जे चारित्र छे ते सम्यक्त्व छे. आ सू-

(૨૦૯)

ત્રની ટીકા શ્રીશીલાંગાચાર્યે કરી છે તેમાં અપ્રમત્ત સાધુને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ કથ્યું છે. જે નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ છે તેને ભાવચારિત્ર કથ્યું છે અને તે સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તિ સાધુઓને હોય છે. જ્ઞાની ધ્યાની સમાધિવંત સાધુને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિશુદ્ધચારિત્રીયોને કારકસમ્યક્ત્વ કથ્યું છે પણ તે બાહ્ય ચારિત્ર ક્રિયારૂપ છે અને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ તો આત્માની શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર પરિણતિ રૂપ છે માટે કારકસમ્યક્ત્વ અને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વમાં એ પ્રમાણે ભેદ જાણવો. નિશ્ચયસમ્યક્ત્વને આશ્રયી સિદ્ધાન્તોમાં પ્રશમાદિનું લક્ષણપણું કથ્યું છે. અપ્રમત્ત સાધુઓને જેવું અત્યંત જ્ઞાનાદિ શુદ્ધાત્મપરિણામ વડે નિશ્ચય સમ્ય-

(૨૧૦)

ક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેવું કૃષ્ણ અને શ્રેણિક વગેરેને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ ઘટતું નથી. કારણકે તેઓમાં નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ લક્ષણોની ઉત્પત્તિનો અભાવ છે. ચોથાગુણસ્થાનકમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પરંતુ ભાવ ચારિત્રરૂપ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કે જે ભાવચારિત્ર સ્વરૂપ છે તેજ ચોથા ગુણસ્થાનકમાં પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. દીક્ષા-ચારિત્ર લેવાનો જે હૃદયમાં ભાવ થાય છે તેને ભાવચારિત્ર કહેવામાં આવતું નથી, પરંતુ આત્મા જ્યારે દીક્ષા અંગીકાર કરી સાધુનાં વ્રતો પાળતો છતો સાતમા અપ્રમત્ત ગુણઠાણાના વિશુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રપરિણામ વડે પરિણમે છે ત્યારે તેને ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ કથવામાં આવે છે અને તે ભાવચારિત્ર રૂપ મૌનને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કથવામાં આવે છે.

(२११)

श्री हरिभद्रसूरिण एज प्रमाणे कहुं छे.
 निच्छयसम्मत्तं वाहिगिच्च सुत्तभ-
 णिअनिउणरूवं तु । एवं विहो णि-
 ओगो--होइ इमो हंत वण्णुत्ति ॥

ज्ञानादिमय इत्यस्यायमर्थः ज्ञान-
 ननये ज्ञानस्य दशाविशेष एव स-
 म्यक्त्वं क्रियानये च चारित्ररूपं, दर्शन-
 ननये तु स्वतन्त्रं व्यवस्थितमेव.
 इति ॥ शुद्धात्मपरिणामग्राहिनिश्च-
 यनये तु

आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्राण्य-
 थवा यतेः यत्तदात्मक एवैष-शरीर-

(२१२)

मधितिष्ठति ॥

आ प्रमाणे निश्चयनय सम्यक्त्वनुं स्वरूप अवबोधवुं. शुद्ध ज्ञान दर्शन चारित्र परिणति रूप आत्मा तेज निश्चय सम्यक्त्व छे. बाह्य रागादि संकल्प विकल्प रहित निरुपाधिमय शुद्धात्म बोध स्थिरता, लीनता तन्मय परिणति तेज निश्चय सम्यक्त्व अवबोधवुं.

आगमसारकर्ता देव-गुरु अने धर्मनी श्रद्धाने व्यवहारसम्यक्त्व कहे छे अने आत्मा तेज देव, आत्मा तेज गुरु अने आत्मा तेज धर्म एवी श्रद्धाने निश्चयनय सम्यक्त्व कथे छे. प्रश्नोत्तररत्नचिंतामणिमां श्लेष्ठा अनुपचंद मलुकचंद जणावे छे के उपशम सम्यक्त्व-क्षयोपशम सम्यक्त्व अने क्षायिक सम्यक्त्व तेज निश्चय सम्यक्त्व छे. आ प्र-

(૨૧૩)

માણે તેઓ નિશ્ચયસમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા કરે છે પણ તેનો પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તિ-નવ-પદ પ્રકરણવૃત્તિ-ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ-આચારાંગસૂત્ર ટીકા વગેરેમાં કથેલા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની સાથે મતભેદ દેખાય છે, નવપદપ્રકરણવૃત્તિ, ધર્મસંગ્રહ વગેરેમાં ક્ષાયિક સમકિતને નિશ્ચય સમકિતથી ભિન્ન ગણ્યું છે અને શ્રેણિકને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છતાં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ નથી એમ સ્પષ્ટ કથ્યું છે. આગમસારના કર્તાની જે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા કરી છે તે પણ ઉપરની વ્યાખ્યાથી ભિન્ન પડે છે તો પણ અનુભવની અપેક્ષાએ અપ્રમત્ત સાધુઓને જે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કથ્યું છે તેની સાથે સંબંધ કથંચિત્ વંધવેસતો આવે છે. અપ્રમત્ત સાધુઓ, નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ પોતાના આ-

(२१४)

त्माने देव-गुरु मानीने अने तेने शुद्ध धर्म-
 रूप मानीने ते सत्ताए तेनुं ध्यान करे छे
 तेथी तेओने शुद्धात्मज्ञानपरिणतियोगे निश्चय
 सम्यक्त्व होय छे. मारो आत्मा तेज देव गुरु
 धर्मरूप छे एवं वर्तनमां मूकीने तेनो वास्तवि-
 क शुद्धात्म अनुभव निश्चय करवो ते अप्रमत्त
 दशा विना अन्य के जे नीचेना गुणस्थानकोमां
 रहेला जीवो छे तेओने आवी शके नहि एम
 अनुभवनिश्चय शुद्धात्मा परिणतिए तेनो
 भावार्थ समजी निश्चय सम्यक्त्वमां ते व्या-
 ख्या समावेश करी मतभेद दूर करी शकाय
 छे. श्रीमद् देवचंद्रजीए जे दृष्टिथी निश्चयनय
 सम्यक्त्वनुं लक्षण कथ्युं छे तेनो सत्य भा-
 वार्थ तो तेओ जाणे. परंतु सापेक्ष दृष्टिए
 सिद्धान्त शैलीए ए प्रमाणे घटावतां तेमना
 कथनमां विरोध जणातो नथी. देव गुरु अने

(२१५)

धर्मरूप जेनो आत्मा परिणम्यो छे अने तेनो शुद्धानुभव करीने आत्मानी शुद्ध ज्ञानादि परिणतिने सेवे छे तेने निश्चय सम्यक्त्व प्रगटे छे एवो वास्तविक अनुभवार्थ ग्रहतां सापेक्षत्व व्याख्याए निश्चय सम्यक्त्व ग्रहाय छे.

सम्यक्त्व.

संख्यात वर्षायुष्क संज्ञि पंचेन्द्रिय तिर्यचो तथा स्त्रीओ तथा भवनपति व्यंतर ज्योतिषोने क्षायिक समकित नथी. तेओने ते भवमां क्षायिक सम्यक्त्व उत्पन्न थतुं नथी. संख्याता वर्षायुष्कवाळा मनुष्यने क्षायिक सम्यक्त्वनो आरंभ थाय छे माटे संख्याता वर्षायुष्कवाळा संज्ञिपंचे-

(२१६)

न्द्रिय तिर्यच स्त्रीओ अने उपर्युक्त त्रण प्र-
कारना देवताओने पारभविक क्षायिक स-
म्यक्त्व पण होतुं नथी. कारणके क्षायिक
सम्यक्दृष्टिनो तेओमां उत्पाद थतो नथी.
उपर्युक्त संख्यातायुष्कसंज्ञिपंचेन्द्रिय तिर्यच
स्त्रीओ तथा त्रण प्रकारना देवताओने
उपशम अने क्षयोपशम सम्यक्त्व थाय छे.
एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय
अने असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय जीवोने ते भव वा
परभवनी अपेक्षाए त्रण सम्यक्त्वमांथी
एक पण सम्यक्त्व होतुं नथी. बादर, पृ-
थ्वी, जल, वनस्पति, द्वित्रिचतुरिन्द्रिय
जीवो अने असंज्ञिपंचेन्द्रियोमां पर्याप्तव-
स्थां पारभविक सास्वादन सम्यक्त्व अने
पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रियमां ताद्भविक पमाय

(२१७)

छे. सूक्ष्म एकेन्द्रिय वादर तेज वायुमां सम्यक्त्वलेख्यावंतोना उत्पादनो अभाव छे माटे सास्वादन तेओमां नथी ए कर्मग्रन्थिक अभिप्राय छे. सूत्राभिप्रायवडे तो पृथिवी आदि एकेन्द्रियोने सास्वादन सम्यक्त्व नथी. यदुक्तं प्रज्ञापनायाम्, पुढविकाश्याणं पुच्छा गोयमा पुढविकाश्या नो सम्मदिष्टी नो सम्मामिच्छदिष्टी एवं जावणप्पइकाश्या—॥ इति प्रवचनसारोद्धारे १४९ द्वारे ॥ पञ्च सम्यक्त्वानां कालनियममाह—

अंतमुहूर्त्तोवसमो, छावलिसासाणवेयगोसमओ, साहियतिर्त्तीसायरखइयो दुगुणो खओवसमे ॥

(૨૧૮)

ઉપશમનો અન્તર્મુહૂર્ત કાલ છે સાસ્વાદન-
 નો ઉત્કૃષ્ટ છ આલિકા માત્ર, સમય માત્ર વેદક
 ક્ષાયિકનો તેત્રીસ સાગરોપમ અને ક્ષયોપ-
 શમનો સાસઠ સાગરોપમનો કાલ જાણવો.
 સર્વાર્થસિદ્ધાદિની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક સમ્ય-
 ક્ત્વની તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ જાણવી.
 બાવીસ સાગરોપમ સ્થિતિવાળા દેવપણે ત્રણ
 વાર ઉત્પન્ન થવાથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો
 છાસઠ સાગરોપમનો કાલ સિદ્ધ થાય છે
 અને તેમાં નરભવનું આયુષ્ય અધિક જાણવું.

ઉક્કોસં સાસાયણ—ઉવસમિયા
 હુંતિ પંચવારાઓ, વેયગ સ્વયગા ઇ-
 ક્કસિ—અસંસ્વવારા સ્વઓવસમો ॥

આજ્ઞા ભવચક્રમાં જીવને સાસ્વાદન

(२१९)

अने उपशम सम्यक्त्व पांच वार उत्पन्न
थाय छे. वेदक अने क्षायिक सम्यक्त्व एक-
वार उत्पन्न थाय छे अने क्षयोपशम सम्य-
क्त्व असंख्यवार उत्पन्न थाय छे.

वीयगुणे सासाणो-तुरियाइसु-
अट्टिगार चउचउसु, उवसमगखय-
गवेयग-खाओवसमा कमा हुंति ॥

बीजा गुणस्थानकमां सास्वादन सम्य-
क्त्व छे. चोथार्थी अगियारमा सुधी उपशम
सम्यक्त्व छे. चोथार्थी सातमा सुधी वेदक
अने क्षयोपशम सम्यक्त्व छे तथा चोथार्थी
अयोगी पर्यंत क्षायिक सम्यक्त्व छे.

वेदकं चैव सम्यक्त्वं क्षायोपश-
मिकं तथा, इति पौद्गलिकान्याहुः

(२२०)

पीडानुग्रहशक्तितः ॥

वेदक अने क्षायोपशमिक सम्यक्त्वने पौद्गलिक कहेवामां आवे छे अने उपशम अने क्षायिकने अपौद्गलिक कहेवामां आवे छे. उपशमक्षायिकसम्यक्त्वयोः पुद्गलवेदनस्य सर्वथैवाभावात्.

चार गतिमां संज्ञिपर्याप्त पंचेन्द्रिय जीवने प्रथम सम्यक्त्वनो लाभ थाय छे.

उपशम सम्यक्त्वथी च्युत जीव क्षयोपशम दृष्टि-मिश्रदृष्टि वा मिथ्यादृष्टि थाय छे. सिद्धांतना मत प्रमाणे अनादि मिथ्यादृष्टि जीव, तथाविधसामग्री सद्भावे अपूर्व करण वडे त्रण पुंज करीने शुद्ध पुद्गलोने वेदतो छतो उपशम सम्यक्त्व पाम्या विनाज

(२२१)

क्षायोपशमसम्यग्दृष्टिं थायं छे. ते प्रथम
 क्षयोपशमसम्यक्त्वने पामे छे. अन्यतो एम
 कहे छे के—“ अन्यस्तु यथाप्रवृत्ति
 करणत्रयक्रमेणांतरकरणे उपशम-
 सम्यक्त्वं लभते पुञ्जत्रयं त्वसौ न
 करोत्येव ततश्चौपशमिकसम्यक्-
 त्वाच्च्युतोऽवश्यं मिथ्यात्वमेव याति
 यथाप्रवृत्तिकरणादि त्रयना अनुक्रमे अन्तर्क-
 रणमां उपशमसम्यक्त्वपामे छे अने जीव,
 त्रय पुंजने नथी करतो ततः पश्चात् उपशम
 सम्यक्त्वथी चवेलो अवश्य मिथ्यात्वने पामे छे.

प्रथमसम्यक्त्वपामे छे तो कोइ जीव
 सम्यक्त्वनी साथे देशविरति वा सर्वविरति-
 पणुं पामे छे. सास्वादनसम्यक्त्वी कंइ पण

(२२२)

पामतो नथी.

उक्तं च शतकबृहच्चूर्णौ—

उवसमसम्मदिट्ठी-अंतरकरण-
ठिओ कोइ देसविरयांपि लंभइ कोइ
पमत्तभावांपि ॥ सासाइणो न किंपि
लहे इति ॥

पुंजत्रयसंक्रमश्च कल्पभाष्ये ए-
वमुक्तः मिथ्यात्वदलिकान् पुद्गला-
नाकृष्य सम्यग्दृष्टिः प्रवर्धमानपरि-
णामः सम्यक्त्वे मिश्रे च संक्रमयति।
मिश्रपुद्गलांश्च सम्यग्दृष्टिः सम्यक्-
त्वे मिथ्यादृष्टिश्च मिथ्यात्वे सम्यक्-

(२२३)

त्वपुद्गलांस्तु मिथ्यात्वे संक्रमयति
न तु मिश्रे ॥

प्रवर्धमानपरिणामी सम्यग्दृष्टिजीव, मिथ्यात्व पुद्गलोने आकर्षीं सम्यक्त्वमां अने मिथ्यात्वमां संक्रमावे छे. सम्यग्दृष्टि जीव, मिश्र पुद्गलोने सम्यक्त्वमां संक्रमावे छे अने मिथ्यादृष्टि जीव मिथ्यात्वमां संक्रमावे छे तथा मिथ्यादृष्टि, सम्यक्त्व पुद्गलोने मिथ्यात्वमां संक्रमावे छे पण मिश्रमां नहीं.

मिच्छन्तमि अखीणे—तिपुंजा सम्म-
दिट्टिणो नियमा खीणंमि उ मिच्छ-
त्ते—दुएगपुंजी व खवगोवा ॥

मिथ्यात्व अक्षीण थये छते सम्यग् दृ-

(२२४)

ष्टियो, नियमा त्रिपुंजवाळा होय छे. मिथ्या-
त्व क्षीण थये छते बे पुंजी होय छे अने
मिश्र क्षीण थये छते एक पुंजी होय छे अने
सम्यक्त्व मोहनीय क्षीण थये छते क्षायिक
सम्यक्त्ववंत थाय छे.

सम्यक्त्वपुद्गला अशोधितमदनको
द्रवस्थानीया विरुद्धतैलादिद्रव्यक-
ल्पेन कुतीर्थिकसंसर्गकुशास्त्रश्रवणा-
दिमिथ्यात्वेन मिश्रिताः सन्तः तत्क्ष-
ण एव मिथ्यात्वं स्युः यदापि प्रपतित
सम्यक्त्वः पुनः सम्यक्त्वं लभते
तदापि अपूर्वकरणेन पुञ्जत्रयं कृत्वा
अनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वं पुञ्ज एव

(२२५)

गमना दृष्टव्यं । न तु तदा अपूर्व-
 करणस्य पूर्वलब्धस्यैव लाभात् कथं
 अपूर्वतेति चेदुच्यते अपूर्वमिवाऽपूर्वं
 स्तोक्वारमेव लाभादिति वृद्धाःसैष्ठा-
 न्तिकमतं चैतत्—सम्यक्त्वप्राप्तावि-
 व देशविरतिसर्वविरत्योः प्राप्तावपि
 यथाप्रवृत्तापूर्वकरणे भवतो नत्वनि-
 वृत्तिकरणं, अपूर्वकरणाद्वासमाप्तावन-
 न्तरसमये एव तयोर्भावात् । देशस-
 र्वविरत्योः प्रतिपत्तेरनन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं
 यावदवश्यं जीवः प्रवर्धमानपरिणा-
 मस्तत ऊर्ध्वं त्वनियमः कोऽपि प्रव-

८

(२२६)

धमानपरिणाम एव कोऽपि स्वभाव-
 स्थः कोऽपि हीनपरिणामः ये चाभो-
 गं विनैव कथंचित् परिणामह्रासाद्दे-
 शविरतेः सर्वविरतेर्वा प्रतिपतति ता-
 स्ते अकृतकरणा एव पुनस्तां लभन्ते।
 ये त्वाभोगतः प्रतिपतिता आभोगे-
 नैव मिथ्यात्वं गतास्ते जघन्यतोऽत-
 मुद्धूर्तेनोत्कर्षतः प्रभूतकाले यथोक्त-
 करणपूर्वकमेव पुनस्तां ते लभन्ते
 इत्युक्तं कर्मप्रकृतिवृत्तौ— ॥

सैद्धान्तिक मत प्रमाणे विराधित सम्य-
 कत्ववाळो जीव ग्रहण करेल सम्यक्त्वनी

(૨૨૭)

સાથે છઠ્ઠી નરક સુધી કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે અને કાર્મગ્રન્થિક મતમાં તો વૈમાનિકથકી અન્યત્ર ઉત્પન્ન થતો નથી. તેન ગૃહીતેને-
ત્યુક્તમ્ ॥

પ્રવચનસારોદ્ધારમાં પ્રાપ્ત સમકીર્તિ જીવ તેના ત્યાગથી કર્મગ્રન્થ મત પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને બાંધે છે અને સૈદ્ધાંતિકમતાભિપ્રાયથી ભિન્ન ગ્રન્થીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી.

ગ્રન્થિ ભેદ કરનારને અને ઉપશમ શ્રેણિના પ્રારંભકને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વદૃષ્ટિ તૃતીયભવમાં ચતુર્થ ભવમાં વા તે ભવમાં સિદ્ધ થાય છે. પૂર્વ ભવનું આયુષ્ય બાંધીને જે ક્ષાયિક સ-

(२२८)

म्यक्त्वी थयो छे ते देवगति वा नरकगतिमां
 जाय छे तो त्यारे ते जीव तद्भवांतरित
 त्रीजा भवमां सिद्ध थाय छे अने पूर्व बद्धा-
 युष्क क्षायिक सम्यक्त्वी तिर्येच वा नरकग-
 तिमां जाय छे तो ते अवश्याऽसंख्य-
 वर्षायुष्केष्वेव नतु संख्येयवर्षायुष्के-
 षु तद्भवानन्तरं च देवभवे ततो नृ-
 भवे सिद्ध्यतीति चतुर्थभवे मोक्षः अ-
 वश्य असंख्याता वर्षायुष्कोमां उपजे छे पण
 असंख्याता वर्षायुष्कवाळाओमां नहि. ते
 भव पश्चात् देवभवे अने त्यांथी मनुष्य भ-
 वमां सिद्ध थाय छे. जेणे पूर्व भवतुं आयुष्य
 बांध्युं नथी, एवो कोइ मनुष्य क्षायिक सम्य-
 क्त्व पामे छे तो ते तद्भवमां क्षपकश्रेणि

(२२९)

आरोही सिद्ध थाय छे.

एक जीव अने नाना जीवनी अपेक्षाए सम्यक्त्वनो उपयोग जघन्यथी अने उत्कृष्टथी अन्तर्मुहूर्तनो जाणवो अने क्षयोपशम रूप तेनी लब्धितां एक जीवने जघन्यथी अन्तर्मुहूर्त अने उत्कृष्टतो नृभव अधिक छसठ सागरोपमनी होय छे. तेना उपर सम्यक्त्वथी अप्रच्युत जीव सिद्ध थाय छे. नाना जीवोने आश्रयी तो सर्वकाल जाणवो.

कोइ सम्यक्त्वनो त्याग करे छते पुनः तेना आवरणना क्षयोपशमथी अन्तर्मुहूर्त मात्रमां पुनः सम्यक्त्वने पामे छे माटे सम्यक्त्वनुं अन्तर् जघन्यथीतो अन्तर्मुहूर्त छे अने आशातनाप्रचुर जीवनी अपेक्षाए तो उ-

(२३०)

त्कृष्टी अपार्ध पुद्गलपरावर्त जाणवुं. क-
स्युं छे के—

तिथ्यरपवयणे सुअं
आयरिअं गणहरं महद्दीअं
आसायंतो बहुसो—
अणंतसंसारिओ होइ ॥

नाना जीवोनी अपेक्षाए तो सम्यक्त्वना
आंतरानो अभाव छे.

परिपूर्ण चतुर्दश पूर्व वा दशपूर्वतुं परि-
पूर्ण जेने ज्ञान छे तेने नियमाए सम्यक्त्व
होय छे. बाकीना के जे किञ्चिन्न्यून दश
पूर्वधरो होय छे तेओने सम्यक्त्वनी भज-
ना जाणवी. तेओने सम्यक्त्व होयवा मि-

(२३१)

ध्यात्व पण होय. यदुक्तम्
 चोद्दसदसयअभिन्ने
 नियमासम्भं तु सेसए भयणा
 मतिओही विवच्चासोवि
 होंति मिच्छे नउणसेसे ॥

अभिन्नदशपूर्वीं अने अभिन्न चतु-
 र्दश पूर्वोने नियमाए सम्यक्त्व कहुं छे, पण
 कयुं सम्यक्त्व ते स्पष्ट जणाव्युं नथी. अन्य
 ते थकी न्यूनपूर्वीओने भजना जाणवी.
 अभव्य दशपूर्व भिन्न द्रव्यश्रुतनो चारित्र
 अंगीकार करी अभ्यास करे छे, पण तेने
 सम्यक्त्वनी प्राप्ति थती नथी. बाह्यचारित्र
 क्रियाबळे अभव्यजीव नव ग्रैवेयक सुधी

(२३२)

जाय छे—

आ काळमां सम्यक्त्वनी प्राप्तिजेने
 थाय छे, तेने उत्तम भव्य जीव जाणवो. ॥
 संमत्तंमि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण
 सावओ हुज्जा । चरणोवसमख-
 याणं, सागरसंखंतरा हुंति ॥ सम्य-
 क्त्व प्राप्त थया बाद उत्तर देशविरत्यादि
 गुणोनी प्राप्ति थाय छे. गुरुनी विनय भ-
 क्तिवडे जे आराधना करे छे, तेने सम्यक्त्व-
 नी प्राप्ति थाय छे. क्षयोपशमादि सम्यक्त्व
 योगे तीर्थकर नाम बांधी शकाय छे. वीश
 स्थानकनी आराधना करनार जीव तीर्थ-
 कर नाम कर्म बांधे छे. सम्यक्त्व प्राप्त थया
 पश्चात् धर्मक्रियानी सफळता थाय छे. देव, गुरु,

(२३३)

धर्मनो रागी अने मध्यस्थ मन्दकषायी जीव सम्यक्त्वनी प्राप्तिनो अधिकारी बने छे. मार्गानुसारी जीव सम्यक्त्वनी प्राप्ति करवाने अधिकारी बने छे. जेना मनमां सम्यक्त्वनी प्राप्ति माटे अत्यंत तीव्र जिज्ञासा होय, तेणे मार्गानुसारी प्रथम थवुं जोड़ए. मार्गानुसारी-पणुं आव्या बाद सम्यक्त्वनी प्राप्ति थाय छे. आत्मज्ञानी आत्माना स्वरूपने अवबोधी आत्मानी शुद्ध गुण पर्यायमां रमणता करी समाधिवंत बनी अत्यंत अतीन्द्रिय आनन्दना अनुभवे सम्यक्त्वनी प्राप्ति करे छे. आत्माना सहजानन्दनो ओघ ज्यां छे त्यां सम्यक्त्व छे. देशविरति अने सर्वविरति-गुण प्राप्त करवाने माटे जेने खास काळजी होय, तेणे प्रथम सम्यक्त्वनी प्राप्ति कर-

(२३४)

बी. गीतार्थ आत्मज्ञानी ध्यानी सद्गुरुनां
चरणकमल सेववार्थी सम्यक्त्वनी प्राप्ति
थाय छे.

उपर प्रमाणे सम्यक्त्वना जे जे भेदो
कहा छे, तेनी प्राप्ति माटे प्रयत्न करवो एज
उत्तम पुरुषानुं कर्तव्य छे. आगमोनो नय
निक्षेप प्रमाणोथी अनुभव करीने राग द्वेष
रहित आत्माना समभाव स्वरूपमां परिणमवुं
एज परमसाध्य कर्तव्य छे. समभावे परिणमतां
आत्मा केवल ज्ञान प्राप्त करी मोक्ष पामे छे.

सेयंवरो वा आसंवरो वा.

बुद्धो वा अहव अन्नो वा

समभावभावी अप्पा—

लहइ मुक्कं न संदेहो ॥

(२३५)

श्वेतांबर वा दिगंबर, बुद्ध अथवा अथवा वेदांती, वैदिक धर्मी, मुसल्मान, ख्रीस्ति वगेरे गमे ते होय; परंतु समभावे आत्माने भावी समभावे निश्चयतः परिणमी समभावी थाय छे ते मोक्ष पामे छे. ते कर्मावरणनो क्षय करी सम्यक्त्वादिने प्राप्त करी परिपूर्ण गुणमयी बनी सिद्ध बुद्ध परमात्मा थाय छे. सर्व सिद्धांतनो सार ए छे के सम्यक्त्वादिनी प्राप्ति करी आत्माने समभावे भाववो. समभावे परिणमतां कषायनी मन्दताए अने क्षीणताए निसर्ग सम्यक्त्वनी प्राप्ति थाय छे अने सकल कर्मने निवारी परिपूर्ण शुद्ध बुद्ध बने छे. समभावे परिणमतां सहजानन्दयोगे सम्यक्त्वनी प्राप्तिनो अनुभव करी शक्या छे.

(२३६)

आगमसार, नयचक्र आदि ग्रंथोनी सहायताथी ते ग्रंथोना अनुसारे भव्यजीवो-
 ना उपकारार्थ षड्द्रव्यविचारग्रन्थ बना-
 व्यो छे. तेमां कांइ वीतरागनी आज्ञा
 विरुद्ध भाषण थयुं होय, लख्युं होय,
 ते त्रिविधे करी मिच्छामि दुक्कडं दउं छुं. आ
 ग्रंथमां विभ्रम चित्तथी कोइ दोष थयो होय
 तो ते सुधारवा पंडितपुरुषोए कृपा करवी.
शुभे यथाशक्ति यतनीयं ए न्यायने
 अनुसरी में उद्यम कर्यो छे, तेथी हुं मारी
 महेनत परोपकार थये छते, सफल मानुं छुं,
आ ग्रंथ पंडित पुरुषोने योग्य छे.
 आ ग्रंथ वांची व्यवहार मार्गे चाली हृदयमां
 निश्चय दृष्टि राखशे ते आत्मसुख पामशे.

(२३७)

दुहा.

अध्यातमरस झीलवा, ए षड् द्रव्य विचार;
 जे भवी प्राणी धारसे, ते लहेशे सुखसार. १
 जन्म मरणथी आतमा, रझळ्यो काळ अनंत;
 जिनवाणी षड् द्रव्यनी, सुणतां होवे संत. २
 सात नयोथी आतमा, सप्तभंगीए धार;
 आत्मस्वरूप विचारसे, ते लहेशे भवपार. ३
 ओगणीश अट्टावननी, विक्रम साल रसाल;
 फागुण मासनी पंचमी, रुडो शुक्रवार. ४
 पादरा नगरे शोभता, शांतिनाथ भगवंत;
 पादपद्म तेना नमी, ग्रंथ कर्यो गुणवंत. ५
 विनयवंत विवेकवंत. श्रावक मोहनभाइ;
 हीमचंद्र सुत कारणे, ग्रंथ कर्यो सुखदायी. ६
 तपगच्छ गगन दिवाकरु, हीरविजय सूरिराय;
 सहेजसागर तासशिष्य, पदवी उपाध्याय. ७

(२३८)

पाट परंपर तेहनी, रविसागर गुरुराय;
 सुखसागर शिष्य तेहना, विनयवंत कहाय.८
 तास चरणने सेवतो, बुद्धि कहे छे एम;
 भणेगणे जे धारशे, ते पामे सुखक्षेम. ९
 ज्यां लगे शशी भानु रहे, जगमां करे प्रकाश;
 तावत् भविजन भानुसम, थइने करो सुवास.१०
 ए षड्द्रव्य विचार ग्रन्थ, जिनवाणीथी रसाल;
 भणशे गणशे ते भवी, लहेशे मङ्गलमाल.॥११॥

संपूर्णम्.

ॐ शान्तिः ३

